İzmir Suikasti ve İstiklal Mahkemeleri

İZMİR SUİKASTİ VE İSTİKLĀL MAHKEMELERİ

Dizgi ve Baskı: **Dizerkonca Matbaası - İst., 1971**

Kapak Baskısı **Duran Ofset**

Cilt **Hamit Cilt evi**

TEMEL YAYINLARI

Ankara Caddesi No. 35 — İSTANBUL

İZMİR SUİKASTI VE İSTİKLÂL MAHKEMELERİ

Derleyen ve Yazan
AZMİ NİHAT ERMAN

TEMEL YAYINLARI

İÇİNDEKİLER

Suikastın nedeni
Suikast olayını hazırlayan ve katılanlar
Suikast olayının Ankara'da duyulması
Gece yarısından sonra gelen haber
İstiklâl Mahkemesi İzmir'e gidiyor
Suikastçıların plânı
Suikast olayına adı karışan kadın kimdi?
İstiklâl mahkemesiyle İsmet Paşa arasındaki olay
İtiklâl Mahkemesi Beyannamesi
İşleri kimler idare ediyordu?

İKİNCİ BÖLÜM

Suikastçıların İzmir'de İstiklâl Mahkemesinde muhakemeleri
Müddeiumumînin talepnamesi
Ziya Hurşid'in itirafları
Gürcü Yusuf ve Laz İsmail'in rolleri
Gazi'nin imhasını üzerime alarak İzmir'e geldim.
İaşeci ve yağmacı küçük zümre

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Kara Kemal'in durumu
Suikast olayı ve yabancı Basın
Mevkuf Paşalar İzmirde

Gazi Paşanın beyanatı
Duruşmalar ve ilk sorgular
Ziya Hurşid'in duruşması
Şükrü Beyin Muhakemesi
Ayıcı Arif huzurda
Sabit Beyin sorgusu
Kâzım Karabekir Paşanın sorgusu
Eski Maliye Nazırı Cavid Beyin duruşması
Muddeiumumînin yeni bir iddianamesi

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Müdafaalar

BEŞİNCİ BÖLÜM

Hükümlerin tebliği
Kararname

ALTINCI BÖLÜM

Mahkûmların son sözleri ve idamlar

YEDİNCİ BÖLÜM

İstiklâl Mahkemesi Ankarada

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İstiklâl Mahkemesinin Kararı ve Ankaradaki idamlar
Mahkûmların son gecesi

ÖNSÖZ

İzmir suikastı, yeni Türkiye Devletinin kurucusu Atatürk'ün şahsına karşı hazırlanıp, uygulanmasına karar verildiği saatten çok kısa bir süre önce; suikastçıların Sakız Adasına kaçmaları için onlara deniz aracı sağlayan Giritli Şevki tarafından hükûmet makamlarına duyurulmuştu.

1926 yılında, Cumhuriyetin ilânından 3 yıl 4 ay 8 gün sonra suikastçılar, yeni devletin kurucusunu öldüreceklerdi.. Bu süre içinde neler olmuştu ki, suikastçılar böyle bir ilke uğrunda birleşmişlerdi? Vatan batmak üzereydi de, bunlar vatanı mı kurtaracaklardı? Böyle büyük bir iş için o vatanı bir felâketten kurtarmış olan adamın vücudunu ortadan kaldırmak mı gerekiyordu?

Cumhuriyetin ilânından sonra Dünyaya gelmiş olan kuşaklar, yakın siyasal tarihimizin tüm ayrıntılarını eğitimleri sırasında öğrenememiş oldukları bir gerçektir. Aslında ders programlarının düzeni de bu ayrıntıların ortaya serilmesine elverişli değildir. Bu nedenle yeni kuşaklar, türlü olayların ayrıntılarına inememişlerdir.

Genç Türkiye Cumhuriyeti, karanlık ruhlu insanların, Cumhuriyeti daha doğuşunda boğma teşebbüsleriyle karşı karşıya kalmıştır. Bunlardan birisi de İzmir Suikastıdır. Yakın siyasî tarihimiz üzerinde araştırma yapacak, ya da geçmişteki olaylar üzerine eğilmek isteyecekler elbet bir kaynak araştıracaklardır.. Bu gereği yalnız araştırıcılar, bilginler, tarihseverler değil, her vatandaş duyacaktır.

İzmir Suikastı sanıklarının İstiklâl Mahkemesi tarafından yapılan duruşmalarında gizli nedenler günışığına çıkarıldı.. İstiklâl Mahkemesi tutanakları arşivlerimize geçmiştir. Bunlar eski harflerle yazılmış, basında da yine eski harflerle yayınlanmıştır. Harf Devriminden sonra da İstiklâl Mahkemelerine ait cep kitapları yayınlanmışsa da bunlar, kopuk ve ayrı parçalar halinde, bir bütünü ortaya koyacak nitelikte değildi.

Yayınevimiz, tarih meraklılarıyla, ve herkesi İzmir Suikastı hakkında gereği kadar aydınlatabilmek amacıyla elinizdeki kitabı özenle hazırlayıp sunmuş bulunmaktadır.

Kitap, her bakımdan ilginçtir. İzmir Suikastı ile ilgili fotoğraflar, orijinal klişelerdir. Gazeteci arkadaşım Foto Faik Şenol'un bu alandaki hizmeti, yakın siyasal tarihimizin belgelenmesi bakımından çok önemli ve ayrıca övgüye lâyıktır. Bir de bu gibi olayların tarafsız kalemlerden okuyucuya aksettirilmesi, kişisel duygulara yer verilmemesi, olayların tam bir gerçekçilik içinde ortaya serilmesi; hüküm ve takdirin okuyuculara bırakılması zorunluğu vardır.

O günkü şartları, memleketteki siyasî havayı, gizli ve kirli emeller peşinde koşanların ilkelerini, davranışlarını, tertiplerini hiç katkısız okuyucuya intikal ettirmek sorumluluğu vardır. Bu prensibe sımsıkı sarılmak, tarihe hizmet bakımından zorunludur, bir yurt hizmetidir.

İzmir Suikastı adlı kitabımızda devrin özellikleri, siyaset adamlarının tutumları, bunlara karşıt olanların kişilikleri ve mahkemede açıklanan gerçek-

ler yer yer belirmekte, okuyucu, o günlerin havası içinde olayları yaşamaktadır..

1908'den 1918 yılına dek Osmanlı İmparatorluğunun kaderine hükmetmiş siyasî bir parti olan İttihad ve Terakki Fırkası, 1918 Mütarekesinden sonra kendini feshetmek zorunda kalınca, bu partinin ileri gelenleri, yaptıklarından ötürü hesap vermeğe çağırılacaklarını düşündükleri için başlarını kurtarmak çaresini kaçmakta bulmuşlardı..

Oysa bugün bile; bir milleti, bir ülkeyi felâkete sürüklemiş bu siyasî zümreyi, artıklarını savunanlar; İttihad ve Terakki apotr'larıyla mensuplarını överek göklere çıkaran kişiler vardır. Yurt dışına kaçmış, orada siyasî cinayetler sonucu ölmüş liderleri, Türk Milletine bugün birer şehit olarak tanıtma gayretini güden politikacı fosilleri aramızda yaşamaktadır. İzmir Suikastı bu gibi kişilerle, Cumhuriyet idaresinden memnun olmayan ve yurtta bir dikta yönteminin kurulup başa kendilerinin geçmesini isteyenlerin birleşmesi sonucu ortaya çıkmıştır.. Aralarında Atatürk'ün yakın arkadaşları da bulunan, çoğu ondan iyilik görmüş olan bazı soysuzlar, onu öldürüp idareyi ellerine almağa karar vermişlerdi...

Yayınevimiz, İzmir Suikastı olayını toplu olarak ve tarafsız şekilde bugünkü kuşaklara verebilmek amaciyle elinizde bulunan bu kitabı hazırlayıp sunmuş olmakla kıvanç duyar..

AZMİ NİHAD ERMAN

BİRİNCİ KISIM

BİR KORKUNUN DOĞURDUĞU MUTLU SONUÇ

GAZİYİ VURACAKLAR.. HABER VERİYORUM...

15 Haziran 1926 Pazartesi günü İzmir'de, Karşıyaka'da İdris'in bahçesinde, Türkiye Birinci Büyük Millet Meclisi mebuslarından Lâz Ziya Hurşid söylüyor ve karşısındaki dört kişi de onu dinliyorlardı:

— Ben ve arkadaşlarım, Kemeraltında Gaffarzade Oteli cıvarında Ömer Nuri Efendinin tuhafiye mağazası yanındaki üçyol ağzında bulunacağız.. Reisicumhur, otomobille oradan geçerken bombaları atacağım.. Sonra da tabancalarımızı üzerine boşaltacağız.. Çopur Hilmi, geride Yemişçarşısı'na giden yol üzerinde bir otomobil bulunduracak.. Bununla İzmir'den Karşıyaka'ya gideceğiz.. Orada da Şevki'nin temin edeceği motorla Sakız Adasına kaçacağız.. Bir diyeceği olan açıkça söylesin..

Bomba ve tabancalarla öldürülecek olan kişi, yeni Türkiye Devletinin Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal'di.. Dört yıl önce Anadoluyu işgale kalkışan Yunanlıları İzmir'den denize döken Başkumandan.. Türk vatanını kurtaran büyük insan..

Ziya Hurşid ve yardımcıları Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf, üç gün önce İstanbul'dan Gülcemal vapuru ile İzmir'e gelmiş ve Sarı Efe diye anılan Edip'le buluşmuşlardı..

Kaçakçılıkla tanınmış Giritli motorcu Şevki ve Sarı Efe Edip'in Çiftlik Müdürü Çopur Hilmi, birbirlerine bakıştılar..

Ziya Hurşid:

— Bir şey mi diyeceksiniz? Sorusunu attı ortaya..

Giritli Şevki, biraz sıkılarak konuştu:

— Bizim motor 600 liraya Sakız Adasında hacizli.. Para bulunursa iş kolaydır..

SUİKASTIN NEDENİ

Osmanlı İmparatorluğunun, Birinci Cihan Savaşından yenik çıkması üzerine iktidardaki İttihan ve Terakki Fırkası kenni kendini feshetmiş, fırka ileri gelenleri, yurt dışına kaçmış; bir kısmı da İngilizler tarafından Malta Adasına sürülmüşlerdi.. Cumhuriyetin ilânından sonra mefsuh (*) İttihad ve Terakki Fırkasından bazıları, iktidar ve nüfuzun elden çıkmasına katlanamamış, memleket içinde gizli bir komite halinde faaliyete geçmişlerdi. Avrupa'ya kaçanlardan çoğu, memleketin kurtuluşuyla birer kahraman kesilerek ve kahramanlara özgü tavırlar takınarak iktidarı ele geçirmek sevdasına düşmüşlerdi..

Bu arada, Malta'dan dönmeleri sağlanan İttihadçı'lardan bazıları Anadolu'ya girmek, hükûmet

(*) İttihad ve Terakki Fırkası kendi kendini dağıtmıştı.

işlerine yeniden karışmak istiyorlardı.. Aralarında varmış oldukları kararla feshettikleri İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni diriltmek amacıyla gizli toplantılar yapan fesatçılar, bir de nizamname hazırlamış bulunmaktaydılar. İttihadçı'ların ilkesi: Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal'i öldürmekti..

SUİKASD OLAYINI HAZIRLAYAN VE KATILANLAR

Suikast olayına katılanlar on dört kişiydiler.. Bunların olaya fiilen iştirak ettikleri sabit olmuştu..

1 — Ziya Hurşid (Lâzistan sabık mebusu), 2 — Sarı Efe Edip (Jandarma Binbaşılığından emekli ve suikast olayı tertipçilerinden), 3 — Mîralay Arif (Ayıcı), Eskişehir Mebusu ve Atatürk'ün Samsun'a gidişinde beraberinde bulunanlardan. (O zaman Kurmay Yarbay ve Kurmay Başkanı Albay Kâzım Dirik'in yardımcısı).

Mustafa Kemal Paşa, Dokuzuncu Ordu Kıtaatı Müfettişliği görevine atandıktan sonra karargâhında çalışacak subayları kendi seçmişti.. Aralarında Kurtuluş Savaşı sırasında yararlık gösteren ve Türkiye Cumhuriyeti Hükûmetinde, Başbakanlık görevine getirilenlerin bulunduğu subaylar da, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte İstanbul'dan Bandırma vapuruna binmişlerdi. Mustafa Kemal Paşa ile 19 Mayıs 1919 sabahı Samsun'a çıkan karargâh subayları arasında, Ayıcı lâkabiyle anılan Miralay Albay Mehmed Arif bahsi geçen kişiydi.)

«Her zaman yanında bulundurduğu ayısı yüzünden (Ayıcı Arif) diye anılan Mehmet Arif 1882 yılında Adana'da doğmuştur. Yusuf Ziya Bey'in oğlu-

dur. Karakeçili aşiretine mensup idi. Atatürk'le sınıf arkadaşıdır. 1905 yılında Harb Akademisini bitirerek kurmay yüzbaşı olmuştur. Alman Ordusunda üç yıl staj yapmış, Balkan Savaşında «Nümune Mitralyöz Bölüğü Komutanlığı» görevinde bulunmuştur.

Maltepe Piyade Atış Okulunda öğretmenlik ve müdür yardımcılığı yapmıştır. Birinci Dünya Savaşında Çanakkale'de 5. ve 11. Tümen Kurmay Başkanı, Kafkas Cephesinde III. Kolordu Kurmay Başkanı, Suriye Cephesinde XX. Kolordu Kurmay Başkanı, 53. Tümen Komutanı olarak bulunmuştur. Atatürk'ün isteği ile Dokuzuncu Ordu Müfettişliği Kurmay Başkanı Yardımcısı olmuştur. 1920 yılı Nisan ayında 11. Tümen Komutanlığına atanmış, tümeni ile önce Pozantı'da Fransızlara karşı savaşmış, sonra Düzce isyanının bastırılmasında görev almış, Birinci ve İkinci İnönü muharebelerinde bulunmuştur. Üçüncü Grup Komutanı olarak Kütahya - Eskişehir muharebelerine katılmıştır. Sakarya Meydan Muharebesinde Başkumandanlık karargâhında görevlendirilmiştir. 1922 yılı başında III. Kolordu Komutanlığına getirilmiş ise de Ordu Komutanı ile geçinemediği için Millî Savunma Bakanlığı emrine nakledilmiştir. T.B.M.M. nin ikinci dönemi başında (Ağustos 1923) Eskişehir Milletvekilliğine seçilmiş ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasına girmiştir. İzmir'de Atatürk'e yapılmak istenen suikast teşebbüsü ile ilgili görülerek tevkif edilmiş ve İstiklâl Mahkemesi kararıyle 13 Temmuz 1926'da İzmir'de idam edilmiştir.

Kurmay Yarbay Mehmet Arif'in (Ayıcı) diye anılmasına yol açan meşhur ayısını, 11. Tümen Ko-

mutanı bulunduğu sırada, İnegöl dolaylarında Mezit ormanlarında üç aylık yavru iken yakaladığı bu hayvanı besleyerek her gittiği yere götürdüğü rivayet edilmektedir. Emekli Kurmay subay ve eski elçilerden merhum Rahmi Apak «Yetmişlik bir subayın hâtıraları» adlı kitabında tümen karargâhi ile birlikte her yere taşınan bu ayının marifetleri hakkında ilginç hikâyeler anlatmaktadır. Anlatılanlara göre bu marifetli ayı, köylü çocukları ile güreşmekte, keyfi isterse sigara içmekte, gece karanlıkta uyuyamamakta, kızlara âşık olmaktadır. Gene aynı yazara göre bir gün sahibini fena halde tokatlamış, bir başka gün de Garp Cephesi Kumandam Ali Fuat Paşa (Cebesoy) nın otomobiline girip oturmuştur.

Rahmi Apak, ayının sahibi hakkında da pek ağır ithamlarda bulunmaktadır.

Ayıcı Arif, «Anadolu İnkılâbı, Mücahedatı Milliye Hâtıratı» adiyle bir de kitap yayınlamıştır. Bu, Kurtuluş Savaşında görev alan komutanlardan birisi tarafından, içinde yaşadığı olaylar üzerinde yazılmış hemen hemen ilk kitaptır. Fakat bu kitap sahibine uğursuzluk getirmiştir. Çünkü, suikast sanığı olarak Ankara'da tevkif edilen Ayıcı Arif'in evinde bulunan ve kendisi için sakladığı bir nüshasında el yazısı ile sayfa kenarlarına yazdığı notlar mahkemede kendisi aleyhinde delil olarak kullanılmıştır.»

4 — Şükrü (Eski İttihatçılardan - Eski Maarif Nâzırı (Bakanı) - İzmit Mebusu, 5 — Abidin (Saruhan Mebusu), 6 — Rasim (Emekli Veteriner Albay), 7 — Lâz İsmail (Suikastçılardan), 8 — Gürcü Yusuf (Suikastçılardan), 9 — Cavit (Eski Maliye Nâzırı - İttihatçılardan ve kendi kendini feshetmiş olan İttihat ve Terakki Fırkasını diriltmeye çalışanlardan -

Yeni Fırka için Program hazırlayanlardan ve liderliğe getirilmesi kararlaştırılan), 10 — Çopur Hilmi (Emekli Teğmen - Sarı Efe Edip'in adamı - Üzerinde bomba ve tabancayla yakalanan), 11 — Abdülkadir (Ankara Valisi - Suikast olayından sonra tevkifine karar verilen fakat ele geçmeden Bulgaristan'a kaçmağa çalışırken yakalanan Komploculardan), 12 — İsmail Canbolat (Eski İttihatçılardan), 13 — Kara Kemal (İttihatçılardan - Birinci Dünya Savaşında İaşe Nâzırı - Yakalanacağı sırada İstanbul'daki evinde tavuk kümesine gizlenmiş olduğu halde yakalamağa gelenlere teslim olmayıp yanında bulundurduğu tabancayla intihar eden), 14 — Hilmi (Ardahan Mebusu).

GAZİYİ VURACAKLAR... HABER VERİYORUM..

17 Haziran 1926 Çarşamba günü saat onbire yaklaşırken İzmir Valisi Kâzım Paşanın makam odasına bir adam, fırtına gibi delicesine dalıyordu...

Vali Paşa, — Halk deyimiyle bu destursuz dalışa sinirlenmiş:

— Ne var? Bu nasıl giriş? diye çıkışmıştı sert bir sesle..

Korku ve dehşete kapılmış olduğu ilk bakışta anlaşılan bu adam, cebinden kurşun kalemle yazılmış bir kâğıdı Valiye uzattı:

— Bunu, kendi el yazım ile yazdım.. Gazi Paşaya...

Adam, kapılmış olduğu heyecan etkisiyle meramını anlatamıyordu.. Konuşması kesik ve düzensizdi..

— Gazi Paşaya mı yazdın?

Korkudan yüzü sapsarı kesilmiş adam:

— Evet, diyebildi.. Nefes nefeseydi.. Tıkanacak gibi bir hali vardı.. Sonra, anlatmaya başladı boğulurcasına:

— Emir verin.. Gaziye duyurun.. Hepsini yakalayın.. Daha vakit var.. Vuracaklar Gazi Paşayı.. Bomba atacaklar.. Gaziyi öldürecekler.. Otomobili Kemeraltı caddesinden geçerken yapacaklar bu işi.. Hücuma geçecekler.. Aman, vakit kaybetmeyin.. Hepsini yakalayın.. Size haber veriyorum.. Gaziye karşı bir suikast hazırlanmıştır..

Vali Kâzım Paşa, saçma sapan sözler söyleyen bir deli ile karşı karşıya bulunduğunu sanmıştı önce.. Fakat dakikalar geçip de ihbarcının heyecanı yatıştıkça korkunç komplonun aydınlanmadık bir yönü de kalmamış, herşey günışığına çıkmıştı..

Motorcu Giritli Şevki; suikastçılardan Ziya Hurşit, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Sarı Efe Edip ile birlikte bir gün önce İzmir'de Karşıyaka'da İdris'in bahçesinde, Gaziyi öldürmek için yemin etmiş, fakat Sarı Efe Edip'le, Abidin Beyin o sabah İstanbul'a hareket eden vapura atlayıp ortadan kaybolduklarını öğrenince şüphelenmiş ve kapıldığı korku yüzünden İzmir vilâyet binasına koşup Valiye suikastı ihbar etmişti..

TESLİM OL VE DERHAL AYAĞA KALK...

Atacağı İngiliz bombalariyle Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşayı öldürecek olan Ziya Hurşit —motorcu Şevki'nin ihbarından habersiz— Gaffar-

zade Otelindeki odasında, sırtüstü yatağına uzanmış, yastığı altındaki ellerinde tabancaları olduğu halde dinlenirken —gaflet eseri— odasının kapısını kilitlemeği unutmuştu..

Suikastçıları barındıkları otellerde kıstırmak üzere tertibat alan zabıta, Adlî Kısım Âmiri Mehmet Ali Beye en önemli vazifeyi vermişti..

Cesur, fedakâr ve iri yarı bir zabıta âmiri olan Mehmet Ali Bey, hemen Ziya Hurşit'in kaldığı Gaffarzade Otelini sardırmış, kendisi de onun yattığı odaya girmişti..

Mehmet Ali Bey:

— Teslim ol ve derhal ayağa kalk... Diye bağırdı..

Ziya Hurşit, neye uğradığını anlıyamamış, ellerini yukarıya kaldırarak teslim olmuştu..

Mehmet Ali Beyin ardından odaya giren memurlardan ikisi, Ziya Hurşit'in bileklerine kelepçeleri geçirirlerken, ötekiler de Ziya Hurşit'in yatağı yanında bulunan bombaları, Polis Müdüriyetine götürmek üzere ihtiyatla ellerine alıyorlardı..

ZİYA HURŞİD'İN YAKALANIŞINA İLİŞKİN TAMAMLAYICI BİLGİLER...

Ziya Hurşid, gece yarısı Gaffarzade Otelinin üst katında, merdiven başındaki odasında bastırılarak yakalanmıştı..

Ziya Hurşid, hemen giyinmiş, karyolası altına gizlediği bombalarla silâhları kendi eliyle teslim etmişti..

Ziya Hurşid'in üzeri de arandı ve muhafaza altında Polis Müdüriyetine götürüldü.. Ziya Hurşid'in

götürülüşü sırasında o cıvardaki Ragıp Paşa Otelinde de Çopur Hilmi, Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf baskınla ele geçirilmişlerdi..

İzmir Hükûmet Konağının alt katında bulunan Polis Müdüriyetinde de heyecan ve telâş dolu bir hava esmektedir.. İzmir Valisi Kâzım (Dirik) Paşa, emniyet memurlarını uyandırıp vazife başına çağırmış, sonra onlara bazı emirler vermişti..

Emniyet memurları, bazı odaları boşaltmaya başlamışlardı.. Dosyalar, masalar, dolaplar, sandalyeler «Müteferrika» kısmına taşınıyordu.. Vali Kâzım Paşa da onlara emirler vermekteydi..

Saat bir buçuğa doğru Ziya Hurşid, koridorun sonunda sağ tarafta, Birinci Kısma ait olup boşaltılmış bulunan sondaki odaya getirildi.. Ardından getirilen diğer komplocular da ayrı ayrı odalara konuldular. Her kapıya birer nöbetçi konulması ihmal edilmemişti.. Bu arada Müddeiumumî (Savcı) Hasan ve Ekmel Beyler de tutuklananların sorgularını yapmak üzere Hükûmet Konağına gelmişlerdi..

SUİKASD OLAYININ ANKARA'DA DUYULMASI...

İzmir'de kurulan İstiklâl Mahkemesinde görev alanlardan Kılıç Ali Bey, İzmir Suikastına ilişkin anılarında —olayla ilgili olarak— şunları anlatmaktadır:

«17 Haziran 1926 Çarşamba günüydü.. Ankaradaydık.. Havada boğucu bir sıcaklık vardı.. O gün mahkemede çok çalışmış, sıcaktan ise âdeta bunalmıştık.. Serinlemek ve hava almak ihtiyaciyle bir-

şeyler düşündük arkadaşlarla... Çankaya cıvarında oturan arkadaşımız Maraş Mebusu Nurettin Beyin köşküne gidecek, akşam yemeğini orada yiyecektik..

Ve öyle de yaptık...

İlk otomobile Afyon Mebusu Ali Beyle (Çetinkaya) ben, ikinci arabaya Necip Ali (Küçüka), Reşit Galîp (Doktor), Rize Mebusu Ali Beyler binmiş, yola çıkmıştık.. Çankaya yolu üzerinde Kavaklıderede oturan Terakkiperver Fırkası (Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası: Sonradan kapatılmıştır) üyelerinden Eskişehir Mebusu Miralay (Albay) Arif Byin köşkü önünden geçerken her nedense, yakın arkadaşımız olan Arif Beye uğramak, konuşmak gibi bir arzu doğdu içimde.. Bu arzumu, Ali Beye açtım:

— İyi olur, biraz lâf atarız, dedi..

Biz bunları görüşüp bir karar verinceye kadar «Ayıcı» lâkabiyle mâruf Miralay Arif Beyin köşkünü hayli geçmiştik.. Arkadan gelen otomobilde bulunan arkadaşlara işaret vererek durdurduk..

Bulunduğumuz yerden, otomobillerin manevra yapıp dönmeleri mümkün olmadığı için her iki otomobil, geri geri giderek Arif'in köşkü önüne geldik.. Öteki arkadaşlar da arabalarından indiler.. Hep birlikte —bir mahkeme heyeti imişcesine— bağın içine girdik..

Köşke doğru ilerliyorduk.. Arif Bey, uzaktan bizi görünce, bir mahkeme heyeti halinde toplu gelişimizin mânâsını anlıyamamış ve telâşlanmıştı.. Telâş ve heyecanında haklı görmek lâzımdı onu.. Çünki böylesine toplu halde değil, tek kişinin ziyaretini bile ne düşürür, ne de beklerdi..

Rengi sararmış görünmesine karşılık, sâkin görünmeğe çalıştı:

— Hayrihi ve şerrihi minallahi tealâ... Lâtifesiyle bizi karşıladı.

Köşke girmedik.. Köşk önündeki çiçekli bahçede hep birlikte oturduk..

Oturur oturmaz da ben, ortada bir sebep olmadığı halde, bir lâtife niteliğinde:

— Ey Arif Bey... Şimdi doğruyu bize söyle bakalım. Son toplantınızda kimler vardı? Ve ne gibi konularda kararlara vardınız? dedim.

Bu lâtifemden Arif Bey, ürkmüş göründü.. Ali Bey de onun bu haline üzüldüğü için onu tatmin ve temin için:

— Arif Bey, dedi. Kılıç Ali sana muziplik ediyor, aldırma..

Ali Bey, bir gerçeği ortaya koymuştu. Çünki ben, o sözü muziplik yapmış olmak için söylemiştim..

O sırada kahveler geldi.. Ali Beyin teminatına rağmen, güldüm ve muzipliğe devam ederek:

— Sen hele şu kahveyi bir tarafa bırak da içtimada kimler vardı, onları söyle!

Dedim ve mütemadiyen Arif Beyle lâtifeye devam ettim. Biraz sonra Arif Bey hakikaten lâtife ettiğimi anladığı için müsterih oldu. Öyle görünüyordu. Fakat ne fena bir tesadüf, sonradan muhakeme esnasında anlıyoruz ki, biz Arif'in evine uğradığımız o gün, İzmir suikastinin icrası kendilerince tekarrür ettirildiği bir gün imiş ve bunun için bizi görünce ürkmesinde, heyecanlanmasında da meğer haklı imiş! ve bunun için bizi görünce ürkmesinde, heyecanlanmasında da meğer haklı imiş!

Şimdi birkaç satırla «Ayıcı Arif» lâkabiyle maruf Arif Bevin cehresini çizeyim:

Arif Bey, Erkânıharp Miralayı idi. Bir aralık

Kolordu Kumandanlığı yapmıştı. Gazi Mustafa Kemal, Başkumandan olunca kendisine karşı itimadından dolayı onu askerî kâtip olarak yanına almıştı. Gazi, Arif'i Kolordu Kumandanı iken birkaç vartadan kurtarmıştı. Güya Gaziye karşı sadıkane bağlı, minnettar görünürdü. Âdeta Gazinin gözünün içine bakardı. Sevimli, hoşmeşrep ,ciddî bir askerdi. Oldukça da azametli idi. En büyük sıkıntılarından biri İsmet Paşa idi. İsmet Paşayı çekemezdi.

Gazinin namzedi olarak Eskişehir'den mebus seçilmişti. Meclise geldikten sonra İsmet Paşa ile mücadeleyi kendisine başlıca hedef edinmişti. Küçük şeylerle uğraşırdı. Meselâ günün birinde:

«Arif Bey, İsmet Paşa ile niçin bu kadar uğraşıyorsun? Gazi sıkılıyor!» Demiştim. Cebinden hemen bir defter çıkarmış:

«— Birader, nasıl uğraşmıyayım? İşte bak: İsmet Paşa Müdafaai Milliyenin askerî arabaları ile köşküne kireç naklettirmiş! Bu da olur mu ya?» karşılığını vermişti.

Böyle mânâsız, aslı astarı olmayan birtakım meseleler çıkarmak ister ve önüne gelene bu gibi küçük şeyleri dedikodu mevzuu yaparak naklederdi.

Ayıcı Arif Bey, tutuklandıktan sonra o hiçbir şeyden çekinmez görünüşünü kaybetmiş; gözünü budaktan sakınmazlığı bir pısırıklığa çevrilmişti. Çok korkuyordu.. Son anlarına kadar garip bir inanç taşıdığını belirtmeliyim: Gazi, onu birçok vartalardan kurtarmıştı.. Suikast işinde de Gazi'nin kendisini kurtaracağına inanıyordu ve bunu bekliyordu..

İşte o boğucu yaz akşamı, portresini şu beş on satırla çizdiğim Arif'in evine uğrayıp, bahçesinde yukarıda bildirdiğim lâtifeleri yapıp kahvesini içtikten sonra kalktık ve yine hep beraber Nurettin'in köşküne gittik..

İSMET PAŞA SENİ ARIYOR OĞLUM...

Arif'in evinden ayrıldıktan sonra Nurettin'in köşküne gideceğimizi kimseye haber vermemiştik.. Geç vakte kadar orada kaldık.. Evime döndüğüm zaman ise saat, gece yarısını geçiyordu.. Zavallı annem beni kapıda bekliyordu..

Telâşlı bir hali vardı.. İlk sözü:

— İsmet Paşa seni arıyor, oğlum... Oldu.. Sonra da şunları ekledi sözlerine:

— Dahiliye Vekâletinde (İçişleri Bakanlığında) seni bekliyormuş.. Gelince kendisine hemen haber veriniz, dedi..

GECE YARISINDAN SONRA GELEN HABER...

Bir seyahate çıkmış bulunan Gazi (Mustafa Kemal Paşa) —programa göre— o gün Balıkesir'den İzmir'e hareket edecekti..

—Tanrı şahittir ya— İsmet Paşanın beni ısrarla araması ve Dahiliye Vekâletinde beni beklemekte bulunması içime bir şüphedir düşürdü.. Buna şüpheden ziyade bir endişe diyebilirim.

Annemin uyarısı üzerine vakit kaybetmeden Dahiliye Vekâletine koştum.. İsmet Paşa, odasında bize intizar ediyordu.. Ali Bey (Çetinkaya) de —ayni şekilde aranıldığı için— arkamızdan Dahiliye Vekâletine gelmişti.. Sonra da Necip Ali (Küçüka) ve Reşid Galip Beyler geldiler..

İsmet Paşa elinde tuttuğu ve Gaziye İzmir'de suikast yapılacağına ilişkin telgrafı bizlere uzattı..

Telgraf, sarihti: Gazi'nin şahsında vatanın hayat ve selâmetine tevcih edilmiş meş'um bir olayla karşı karşıya idik..

Hükûmet, derhal İzmir'e hareketimizi lüzumlu görüyordu..

İşte bu sırada İzmir'den gelen ikinci bir telgrafla İzmir Zabıtasınca silâhları ve bombalariyle yakalanmış olan Ziya Hurşid'in, o gün İzmir'e muvasalat eden (varan) Gazi'ye karşı tertip edilen suikast olayını bizzat ikrar ve herşeyi itiraf ettiği bildiriliyordu..

İSTİKLÂL MAHKEMESİ İZMİR'E GİDİYOR

Hükûmet, İzmir'e hareketimiz için bir treni mahsus (Özel tren) hazırlatmıştı. Trenin hareketinden evvel trenin salonunda arkadaşlarla toplandık. Vaziyeti inceledik. Ziya Hurşid'in itirafı üzerine hâdise ile Terakkiperverlerin alâkası ihtimalini teemmül ettik (düşündük). Bütün Terakkiperver Fırka âzâlarının bulundukları yerlerde ve ayni saatte derhal tevkif edilmelerini ve evlerinin büyük itina ile aranılmasını ve çıkacak bütün evrakın İzmir'e gönderimesini karar altına aldık. Bu kararımızın ehemmiyetle ve hemen tatbiki için icap edenlere lâzım gelen talimat ve emirleri verdikten sonra 17 Haziran 1926 da Ankara'dan Izmir'e müteveccihen hareket ettik.

Mahkememiz heyeti, İzmir'e muvasalat eder etmez cinaî hâdisenin esas mahiyeti ve failleri hakkında mahallî hükûmetçe başlanmış olan tahkikata el koydu. Yapılan ilk tahkikatta Terakkiperver (Te-

rakkiperver Cumhuriyet Fırkası) erkânından İzmit Mebusu Şükrü Beyle Kara Kemal ve arkadaşları tarafından ötedenberi tasavvur ve tasmim edilen bir tertiple 17 Haziran 1926 günü İzmir'e muvasalat edecek olan Reisicumhur Gaziyi ödürmek ve sonra da İcra Vekilleri heyetini iskat suretiyle hükûmeti taklip (değiştirmek) için hainee teşebbüse geçmek üzere karar alınmış, bu kararın uygulanması için de İstanbuldan Seyrisefain (Bugünkü Denizyolları) idaresinin Gülcemal vapuru ile Ziya Hurşid, beraberinde bir takım şerir ve suikasd işinde kullanılacak malzeme sevkedilmiş olduğu, bu tertibin İstanbul'da Kara Kemal ve Terakkiperverlerden Şükrü Beyle diğer İttihatçı arkadaşlarının hazırlayıp düzenledikleri açıkça anlaşılıyordu..

ZİYA HURŞİD, GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞAYA HERŞEYİ AÇIKÇA ANLATIYOR

Balıkesir'den İzmir'e gelen Gazi Mustafa Kemal Paşaya durum anlatıldı. Reisicumhur, Ziya Hurşid'le diğer suikasdçileri huzuruna çağırıp onlara bazı şeyler sordu.. Ziya Hurşid, hiç bir şeyi saklamadı. Ve suikasd olayının bi gerçek olduğunu söyledi. O zaman Gazi:

— Ziya Hurşid, diye söze başladı ve şöyle devam etti:

— Seninle bunca arkadaşlık ettik. Hayatıma kastedecek kadar ileri gitmende sebep acaba neydi? Bana acımadın mı?

Ziya Hurşid, başını eğmiş; bu soruya karşılık verememişti..

Reisicumhuru Millet Meclisi Kürsüsündeyken

vurmayı bile düşündüğünü itiraf etmiş olan Ziya Hurşid —utancından— Gaziye bir cevap verememişti.

Mustafa Kemal Paşa, Gürcü Yusuf'a da:

— Bana bomba atabilecek miydin? diye sormuş, Gürcü Yusuf da :

— Seni gördükten sonra atamazdım, cevabını vermişti.

Ziya Hurşid'in bir aralık Gazi'nin merhametine sığınmak istediğini fakat bu isteğine karşılık Mustafa Kemal Paşanın:

«— Ben, şahsen intikamdan hoşlanan bir adam değilim.. İş, mahkemeye intikal etmiştir. Bunun sonucunu beklemek lâzımdır. Bu işe karışmağa hakkım yoktur» dediği, olaya ilişkin zabıtlarda bulunmaktadır.

HÜKÜMETÇE YAYINLANAN RESMÎ TEBLİĞ

«Reisicumhurun seyahatleri esnasında İzmir'de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği keşfedilerek mürettipler silâhları ve bombaları ve hazırlıklariyle Reisicumhurun muvasalatından evvel tevkif edilmişlerdir.»

REİSİCUMHUR GAZİ MUSTAFA KEMAL İZMİR'DE NAİM PALAS ÖNÜNDE BİRİKEN HALKA NE DEMİŞTİ?

Kılıç Ali'nin hatıralarında şöyle denilmektedir:

«Hükûmetin neşrettiği bu beyanname ile suikast olayını öğrenen bütün memleket, teessür ve

heyecan içersindeydi. Bilhassa böyle meş'um bir suikastın İzmir'de yapılması kararlaştırılmış olması, İzmirlileri galeyana getirmişti. Halkı teskin güç oluyordu. Maznunların İzmirliler tarafından linç edilmesinden korkuluyordu. Hattâ tevkif edilip İzmir'e getirilmekte olan Terakkiperver rüesasını (ileri gelenlerini) linç etmek için bazı teşebbüsler bulunduğu da haber verilmişti.

Gazi, bu haberi ikamet ettikleri Naim Palasta akşam sofrada bulunurken almıştı. Sofraları otelin altında holde kurulmuştu. İkametgâhlarının önünü halk hıncahınç doldurmuştu. Bazı zevat, Gazinin içki içtiğini halktan gizlemek maksadıyle kapı ve pencere kepenklerini kapattırmışlardı. Gazi bunu görünce hiddetlenmiş:

«— Milletimden gizli yaptığım hiçbir işim yoktur! Herşeyi Milletimin gözü önünde yaparım. Derhal kapıları açınız!»

Diye emir buyurdular. Kapılar açılınca İzmirlilerin Gaziye karşı candan bağlılıkları, gösterdikleri samimî tezahürat görülecek bir manzaraydı. Halk kıyametler koparıyordu. Gazi, derhal kapının önüne çıktı, halkı selâmladı, onlara hitaben:

«— Beni öldürürlerse intikamımı vatandaşlarımın alacaklarından eminim. Ben ölürsem necip Milletimizin, beraber yürümekte olduğumuz yoldan aslâ ayrılmıyacağından mutmainim ve bununla müsterihim. Hasımlarımız düşünebildikleri menfur çarelere istedikleri kadar tevessül etsinler. Onların, boğazlanan kasaplık hayvanların boşuna çırpınışından farksız davranızları, bizim inkılâp ateşimizi söndüremez. Onların kendilerini hüsrana, Milletimizi de zaman zaman ıstıraba duçar eden akılsızlıklarına acıyorum. Cumhuriyet Hükûmetimizin demir pençesi ve Yük-

sek İstiklâl Mahkemesinin adaletli eli, duruma hakim bulunmaktadır. Onların adilâne icraatı sonucuna kadar muhterem halkın sükûnetle intizar buyurmasını kendilerine tavsiye ederim» demişlerdi.

Reisicumhur Mustafa Kemal, bundan sonra yine İzmir'de ikinci bir hitabede Tarihe malolan şu sözleri söylemişlerdi:

«— Cumhuriyetimizin, Milletin ruhundan ilham alan prensiplerimizin, bir vücudun izalesiyle haleldar olabileceği zehabında bulunanlar, çok hafif dimağlı bahtsızlardır. Bu gibilerin, Cumhuriyetin adalet ve kudret pençesinden müstehak oldukları muameleye maruz kalmaktan başka nasibeleri olamaz. Benim nâçiz vücudum bir gün elbet toprak olacaktır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ilelebed payidar kalacaktır. Ve Türk Milleti, emniyet ve saadetini zamin (kefil) prensiplerle medeniyet yolunda tereddütsüz yürümeye devam edecektir.

Bu iki hitabe, halkı bir dereceye kadar yatıştırmış, linç olayları da zabıtanın aldığı tedbirlerle önlenebilmişti.»

CUMHURİYET GAZETESİNİN BAŞ YAZISI

27 Haziran 1926 Pazar tarihi (yıl: 3 No. 765) sayısında Başyazar Yunus Nadi (Abalıoğlu) **MEL'UNLARI MAHKEME HUZURUNDA TEMAŞA** başlığı altında «Dünkü Muhakemede hazır bulunan başmuharririmizin müşahedat ve intibaatı (görgü ve izlenimleri) notu ile şu makale yayınlanıyordu:

İzmir: 26 (Başmuharririmizin telgrafnamesi)

Gazi Mustafa Kemal'in muhterem şahsı aleyhine tertip edilmiş olan suikastın tarihte ibret ve hayret sahifesi teşkil edecek olan mahkemesi başladı.. Mahkemenin karşısına çıkarılan sefilleri nefret ve istikrahla temaşa ediyorum. İttihad ve Terakkinin Maarif Nazırlığını etmiş olan Şükrü Bey, et ve kemik yığını bir ciyfe gibi sırada... İlâhi, vaktiyle muazzam mefkûreler uğrunda kendisiyle mesai teşrik etmiş olduğumuz adam bu mu? Bu, o adam mı? O adam, bu yılan mı? Parlak zevahirin (görünüşün) altında ne kara bir yılan saklıymış.. Fikir zannolunan nümayişlerin içyüzü demek bu kadar kan ve böyle irin imiş... Kime itimat edelim? Beşer bu kadar riyakâr ve alçak mı? Beşeriyetten nefret ve istikrah edip işin içinden çıkalım mı? Hep yalan mı? Asalet ve ulviyet, insanda zerresi bulunmayan efsaneler mi?

Yoksa bütün insanlar, alelderecat birer Ziya Hurşid, Laz İsmail, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf ve Türk Şükrü Bey mi? İnsaniyetin çehresini kazıdığımız zaman Ademoğulları yoksa hep Laz İsmail ile Şükrü Bey gibi alçak bir müsavatla böyle karşımıza sıralanacaklar mı? Bu ne hal ve bu ne fecaattir. Adeta kendimden nefret ve iştibah edecek hale geliyorum. Beşer bu kadar alçak mı, beşer bu kadar mı alçak?

Eskişehir Mebusu Miralay Arif Bey de caniler sırasında, Baytar Miralay mütekaidi (emeklisi) Rasim de öyle.. Hepsinin içinde yine Ziya Hurşid, adama benziyor.. Ağlamaktan gözlerinin kızardığı farkolunan Faik de öyle.. Bunlar, hiç olmazsa muvaffak olamayan mel'aneti açıkca ve olduğu gibi söylemek safvet ve cesaretini göstermişlerdir. Mah-

kemenin ve bütün Milletin gözleri önünde bütün an'anesiyle tayin eden hakikati inkâr edip durmakta ne fayda var? Bunlar, onu olduğu gibi söylemek meziyetini olsun göstermişlerdir. Bütün caniler:

— Elebaşımız Şükrü idi!

diye bağırıyorlar. Bütün deliller yekdiğeriyle omuz öpüşerek hep Şükrü Beyi işaret ve itham ediyorlar. Onun bütün bu hakikatler içinde yapabildiği, ahmak bir (Hayır!) ile budala tevilattan ibaret.

Miralay Arif Beye gelince: Suikastın tertibine hattâ binnefis kendi hanesini makar ittihaz etmiş olduğu ve bunun tatbikatını temin etmek için bizzat çalıştığı halde şimdi cevap olarak bula bula söyleyebildiği ifade şudur:

— Ben bunların hepsini olmayacak birer iş telâkki ettim. Çalıştım, fakat suikastın yapılabileceğine inanmadım.

Zâhir Arif Beyi suikastın ciddiyetine inandırmak için onun fiilen tahakkuk etmesi lâzımmış... Bir bakıma kendisi bunda haksız da değilmiş galiba ki, işte suikasd maatteşekkür tahakkuk edemedği halde, kendisi Âli İstiklâl Mahkemesinin adalet ve heybeti muvacehesinde bulunuyor.

Maznunlar hakkında beni sarih sözlere ve kat'i fikirlere sevkeden sebep şudur: Bir kaç günlük temaslar neticesinde onlardan her birinin bizzat verdikleri ifadata hiç olmazsa umumî hatları itibariyle vâkıf bulunuyorum. Bu ifadeler onların ekseriya el yazılarıyle ve umumen imzalarıyle müeyyeddir. İfadeler öyledir ki, artık maznunlarca değiştirilmelerine imkân yoktur. Onlar müselsel ve muttasıl, yekdiğerine girift bir vaziyette bulunuyorlar. Mecmu-u Heyetten çıkan açık hakikat ise bilhassa bir seneyi mütecaviz zamandan beri şimdi bir kısmı

karşımızda bulunan bir takım sefil eşhasın Gazi Mustafa Kemal Paşayı öldürmek fikri arkasında koştuklarıdır. Onlar koşa koşa nihayet işte bizzat kendilerini bekleyen çukurun kenarına kadar gelmişlerdir.

Karşımızda gördüğümüz eşhas bunlardandır. Türkiye Reisicumhuru Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerini öldüreceklermiş! Türk Milletine ebedî hayat kazandıran büyük Türk çocuğunun kafasını kurşunla delecekler ve hayatına kıyacaklarmış! Nihayet Mustafa Kemal'i vuracaklarmış! Şu bizim Mustafa Kemal'i vuracaklarmış, Türk Milletinin Mustafa Kemal'ini, Türk Milletinin timsalini.. Ne için? Hangi ulvî fikirler ve maksatlar için?

Karşımızdaki canilerin ihtirastan başka hiç bir fikirleri ve hiç bir maksatları yok olduğu için söyleyecek söz bulamıyor ve mezbele içinde yuvarlanır gibi inkârlar ve teviller içinde yüzüyorlar.. Yine bir Ziya Hurşid çıkıp şu kadarını açıkça söyleyebiliyor:

«— Hükûmeti ele geçirmek istiyorduk. Hükûmeti ele geçirmek için ilk çarenin bu olduğu kanaatine varmıştık.»

Şimdi karşımızda bulunan ve şimdi burada bulunmayan canilerin maksatları hakikaten yalnız ihtirasa irca olunabilen haydutluklardan başka bir şey değildi. Mel'unlar bu alçak ihtiras uğurunda Tarihin nadir yetiştirdiği güzide varlığın âli şahsiyetinde Vatan ve Milletin hayatına kastedecek kadar ileri gitmekte beis görmemişlerdi.

Bu alçak ihtirasın safahat ve derecatını biz söyleyeceğiz ve muhakeme safahatı gösterecektir. Fakat benim nazarımda vaziyetin pek basir bir kaç noktası canlanıyor da insanlığın, sırasında nerelere kadar alçalabildiğine ait bir hakikat muvacehe-

sinde gözlerim kararacak kadar hayretim artıyor: Bütün Vatan ve Milletin medyun-u şükran olduğu Gaziye, şu karşımızdaki Şükrü ve Arif Beylerin şahsen fazla teşekkür borçları olduğunu yakından ve yakinen bilirim de onun için.. Bakınız nasıl:

Mütareke zamanında İngilizler ve İtilâfçılar (Hürriyet ve İtilâf Fırkası Mensupları), İtilâfçılar ve İngilizler —zaten bunlar yekdiğerlerinden hiç farkı olmayan kelime ve unsurlardır— diğer arkadaşları meyanında Şükrü Beyin de kulaklarından yakalayarak hepsini evvelâ hapishaneye, sonra Maltaya (Malta Adasına) tıkmışlardı. O zaman bu eşhası ben Yunus Nadi, yakından gördüm. Hiç birinde hayat ve halâs ümidi yoktu. Son ümit olarak hapishaneden üç beşini kaçıralım diye vaki olan teklife bile bu eşhas ruy-i kabul ve muvafakat göstermemişlerdi. Mustafa Kemal'in, fakat yalnız Mustafa Kemal'in sevk ve idare ettiği Anadolu İstiklâl Cidali bütün Vatan ve Milleti kurtarırken Malta'da esir olan bu Vatandaşları da kurtarmış, memlekete getirmiş ve ailelerine kavuşturmuştur. Yalnız bu bile Şükrü için ebedî bir minnet hissi uyandırmaya kâfi gelmemeli miydi? Halbuki Şükrü Bey hakkındaki lütuf ve âtıfet bu kadarla da kalmış değildir. İçlerinde ben de mücrim olduğum halde bir zat hakkında şefaatkâr olarak iyilikler yapılmasına delâlet ettik. Şükrü Bey hayatını kazansın diye, kendisi evvelâ İzmit Mutasarrıflığına tavsiye edildi. Umumî İntihabat esnasında kendisi Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından, ama münhasıran onun tarafından Trabzon'a Vali gönderildi ve İzmit'ten —ama hep onun tarafından mebus intihap ettirildi. Hesap ve kitap vermek mevkiinde bulunan İttihad ve Terakki ricalinden yalnız Şükrü Beydir ki— itiraf ediyorum

mücrim delâletlerimizde munzam olarak bu büyük lütuf ve insaniyetlere mazhar oldu. Şimdi hep beraber söyleyelim ne alçak mahlûk imiş o ki, bütün bu lütufların şükranı olarak Türkiye'nin Gazi Mustafa Kemal'ine suikasd tertibi ile iştigale başlamıştır.

Eskişehir Mebusu Arif'e gelince, onun Fırka kumandanlığı hayatı hakkında mesuliyet ve ukubeti davet edecek veçhile karışık safhalar arzettiği bir sırada, Gazi Paşa kendisini bizzat maiyetine almak ve maiyetinde çalıştırmak suretiyle himaye ettiği gibi, son intihabatta Eskişehir'den mebus çıkabilmesi için bizzat uğraşacak kadar ileri gitmiş, bu himayesini o kadar ileri götürmüştü. İşte bu Arif Bey de şükran borcunu Gazinin hayatını ifnaya çalışmakla ödemeğe kalkışan bir insandır.

Bu mülâhazalara binaendir ki, karşımdaki heriflerin suratlarına baktıkça insanlıktan itimadım zail oluyor. Adeta kendime inanamayacak hallere geliyorum ve kusmak, mütemadiyen kusmak ihtiyaçları içinde boğuluyorum.

YUNUS NADİ

SUİKASTÇILARIN PLÂNI

İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşaya karşı tertiplenen suikast işi ortaya çıktıktan sonra suikastçıların plânlarında İstanbul Polis Müdürü Ekrem Beyin öldürülmesi işi de olduğu ortaya çıkmıştı..

İzmir'de suikasd dakikasında İstanbul Polis Müdürü Ekrem Beyin de öldürülmesi ve Ali Fuad Paşanın İstanbul zabıtasına elkoyacağı kararlaştırılmıştı.

Suikast tertipçilerinden olduğu iddia edilen Ali Fuad Paşanın, suikasd yapılacağı gün İstanbul Polis Müdürlüğü önünde ve etrafında dolaştığı ve gözlemlerde bulunduğu gazeteciler tarafından Tahkik Heyetine bildirilmişti. Yeni tahkikat sırasında da İzmir'de ilk kurşun ve bombanın atıldığı saat ve zamanda İstanbul Polis Müdürü Ekrem Beyin, maiyetinden biri tarafından öldürülerek İstanbul zabıtasına Ali Fuad Paşanın elkoyacağı anlaşılmış ve muhtelif hazırlıklar için gerekli paraların Kara Kemal ile Cavid tarafından verildiği de tesbit edilmişti.

SUİKASTÇILARIN EN GÖZÜ PEK OLANI ZİYA HURŞİD NE DEMİŞTİ?

Yakalandıktan sonra ifadesi alınan Ziya Hurşid şunları söylemişti:

«— Lazistan eski mebusu Ziya Hurşid olarak bilinirim. Biz, suikast için kararlaştırılan tarihten iki gün önce Gülcemal vapuruyle İzmir'e geldik. Laz İsmail, Gürcü Yusuf, mülâzimievvellikten mütekait (emekli) Çopur Hilmi de öyle yaptılar. Ayrı ayrı yerlerde kaldık. Ben, Gaffarzade Oteline indim. Üzerlerimizde iki İngiliz bombası, yeni ve eski iki Belçika polis rovelveri ve fişekleri vardı. Ben, 1341 (1925) yılı ortalarından itibaren Reisicumhur hazretlerinin imhası için bir suikast şebekesiyle alâkadar oldum. Önce sabık Ankara Valisi Abdülkadir Beyle ve bunun vasıtasıyle de İzmit Mebusu ve Terakkiperver Fırka üyelerinden Şükrü Beyle anlaştık. Bu konuda muhtelif zamanlarda ve yerlerde toplanıp görüşmeler yaptık. İlkemize ulaşmak için de

Laz İsmail ve Gürcü Yusuf'u tedarik ederek Şükrü Beyle tanıştırdım. Geçen yıl Aralık ayında Şükrü Beyin Ankara'da bulunan suikastçi adamlarıyle beraber işbu suikast fiilini icra edebilmek için Laz İsmail ile Gürcü Yusuf'u beraberimde Ankara'ya götürdüm. İki üç gün sonra da kendim Ankara'ya gittim. Terakkiperver Fırka Kulübünde misafir kaldım. Laz İsmail ile Yusuf'un, Ankara'da Şükrü Beyin evine gittiklerini biliyorum. Onlar Şükrü Beyle görüştüler ve yine Laz İsmail, bir gece Şükrü Beyin tavsiye ve delâletiyle Çankaya Yolu üzerindeki Çankaya Köşküne kadar gitti. Köşkü ve çevresini gözden geçirdi. Bundan maksadı ise suikast icrasına müsait bir yer olup olmadığını anlamak içindi. Ondan sonra Meclise de gittiler. Orasını da bu bakımdan tetkik ettiler. Akşamları Vekiller Heyetinin toplandıkları binanın durumunu ve Ankara Kulübünün çevresini tetkik ettiler. Her nasılsa suikast icrasını o esnada münasip görmeyen kardeşi Ordu Mebusu Faik ve Terakkiperver ileri gelenlerinin de muhalefeti ile karşılaşınca teşebbüsü kuvveden fiile çıkaramadılar. Bunlar İstanbul'a döndükleri zaman, kendilerine Ankara seyahati için gerekli parayı Şükrü Beyin vermiş olduğunu söylediler.

SUİKAST OLAYINA ADI KARIŞAN KADIN KİMDİ?

Suikast olayı tertipçilerinin; motorcu Giritli Şevki (Kirtikoz Şevki) tarafından ihbarı üzerine yakalanışlarından sonra girişilen sıkı tahkikat sırasında bir kadının, tertipçilerle birlikte olduğu anlaşılmıştı. Bu kadın Naciye Nimet'ti..

Naciye Nimet, Laz İsmail'le birlikte Bursa'ya giden genç kadındır. Laz İsmail, Atatürk'e Bursa'da bir suikast yapılıp yapılamayacağını tetkik için Bursa'ya giderken, çevreyi şüphelendirmemek için bu seyahate bir kaplıca tedavisi şekli vermiş, Naciye Nimet'i de zevcem diye yanına almıştı. Bu konuda kitabımızda daha ileride geniş bilgi verilecektir.

SUİKASTÇILAR HAKKINDA UYGULANMASI İSTENİLEN O ZAMAN YÜRÜRLÜKTE BULUNAN CEZA KANUNUNUN BAZI MADDELERİ

55 inci madde — Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasiye (Anayasa) kanununu tamamen veya kısmen tağyir ve tebdil veya ilgaya ve kanunu mezkûra tevfikan teşekkül eden Büyük Millet Meclisini ıskat veya ifayı vazifeden men'e cebren teşebbüs edenler idam olunur. Ef'ali mezkûreyi ika, fiilen tahrik, maddei fesad tamamiyle fiile çıkarsa idam olunur. Ve maddei fesadın icrasına başlanmış olursa yedi seneden ekal (az) olmamak üzere küreğe konulur.

Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Hey'etini cebren ıskat veya ifayı vazifeden cebren men' veyahut işbu cürmü ika, fiilen tahrik edenler müebbeden veya on seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur. Her kim hükûmet aleyhine halkı müsellahan (silâhlanarak) isyana veya Türkiye ahalisini yekdiğeri aleyhine silâhlandırarak mukateleye (karşılıklı öldürmeye) fiilen tahrik edip de maddei fesad tamamıyle fiile çıkarsa ol kimse idam olunur. Maddei fesadın icrasına başlanmış

olursa yedi seneden ekal olmamak üzere küreğe konulur. (55 inci madde zeylinin sancak ve arma tahrip ve tenziline dair son fıkrası mülgadır.)

56 ncı madde — Her kim bazı mahallerde gasp ve garet, tahribi memleket ve katli nüfus ef'aline mütecasir olup da kadıyei fesad fiile çıkar veyahut maddei fesadın icrasına başlanmış olursa o kimse idam olunur.

57 nci madde — Balâda muharrer 55 inci ve 56 ncı maddelerde beyan olunan fesadlardan birini bir takım eşhas müçtemian icra eder veyahut icrasını tasavvur ederlerse ol cemiyete dahil bulunanlardan asıl reis ve muharriki mefsedet olanlar her nerede tutulurlarsa idam olunurlar. Sairlerinden dahi mevkii cinayette tutulanlar maddei fesadda tebeyyün edecek medhallerinin derecatına göre müebbeden veyahut muvakkaten küreğe vazolunur. Mevkii cinayette tutulmayanlar şahsen ika eyledikleri ceraimden dolayı mücazat olunur.

58 inci madde — Balâda mezkî olan cinayetlerden ve (55) inci ve (56) ncı maddelerde beyan olunan fesadın birini icra kasdıyle iki veyahut daha ziyade eşhas beyninde bir ittifakı hafi teşkil olunup da ol ittifakta tasmim olunan fesadın icrası söyleşilip karargir olduktan başka esbabı icraiyesini tehiye zımnında bazı ef'al ve tedabire dahi teşebbüs olunmuşsa ol ittifakta bulunan kimseler müebbeden kalebend olunur. Ve eğer öyle bir ittifak hakkında berveçhi muharrer fesadın esbabı icraiyesini tehiye zımnında teşebbüs olunmuş bir fiil ve tedbir tebeyyün etmeyip yalnız icrası söyleşilerek karar verilmiş olmaktan ibaret bulunursa ol halde dahili ittifak bulunan kimseler muvakkaten kalebend kılınır ve eğer beyan olunan cinayetler-

den birini icra etmek üzere bir ittifakı hafi teşkiline dair teklif vuku bulup da kabul olunmamış ise o teklif eden kimse bir seneden üç seneye kadar hapsolunur.

58 İNCİ MADDENİN ZEYLİ

Bir heyeti fesadiyenin maksadını icra zımnında her ne şekil ve surette olursa olsun eslihai nariye, cariha ve mühlike ve alâtı muhribeyi veya bunlardan birini icad ve imal veya nakil veya ihzar veya memaliki ecnebiyeden Türkiye'ye ithal veyahut ihfa eden veya taşıyan eşhas, maddei fesad fiile çıkarsa müebbed kürek cezasıyle cezalandırılır. Maddei fesad fiile çıkmazsa muvakkaten küreğe konulur. Birinci fıkrada tadad olunan ceraimden birine muttali olan her ferd bunu derhal canibi hükûmete ihbar etmeye mecburdur. Bu mecburiyeti suikasta mukarin olarak bilâ özür sahih ifa etmedikleri sabit olanlar, maddei fesad fiile çıkarsa bir seneden ve fiile çıkmazsa altı aydan ekal olmamak üzere hapsolunur.

Erbabı fesaddan olan şahıs mahal ve vaziyetlerini bilerek mevakii muayyenenin gayrı mahalden ihraç ve dahili memlekette bir mahalden diğer mahalle nakledenler muvakkaten küreğe konulur.

İSTİKLÂL MAHKEMESİNİN TEVKİFLERE DAİR KARARI VE MAHKEME İLE İSMET PAŞA ARASINDAKİ OLAY

İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşaya karşı yapılacak suikasd, bir ihbar üzerine anlaşıldıktan ve

tertipçiler de gizlendikleri yerlerde yakalandıktan sonra İstiklâl Mahkemesi Heyeti, Ankara'dan İzmir'e gelerek olaya elkoymuştu.

Bir yandan İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi (Başsavcısı) iddianamesini hazırlamağa başlamış, öte yandan da Mahkeme, İstanbul'da ve Ankara'da bazı kimselerin tevkifleri için gerekli emirleri ilgililere göndermişlerdi..

İstiklâl Mahkemesi üyelerinden Kılıç Ali'nin anlattıklarına göre; Kâzım Karabekir Paşa da, Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırkası (partisi) başkanı sıfatıyle Ankara'da tevkif edilmişti.

Kâzım Karabekir Paşa ile İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîliğince tevkifleri istenilen kişilere dair İsmet Paşanın bilgisi vardı. Bu arada Başvekil İsmet Paşa, Mahkemenin Büyük Millet Meclisince kendisine tanınmış haklara ve selâhiyete dayanarak bu tevkifleri yaptırdığını da bilmekteydi. İstiklâl Mahkemesi, Büyük Millet Meclisi adına icrayı kaza etmekteydi.

Bütün bu gerçeklere karşılık İsmet Paşa, İstiklâl Mahkemesine müracaat etmeden ve bilgi de vermeden Ankara Polis Müdürüne, Kâzım Karabekir Paşayı serbest bırakmasını emretmişti..

O zaman Ankara Polis Müdürlüğü görevinde Dilâver Bey bulunmaktaydı. Başvekilin kendisine verdiği emir üzerine tevkif edilmiş Kâzım Karabekir Paşayı derhal serbest bıraktırmıştı..

Ancak Dilâver Bey, keyfiyeti İstiklâl Mahkemesine bildirmeği de ihmal etmemişti. Bu durum bir karışıklık yaratmış sayılmıştı o günlerde.. Hele

İstiklâl Mahkemesi, İsmet Paşanın yetkisi olmaksızın Mahkemenin emirlerine ve kararlarına karışmasından ötürü güç duruma düşürülmüş olduğu kanısındaydı.

Hind asıllı İngiliz casusu Mustafa Sagîr hakkında vaktiyle İstanbul ve Ankara İstiklâl Mahkemelerince verilmiş bir karara da İsmet Paşanın müdahale ettiğinden bahsediliyordu.

İSMET PAŞANIN TUTUMU ATATÜRK'E BİLDİRİLİYOR

Kılıç Ali Bey, hatıralarında şöyle demektedir:

«Derhal Heyetçe vaziyeti müzakere ettik. Mahkememizin kararını infaz ettirmemek isteyen Başvekilin tevkifi ile hakkında takibat yapmağa ve keyfiyeti Büyük Millet Meclisine arzetmeğe karar verdik. Ve İsmet Paşanın emri ile serbest bırakılan Kâzım Karabekir Paşanın ve diğer kişilerin derhal tevkifleri hakkında hiç bir güna istisnaî muamele yapılmaması için Ankara Polis Müdürlüğüne emir verdik. Mahkeme ile Başvekil arasında tahaddüs eden bu ihtilâfı haber alan Gazi Mustafa Kemal Paşa fena halde sıkılmışlardı. İzahat almak için beni çağırmışlardı. İzmir'de Naim Palas otelinde henüz banyodan çıkmış vaziyette bulunan Gazi Mustafa Kemal Paşaya durumu anlattım. Hemen Kalemi Mahsus Müdürü Hayatî Beyi çağırdı ve ona emir verdi. O zaman telefon olmadığı için telgrafla makine başında İsmet Paşaya tarzı hareketinin İstiklâl Mahkemeleri Kanununa aykırı olduğuna dikkatini çekti ve bu defa gerginliğin izalesi için hemen

İzmir'e gelip Mahkeme Heyeti ile temasını tavsiye etti. İsmet Paşa 20 Haziran 1926 günü Ankara'dan hareket ederek İzmir'e geldi. Gazi Mustafa Kemal Paşanın gösterdiği arzu üzerine kendisini Karşıyaka İstasyonunda karşılayanlar arasında biz de Heyetçe bulunduk. Fakat bu konuya ilişkin olarak bir şey görüşmedik. Sadece bir «Hoş Geldiniz» dedikten sonra Mahkemeye döndük. O esnada İstanbul'da ve Ankara'da tevkif edilip İzmir'e gönderilmiş olan İzmit Mebusu Şükrü Bey ile İstanbul Mebusu İsmail Canbolat, Saruhan Mebusu Âbidin, Eskişehir Mebusu Miralay Arfi (Ayıcı), Erzincan Mebusu Sâbit, Ziya Hurşid'in kardeşi Giresun Mebusu Faik, Baytar (veteriner) miralayı Rasim, eski Mebuslardan Hüseyin Avni, Çolak Salâhaddin Beylerle, Erzurum Mebusu Rüştü Paşanın, İttihatçıların Serez fedailerinden eski Jandarma Yüzbaşısı Sarı Efe lâkabiyle tanınan Edib'in isticvablarıyle meşgul oluyorduk. İsmet Paşa istasyondan doğruca Gazi'ye gitti. Oradan çıkar çıkmaz da özel olarak Mahkeme Heyetini ziyarete geldi. Konuya dair Heyetimizden bilgi aldı.»

MAHKEMEYE GELEREK TUTUKLULARIN SORGULARINDA BULUNMASINI İSMET PAŞADAN İSTEDİK

«İsmet Paşadan şunu da istedik :

— Mevkufların yapılacak sorgularında siz de bulununuz. İfadelerini dinleyiniz.

İsmet Paşa bu ricamızı kabul etti. O akşam yemekten sonra geldi. O akşam, Sâbit Beyle Faik Beyin sorgularını yapıyorduk. İsmet Paşa onların

sorguları sırasında ifadelerini dinledi. Sonra da işin sandığı gibi alelâde bir zabıta vakası olmadığını anladı.. İsmet Paşa, ayrıca Kâzım Karabekir Paşanın tevkifinin de yerinde bir karar olduğunu kabul etti. Bundan sonra Ankara'daki Vekil arkadaşlarını bu durumdan haberdar etti. Aynı zamanda da Mahkeme Başkanlığına şu tezkireyi yazdı:

«İstiklâl Mahkemesi Riyaseti Aiyesine

Salâhiyeti adliyenize mevdu meselenin mahiyeti hakkında daha Ankara'da iken malûmat almıştım. Bu defa bizzat İzmir'e muvasalatımda mevcut malûmatımın Türkiye Büyük Millet Meclisinden Heyeti Aliyenize mevdu salâhiyetin istimal değeri olduğuna kani oldum. Şimdiye kadar her meselei Vataniyede olduğu gibi bu defa da natayici mesainizin Vatanın ve Cumhuriyetin selâmet ve emniyeti ve Türk Milletinin saadeti için hayırlı ve nümunei adalet olacak neticelerle tetevvüç edeceğine emniyetim berkemal olduğunu beyan ederim. 22 Haziran 1926

Başvekil
İSMET»

Bugünkü dille yukarıdaki yazının anlamı şöyledir:

«İstiklâl Mahkemesi Yüksek Başkanlığına.. — Adlî yetkinize verilmiş meselenin niteliği hakkında daha Ankara'dayken bilgi edinmiştim. Bu defa kendim İzmir'e gelerek mevcut bilgilerimin Türkiye Büyük Millet Meclisinden Yüksek Kurulunuza verilmiş yetkinin kullanma değeri olduğuna inandım, kanaat getirdim. Şimdiye dek her Vatan meselesinde olduğu gibi bu defa da çalışmalarınız sonucunun Vata-

nın ve Cumhuriyetin selâmet ve emniyeti ve Türk Milletinin mutluluğu için hayırlı ve adalet nümunesi olacak sonuçlarla taçlanacağına emniyetim tamdır. Bunu açıklarım.»

KAMU OYUNA KARŞI AÇIKLANAN BEYANNAME

Suikasd olayının ortaya çıkışı ve durumun basın yoluyla memlekete bildirilmesi üzerine halk arasında bir kaynaşma ve tertipçiler aleyhinde de bazı davranışlar sezilmeye başlanmıştı. Bu durum karşısında İstiklâl Mahkemesi Kamuoyuna karşı bir beyanname yayınlamak zorunda kalmıştı.

Beyanname aşağıdadır:

İSTİKLÂL MAHKEMESİ BEYANNAMESİ

«16 Haziran 1926 tarihine müsadif Çarşamba günü İzmir'e muvasalat etmek üzere seyahatte bulunan Gazi Hazretlerine bir suikast tertip edildiği mahallî hükûmetçe haber alınması üzerine bu meş'um kasdı icraya memur olanlar silâh ve bombalar gibi vesaiti cürmiyeleri ile birlikte müşarünileyh hazretlerinin muvasalatından evvel cürmümeşhut halinde derdest olunmuşlardır. Suikasdı fiilen icraya memur edilmiş olanların başında (eski Lâzistan Mebusu) Ziya Hurşid vardır. Bunun yanında İstanbul'dan beraberinde getirdiği sabıkai mükerrere (bir çok sabıkası olan) eshabından birkaç şerir ile Sarı Efe denilen jandarma mütekaidi (emeklisi) Edib ve buna mensup birkaç şahıs bulunmaktadır.

Tetkikat ve tahkikat ile şimdiye kadar tecelli eden safhaya nazaran bu tertibatın mülga Terakkiperver Fırka merkezi umumî âzasından haricî teşkilâta memur İzmit Mebusu Şükrü Bey de dahil olduğu halde İstanbul'da içtimalar ve müzakereler neticesinde tasmim ve ihzar edildiği, Reisicumhurun İzmir'e muvasalatlarında tatbikata geçilmek üzere Ziya Hurşid ve rüfekasıyle İzmir'de bulunan Sarı Efe ve mensuplarının, faaliyet sahasına sevkolundukları anlaşılmıştır. Daha evvel kış aylarında bu eşhas tarafından suikastın icrası hususunda isimleri malûm olmuş bulunan kimselerin hanelerinde içtimalar ve müzakereler yapıldığı ve fakat esbabı mânia haylûletine (araya engelleyici nedenler girdiği için) binaen musammen fiilin ikaı zamanının tehir olunduğu ve meselenin, isimleri zikredilen Şükrü, Ziya Hurşid ve Sarı Efe Edib Beylere şahsî tasmim ve teşebbüslerinden ziyade gizli komite halinde icrayı faaliyet eden bu zümrei siyasiyenin ittihaz ettiği karar ve program cümlesinden ve aynı zamanda taklibi hükûmet gaye ve maksadını istihdaf eden siyasî bir suikasd olduğu anlaşılmaktadır.

«Mücrimlerin tevkifleri esnasında elde edilmiş olup bu hususta istimal edilecek olan silâh ve bombalarla suikastçilerin ihtiyacatını temin eyliyecek mebaliğin İstanbul'da tedarik edilerek vapura kadar getirildiği ve suikasdı deruhte edenlere tevdi olunduğu itirafatı vâkıa cümlesindendir.

«Halâs bulmuş, istiklâle ermiş, terakki ve teali yoluna girmiş olan aziz Vatanın huzur ve sükûnunu kanla ihlâl ve Reisicumhuru izaleye ve hükûmeti taklibe matuf bulunan ve en denî ihtirasatı şahsiyenin mahsulü olan bu suikasd ve bu tertibat, mahi-

yeti maddiye ve maneviyesi itibariyle doğrudan doğruya Vatanın hayat ve istiklâline ve selâmetine tevcih edilmiş bir hâdisei elîme ve meş'umedir.

«Bu cinayetkâr fiil ve maksadın muhakemesine muvacehei millette başlıyacağız. Muhakeme safahatı efkârı umumiyeyi daha ziyade tenvir edecektir.»

İŞLERİ ASIL KİMLER İDARE EDİYORDU?

Suikast olayına bir hazırlık olmak üzere tertipçilerin elebaşılarından Cavid Beyle tanınmış bazı İttihadçılar, Cavid Beyin evinde ve onun başkanlığında gizli toplantılar yaptıkları gibi yine İttihatçılardan (İaşe Nazırı) Kara Kemal'in İstanbul'da Mesadet Hanında bulunan yazıhanesinde toplandıkları ve aralarında bu konuda görüşmeler yaptıkları tahkikat sırasında anlaşılmıştı.. Tertipçilerden Ziya Hurşid de bu toplantılarda bulunmuştu. Yapılan toplantıların ilkesi İttihad ve Terakki Partisini diriltmek ve Cumhuriyet devrinde bu partinin gireceği seçimleri kazanıp iktidara gelmesiydi. Ancak meşru yollardan bu ilke gerçekleşmeyecek olursa Gazi Mustafa Kemal Paşayı öldürerek sonuca ulaşmaktı.

İzmit Mebusu Şükrü Beyin bu fikri gerçekleştirmek isteyenlerin en başında bulunduğu, Gazi Mustafa Kemal'e karşı suikasd yapılmasını ısrarla istediği de tahkikat sırasında ortaya çıkmış bulunmaktaydı.

Suikasdın perde arkası siyasî hazırlık kısmı da Cavid Bey tarafından (Osmanlı İmparatorluğu Ma-

liye Nazırlarından - Bakanlarından ve İttihatçılardan) idare edilmişti.

İzmit Mebusu Şükrü Bey, suikast tertibat ve teşkilâtını üzerine alan bir komitenin elebaşısı sıfatıyle gerek Ziya Hurşid, eski Ardahan Mebusu Hilmi, Sivas Mebusu Halis Turgud gibi Terakkiperver Cumhuriyetçi Fırkaya mensup, gerekse Ankara eski Valisi Abdülkadir, İttihatçılardan Kara Kemal Cavid Beyler gibi Fırkaya dahil bulunmayan kişilerle sık sık temaslarda bulunmuştu.

ŞÜKRÜ BEY, LAZ İSMAİL'İ BULUYOR

Şükrü Bey, Ziya Hurşid vasıtası ile fiilen silâh kullanarak suikasd fiiline katılacak olan Lâz İsmail'i de bulmuştu..

İstanbul'un işgal altında bulunduğu yıllarda, bir çok sabıkası olan Lâz İsmail, kendisi gibi silâhlanmış bir arkadaşıyle güpegündüz Çarşıda (Kapalıçarşıda) bir kuyumcu dükkânını basmış; para, mücevher gasbedip kaçmışlardı.

Yine Şükrü Bey, Gürcü Yusuf'u da elde etmiş ve suikasd işinde ona önemli görevler vermişti..

Gürcü İsmail, Mütareke günlerinde Karadenizde sefer halinde bulunan Fransız bandıralı Pake Kumpanyası vapurlarından birisini deniz ortasında, küçük bir motorla basarak milyonlarca Frank para gasbetmişti..

Bunlardan başka İzmit Mebusu Şükrü Bey, bir katil meselesinden dolayı Batum'da mahkûm edilmişken kaçmaya muvaffak olan ve İstanbul'a kapağı atan Gürcü Yusuf'u da elde ettiği gibi; gizli olarak Batum'a giden, orada eski İttihadçılardan

ibaret bir komite ile temas ederek dönen eski Adliye Vekili Trabzonlu Hafız Mehmed aracılığıyle Sürmeneli kayıkçı Keleş Mehmed adlı şeriri de elde etmişti.

Tertipçiler bu tedbirlerden sonra fiiliyata geçmeği kararlaştırmışlardı. Ancak bunlardan Keleş Mehmed, bu işe hiç yanaşmamış ve onlardan ayrılmıştı.

Tahkikat şunu da ortaya koymuştu ki, Ziya Hurşid, Keleş Mehmed'i ikna etmesi için Vahap adlı birisine üç bin lira vermiş, bu para ile Mehmed'i kandırmasını istemişti.. Vahap paraları yemiş, Ziya Hurşid'e zimmetinde kalan paraları ödeyeceğini bildirmişti.

ZİYA HURŞİD'E 3000 LİRAYI KİMLER VERMİŞTİ?

Suikast olayından bir süre önce Afyon Mebusu Ali Beyle (Çetinkaya) İstanbul'a gelmiş olan Kılıç Ali Bey Tokatlıyan Otelinde bulunurlarken bir sabah Ziya Hurşid kendilerini ziyarete gelmişti. Ali (Çetinkaya) ve Kılıç Ali Beyler, Birinci Büyük Millet Meclisinden arkadaştılar.. Bu arkadaşlığa dayanarak da Ziya Hurşid'in yaptığı bazı küçük ticarî teşebbüslerde ona yardım etmekteydiler. O gün Ziya Hurşid, eski arkadaşlarına bir sıkıntısından bahsetmiş, İş Bankasında kendi adına bir hesap açılmasını istediğini bildirmişti. Ali (Çetinkaya) ve Kılıç Ali Beyler, Ziya Hurşid'i muzır faaliyetlerden uzak tutmak ve nefsini ıslahta ona yardımda bulunmak niyeti ve düşüncesiyle bu arzuya olumlu cevap vermişler, Ziya Hurşid'e 3 bin liralık hesap açtırmışlardı.

Kılıç Ali Bey, hatıralarında şöyle demektedir:

«Ziya Hurşid'in cebindeki o 3000 lira belki de bizim aracılığımızla İş Bankasından alınan paraydı..»

İZMİR SUİKASTIYLE İLGİLİ PERDE ARKASI FİKİR VE HEDEFLER

Büyük sıkıntı ve fedakârlıklarla elde edilmiş olan Cumhuriyetin ilânından 33 ay gibi kısa bir süre sonra Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Paşanın şahsını hedef tutan ve onu öldürmeği esas olarak ele almış bulunan suikast olayının ardında gizli fikir ve hedefler vardı..

Osmanlı İmparatorluğunu Birinci Dünya Savaşı gibi sonu felâketle biten bir serüvene sürüklemiş ve Türk Milletine çektirmediği ıstırap kalmamış olan İttihad ve Terakki Fırkası, savaşın yenilgi ile sona ermesinden sonra —Liderlerinin can kaygusuna düşerek yurt dışına kaçmaları üzerine— kendi kendini feshetmek zorunda kalmıştı.

Başta İstanbul olmak üzere Anadolu'nun bir çok yerleri düşman tarafından işgale başlanmış, bu arada Yunanlılar da Garbî Anadolu'daki emellerini gerçekleştirmeğe girişmiş, İzmir'i işgal etmişlerdi.

İttihad ve Terakki Fırkası dağılmış, bu Fırkanın karşıtı olan Hürriyet ve İtilâf Fırkası kurularak memleket mukadderatına elkoymuştu.

Anayurt yer yer düşmanlar tarafından işgal olunur ve bir parçalanmaya doğru giderken 19 Mayıs 1919 tarihinde büyük kurtarıcı Mustafa Kemal, Samsun'da karaya ayak basmış, işgalci ve sömürü-

cü düşman kuvvetlerine karşı büyük bir mücadeleye girişmiş, bu boğuşma binbir güçlük içinde mutlu bir sonuca varmış, düşman İzmir'den denize dökülmüş ve Lozan sulhu da imzalanmıştı.

Bundan sonra Türkiye Cumhuriyeti doğmuş bulunmaktaydı.

Cumhuriyetin ilânından sonra bazı karanlık fikirlilerin sinsi faaliyetleri ve yıkıcı teşebbüsleri gözden kaçmamaktaydı.. İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinden İstanbul'da bulunanlar yeni durumu bir türlü hazmedemiyor, kendileri de tekrar siyasî faaliyete geçmek çarelerini araştırıyorlardı.. Gazi Mustafa Kemal Paşa, Türkiye'nin büyük bağımsızlık mücadelesinde iyi niyetlerini göstermeğe söz vermiş eski İttihadçıları da bir kenara itmemiş, bunlardan bazılarına Cumhuriyetin ilerlemesi ve yükselmesi için hizmetler de vermiş bulunmaktaydı. Geriye kalan İttihadçılardan çoğu, son zamanlarda siyasî faaliyetlere katılamadıkları için ticarî bazı teşebbüslerle uğraşmağa başlamışlardı. Ancak bunlar, gerçekten ticarî işlerle uğraşmıyor, aralarında gizli toplantı ve görüşmeler yaparak eski Fırkalarını diriltmeğe, bu yolla da iktidara geçmeği düşünüyorlardı. Bu arada Türkiye Büyük Millet Meclisine girmiş tanıdıklarını da kendi fikirlerine katılmağa açık ya da kapalı şekilde gayret sarfetmekteydiler.

Perde arkası bu çalışmalar sonucu Türkiye Büyük Millet Meclisinde Atatürk'e karşı muhalif bir cephe yavaş yavaş kuruluyor ve muhalifler, Meclis toplantılarında çeşitli usûl ve şekillerle Mustafa Kemal Paşayı yıpratıp işbaşından çekilmek zorunda bırakmak istiyorlardı..

Büyük Millet Meclisinin 1924 yılı müzakerelerinde Muhalifler, niyetlerini belli etmeğe iyiden iyiye başlamış bulunmaktaydılar. O günlerde İstanbuldaki muhalif basın da, Ankara'daki siyasî hareketi yayın yoluyle desteklemekten ve muhaliflere cesaret vermekten geri durmamaktaydı.

Bu arada Müfrit bir Milliyetçi kesilmiş olan Dr. Rıza Nur Bey, Muhaliflerle işbirliğinden kaçınmıyordu..

Rıza Nur Bey, gerçekten de siyaset hayatında bir çok mücadeleye katılmıştı. Bu katılışlar, Milliyetsever olarak Büyük Millet Meclisi devrinde —Cumhuriyetin ilânından önce— ona hizmet ve çalışma alanları gösterilmesine bir engel sayılmamıştı. Ancak, **Türklerin Rumeliden çıkarılması** gibi her Türkün kalbinde ebedî bir elim bir hicran yaşatan büyük felâket olayından Müfrit Milliyetperver Rıza Nur Beyin Arnavut âsileriyle beraber Türkler aleyhinde faaliyette bulunduğu da Milletçe bilinmekteydi. Büyük Millet Meclisine bu gerçek intikal ettiği gün, bütün Meclisi gerçek bir hayret ve dehşet kaplamıştı.

Beri yanda Tanin gazetesinin Muhalifleri destekleyici yayını da kesilmeksizin sürüp gitmekteydi.

«Meydan Muharebesinin Neticesi» başlıklı başyazıda Timurlenk'in Fil Hikâyesi tekrar edildikten sonra. Hükûmeti düşürmeğe çalışanların iyi hareket etmediklerinden yakınılıyor ve şöyle tavsiyelerde bulunuluyordu:

«Ankara'da (Mecliste) ilk soruşturma başladığı zaman, ortada tenkitçi, azimli bir çoğunluk vardı. Tenkitçiler (muhalifler) bu durumu idare edemediler. Teşkilâtsız fertler halinde, münferid (toplu ol-

mayan) tenkitlerde bulundular. Münferid tenkitler bile esaslı bir surette devam ettirilemedi. Soruşturma, Gensoru şekline dönünce, tatil zamanındaki not defterlerini açan bile olmadı. En şiddetli tenkitçiler bile, dillerinin altındakini söylemekten çekindiler. Hükûmetçilerin (Atatürk ve ondan yana olanların) mükemmel bir sevk-u idare ve baştan sonuna kadar düşünülmüş bir plânla hareket ettikleri görülür. Eski enkazla yapılan bir binadan ne umarsın ki?..

İstanbul'da Tevhidi Efkâr gazetesi de «Faydasız ve Kıymetsiz bir Zafer» diye Büyük Zaferi küçümsemekteydi.

TERAKKİPERVER CUMHURİYET FIRKASI KURULUYOR

O günlerde Rauf Bey ve arkadaşları Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı kurarak maskelerini yüzlerinden atmışlardı. Terakkiperverler, açıkladıkları programlarında **«Fırka, fikirlere ve dinî inançlara hürmetkârdır»** prensibini bir bayrak olarak ele almışlardı. Oysa bu bayrak, yüzyıllardan beri cahil ve müteassıpları, hurafeseverleri aldatarak özel ilkeler kurmağa kalkışmış olanların taşıdıkları bayraktı. Türk Milleti, yüzyıllar boyunca sonsuz felâketlere, içinden çıkabilmek için büyük fedakârlıklara katlanmağa, pislikler dolu bataklıklara hep bu bayrak gösterilerek sürüklenmişti.

Cumhuriyetçi ve Terakkiperver (İlericiliği sever) olduklarını halka bildirmek isteyenlerin, aynı bayrakla ortaya atılmaları, dinsel taassubu galeyana getirerek Milleti; Cumhuriyetin, ilericiliğin, yenilik-

lere yöneliciliğin tamamen aleyhine teşvikten başka bir şey değildi. Yeni Fırka, fikirlere ve dinsel inançlara hürmet perdesi ardında: **«Biz, Hilâfet müessesesini tekrar isteriz. Biz, yeni kanunlar istemeyiz. Bizce Şeriat Kanunu Mecelle yeterlidir. Medreseler, Tekkeler, Cahil Softalar, Şeyhler, Müritler, biz sizi koruyacağız. Bizimle beraber olunuz. Çünkü Mustafa Kemal'in Fırkası Hilâfeti lâğvetti. İslâmiyeti rahnedar (yıkılmış yerlere yolaçıcı) ediyor. Sizi gâvur yapacak, size şapka giydirecek...»** diye bağırıyordu.

Atatürk'e karşı olanlardan birisi de —Kürt isyanında parmağı olup da sonradan asılmış bulunan Ciran'lı Halid Beye yazdığı mektupta şöyle diyordu:

«İslâm Dünyasının övünç duyulacak kalıcılığını sağlayan temellere hücum ediyorlar. Bu konudaki açıklamalarınızı arkadaşlara okudum. Hepsinde gayreti artırıcı bir kuvvet oldu. Garbe (Batıya) benzemek, tarihimizi, uygarlığımızı kaybeylemekliği zorunlu kılar... Hilâfet müessesesini yıkmak, lâdinî bir hükûmet kurmayı düşünmek, hep İslâmın geleceğini tehdid edecek âmilleri vücuda getirmekten başka bir netice veremez.»

Böylece Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası Programı en hain dimağların ürünü, bu Fırka Memlekette suikasdçıların, gericilerin sığınakları, ilkelerinin, ümitlerinin dayanağı; dış düşmanların, Yeni Türk Dvletini, taze Türk Cumhuriyetini, mahvetmeğe yönelmiş plânlarının kolayca uygulanmasını, bir hizmet olarak benimsemişti.

Bunun böyle olduğu sonradan tarihe de geçecek ve (Tertiplenmiş, genel, gericiliğe yönelmiş) Şark İsyanı sebeplerini tetkik ve araştırdığı zaman, bu isyanın en önemli ve belirmiş nedenleri arasında

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının dinsel vaadlarını v Doğuya gönderdiği sorumlu genel sekreterlerinin teşkilât ve tahriklerini bulup yazacaktır.

YENİ FIRKANIN GELİŞİMİ

Yeni Fırka, kuruluşundan hemen sonra unvan edindiği «Terakki» ve «Cumhuriyet» adlarının tam zıdlarıyle gelişiyordu. Bu Fırkanın başta gelenleri gerçekten gericilere ümit ve kuvvet vermişti. Buna bir örnek olarak şu olayı ortaya koymak yeterlidir:

Ergani'de —İsyan sırasında— İsyancıların Valiliğini kabul eden, sonradan da asılan— Kadri; Şeyh Said'e yazdığı bir mektupta:

«Millet Meclisinde, Karabekir Kâzım Paşanın Fırkası, Şer'î Hükümlere saygılı ve dindardır. Bize yardım edeceklerine ve bize arka olacaklarına şüphe etmem. Hattâ Şeyh Eyüp —İsyancıların elebaşlarından olup sonradan asılmıştır— yanında bulunan Kâtibi Mes'ulleri —Sorumlu kâtipleri—, Fırkanın Nizamnamesini getirmiştir.» diyordu.

Şeyh Eyüp, Muhakemesi sırasında «Dini kurtaracak tek Fırkanın, Kâzım Karabekir Paşanın kurduğu Fırka olup, Şer'î Hükümlere uyulacağını yeni Fırka nizamnamesinde ilân edildiğini açıklamıştı.

Gazi Mustafa Kemal'in karşıtları, «Terakkiperver» ve «Cumhuriyet» kelimelerini kullanarak hem ona hem de Millete, aydınlara karşı din bayrağını gizlemek tedbirinde bulunanlar, Mmlekette genel bir gericilik ve isyan yapmak için, içte ve dışta tertipler ve teşvikler yapmakla meşgul olanların —bütün üyeleri bahis konusu olmasa bile— dinsel vaadları,

başarı için etkili bir âmil kabul eden ve buna ilişkin formülü de nizamnamelerine sokan kimseler, gerek memlekete, gerekse Atatürk ve inkılâp arkadaşlarının şahıslarına yönelmiş suikastlardan habersiz bulunamazlardı.

Kürt İsyanından vukuundan aylarca önce memleketin bazı yerlerinde yapılan gizli toplantılardan, «Cem'iyet-i Hafiye-i İslâmiye» kuruluşundan, İstanbul'da Nakşibendî Tarikatı Meşayihinin —Büyük Şyhlerinin— yaptığı toplantıda, hazırlanacak ayaklanmaya yardım vaadedildiğinden ve nihayet, Millî Sınırlarımız dışında bulunup Şark İsyanını tahrik edenlerin beyannamelerinde «Kâzım Karabekir Paşanın Fırkasından ümitle bahsolunduğundan habersiz oldukları kabul edilse bile, Fethi Bey Hükûmeti zamanında bizzat Fethi (Okyar) Bey vasıtasıyle kendilerine, Fırkalarının zararlı ve isyan ve gericiliğe teşvik edici durum ve nitelikte olduğu bildirildiği zaman olsun, gerçekleri görmeleri ve anlamaları gerekirdi.

O zaman Hükûmet ve Gazi Mustafa Kemal Paşa (Reisicumhur) iyi niyetle onları uyarmışlardı. Buna karşılık Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası başta gelenleri:

«— Biz, fikirlere ve dinsel inançlara riayetkârız» klişesini, tamamiyle ters anlamda yorumlamışlardı.

İşte bu nedenlerle Hükûmet ve Meclis olağanüstü tedbirler almak lüzumunu duymuş; Takrir-i Sükûn Kanunu'nu çıkarmış, **İstiklâl Mahkemelerini** faaliyete geçirmiş, Ordunun sekiz, dokuz Seferber Fırkası'nı uzun süre isyancıları tepelemeğe ayırmış,

«Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası» denilen muzır siyasî kuruluşu da kapamıştı.

Cumhuriyet düşmanları, büyük komplonun bütün safhalarının sona erdiğini hâlâ kabul etmmişlerdi. Namertlere yakışacak son teşebbüse de girişmekten kaçınmadılar. Bu teşebbüs, İzmir Suikastı şeklinde ortaya çıkmıştı...

İKİNCİ BÖLÜM

SUİKASTÇİLERİN İZMİR'DE İSTİKLÂL MAHKEMESİNDE MUHAKEMELERİ

Reisicumhur Mustafa Kemal'i İzmir'de sokak ortasında bomba ve tabancalarla öldürmeğe gelmiş oldukları halde aralarından biri tarafından vilâyete ihbar üzerine yakalanıp sorguları yapılan tertipçilerin duruşmalarına 26 Haziran 1926 Cumartesi günü İzmir'de başlanıyordu..

Muhakeme salonu olarak İzmir'de Millî Kütüphane Salonu tahsis edilmiş ve bütün hazırlıklar tamamlanmıştı..

İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi Necip Ali Bey, suikast teşebbüsünü bütün ayrıntılarıyla açıklayan iddianamesini o gün okumuş ve mücrimlerin, bu suikastı kendi namlarına değil, bir siyasî zümre namına hazırlamış olduklarını itiraf ettiklerini bildirmiş ve tertipçilerin idamını istemişti..

26 Haziran 1926 Cumartesi günü okunan iddianame; mebulardan Şükrü, Arif (Ayıcı), Abidin, Rasim, Ziya Hurşid, İsmail, Yusuf, Sarı Efe Edip, Hilmi, Nimet Naciye, İdris, Bahaeddin, Emin ve Abdülkadir'e ait bulunmakta. Tutuklu diğer Terakkiperver Mebuslar hakkındaki tahkikat devam ettiğinden bunların, kendilerine ilişkin iddianame ile gelecek

celselerde mahkemeye sevkedileceklerini bildirmekteydi..

İSTİKLÂL MAHKEMESİ MÜDDEİUMUMİSİNİN İDDİANAMESİ

«Türkiye kamuoyundan aldığı ilerici ve mutlu ilham ile Devlet mefhumunun ifade ettiği alan içinde memleketin sosyal, ekonomik ve uygar gelişimine çaba harcamaktan biran uzak kalmamış olan Cumhuriyet ve Devrim Hükûmetiyle demokrasi idare usulünün hâkim olduğu her memlekette kullanılan siyasal ve uygar mücadele daima mümkün ve hiçbir kanunî kayıtla kapalı değilken isimleri aşağıda zikrolunan kişiler olumsuz ve karanlık bir ruh taşıyan zümreden aldıkları telkin dairesinde —Cihan tarihinde vücude getirdikleri çok iğrenç ve kanlı levhalar dolayısiyle daima düşünen insanlık tarafından lânet ve nefretle karşılanan— hiç de meşrû sayılmayan ancak canilere yakışır teşebbüslerle hükûmeti yıkmak ve menfur gayelerine ulaşabilmek için Türk Cumhuriyet ve İnkılâbının bihakkın temsilcisi bulunan Reisicumhur hazretlerine suikast ika etmek suretiyle memlekette bugün genişliği ve dehşetinin ölçülmesi mümkün olmayan bir felâket hazırlama teşebbüsünde bulunmuşlardır. Çok kızıl ve alçakça fikirler çevresinde birleşen ve uzuvlaşan ve Türk Devrimi tarihinde ebediyyen meş'um bir siyah leke olarak yaşayacağı muhakkak bulunan bu zümrenin tertip ve ihzar ettiği (hazırladığı) alçakça teşebbüsleri tafsilen arzedeceğim:

ZİYA HURŞİD'İN SARİH İTİRAFLARI

1926 yılı Haziranının 17 nci Çarşamba günü İzmir'e seyahat tariki ile muvasalat edecek olan Reisicumhur hazretlerine bir suikast yapılacağından bahisle vâki olan malûmat ve istihbarat üzerine mezkûr tarihten iki üç gün evvel **Gülcemal** vapuru ile İzmir'e gelmiş olan Lazistan sabık mebusu Ziya Hurşid ve Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf, mülâzimievvellikten mütekaid (teğmenlikten emekli) Çopur Hilmi adlarındaki kimseler, ayrı ayrı ikâmet ettikleri yerlerinde mahallî polisince derdest ve tevkif edilmişlerdir.

Bunların üzerlerinde **iki İngiliz bombası ve müceddet (yeni) dört ve müstamel (kullanılmış) iki Belçika polis revolverler ve fişekleri** bulunmuştur. Alelusul ariz ve amik icra kılınan tahkikat ve yüzleştirmeler sonucu bunlardan Ziya Hurşid, 1341 (1923) senesi ortalarından itibaren Reisicumhur hazretlerinin imhası için bir suikast şebekesiyle ilgilendiğini ve evvelâ esbak Ankara Valisi Abdülkadir Beyle ve bunun vasıtasiyle de İzmit Mebusu ve Terakkiperver Fırka üyelerinden Şükrü Beyle anlaştıklarını ve bu hususta müteaddit defalar muhtelif zaman ve mekânlarda içtima ve müzakere ettiklerini ve bu maksadın elde edilmesi için yukarıda beyan olunan Lâz İsmail ve bilâhare Gürcü Yusuf'u tedarik ile Şükrü Beye tanıştırdığını ve geçen sene Kânunuevvel (Aralık) aylarında Şükrü Beyin Ankara'da bulunan suikastçı adamlarıyla beraber işbu suikast fiilini icra edebilmek üzere Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf'u beraberinde Ankara'ya götürdüğünü ve iki üç gün sonra da kendisinin Ankara'ya git-

tiğini ve Terakkiperver Fırka Kulübünde misafir kaldığını ve Lâz İsmail ile Yusuf'un, Şükrü Beyle görüştüklerini ve yine Lâz İsmail'in bir gece, Şükrü Beyin tavsiye ve delâletiyle Eskişehir Mebusu Arif Beyin (Ayıcı) Çankaya yolu üzerinde kâin köşküne götürüldüğünü ve Çankaya yolu üzerinde suikast icrasına elverişli yerlerin tetkik edildiğini ve bundan başka birlikte Meclise gittiklerini ve akşamdan sonra Hey'eti Vekilenin (Bakanlar Kurulunun) toplandıkları binanın durumunu ve Ankara Kulübünün etrafını tetkik ettiklerini ve her nasılsa suikast icrasını o esnada uygun görmeyen kardeşi Ordu Mebusu Faik ve diğer Terakkiperver Müdiranınm muhalefetiyle kuvveden fiile çıkarmağa muktedir olamadıklarını ve İstanbul'a döndüklerini ve Şükrü Beyin İstanbul'dan Ankara'ya kadar arkadaşlarının gidiş - dönüş ve diğer ihtiyaçlarına medar olmak üzere gerekli parayı bulup verdiğini, müteakiben senei hazıra zarfında Reisicumhur hazretlerinin Bursa seyahati dolayısiyle yeniden faaliyete geçerek yine Lâz İsmail'i, Nimet Naciye nâmında bir kadını yanına terfik ederek (arkadaş gibi vererek) tetkikat icrası için Bursa'ya gönderdiklerini ve Lâz İsmail'in yapmış olduğu tetkikatın elverişli olmamasına binaen İzmir'e vâki olacak seyahat esnasında yapmaklığı tasavvur ve tasmim (düşünüp kararlaştırdıkları) ve bu seyahati için dahi Şükrü Bey tarafından yetecek miktarda para verildiğini ve Reisicumhur hazretlerinin İzmir'e seyahati tekarrür ve anlaşılması üzerine yeniden Şükrü Beyle vaziyeti tetkik ve mütalâa ve Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'un dahi ayrıca Şükrü Beyle görüşmelerinden sonra İzmir'e hareketlerini tesbit ettiklerini ve İzmir'de daha evvel Şükrü Beyle bu hususta anlaşmış olan Sarı

Efe Edib'e, Ziya Hurşid'e itimat edilmesini ve beraber tasarlanıp karar verilmiş suikastın yapılmasını şaret sadedinde kendisinin Edip Beyin en yakın ve mahrem arkadaşı olan mütekaid (emekli) Baytar (veteriner) Miralayı (albayı) Rasim Beyin imzasıyla bir mektup ve mühim miktarda meblâğla yeteri kadar revolver ve cephanesini Şükrü Beyden alarak İzmir'e hareket ettiklerini ve İzmir'e ârızasız çıktıklarında Ziya Hurşid Beyin, Gaffarzade Oteli'nde nazarı dikkati celbetmemek için ayrıldıklarını ve derhal Sarı Efe Edib'i bularak oteldeki odasında mezkûr mektubu birlikte okuyup deruhte ettikleri vazifenin icrası etrafında konuştuklarını ve Edip Beyin kendi adamlariyle birlikte Karşıyaka'da İdris'in bahçesinde görüşmek üzere hazır bulunacaklarını söylediğini ve gerçekten de ertesi gün akşamı Edip Beyin arkadaşları olmak üzere bulundurduğu Giritli Şevki ile çiftliğinde müdür olarak kullandığı Çopur Hilmi adındaki kimseler beraber olduğu halde mezkûr bahçede içtima ve Edip Bey tarafından arkadaşlarına takdim olunduktan sonra musammem (tasarlanmış) suikastın şekil ve mahal ve icra sureti etrafında uzun uzadıya mütalâalar dermeyan olunduktan sonra suikastın Gaffarzade Oteli yakınında dar sokakta dönemeç noktasında icrasını kararlaştırdıklarını ve Ziya Hurşid'in arkadaşları olan Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'un da ertesi gece Şevki'nin evinde toplanarak tanışmak ve suikastın icrası ve müteakip anlarda her birisinin uhdesine terettüp edecek vazifelerin tertip ve taksimi için toplanmağa karar verdiklerini ve filhakika ertesi günü Edip'ten maada olarak Ziya Hurşid ve arkadaşları Lâz İsmail, Yusuf, Hilmi ve Şevki'nin içtima ettikleri ve olsuretle müzakerede bulundukları ve son şekil üze-

re mezkûr Gaffarzade Oteli cıvarında suikastın Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'la Ziya Hurşid tarafından evvelâ revolverle ve gerekirse bombalarla icrası ve oradan firarlariyle Şevki ve Çopur Hilmi'nin geride hazır bulunduracağı otomobile irkâb (bindirip) ve karşı tarafa iysal (ulaştırıldıktan) sonra Şevki'nin motoruyla Sakız Adasına geçirilmesi hususunun karar altına alındığını ve ayrıldıktan sonra ikâmet yerlerinde cürümlerinde kullanacakları eşya ile birer birer derdest olunduklarını ve suikast hareket ve faaliyetinin şahsen değil, Şükrü ve Abdülkadir Beylerin mensup oldukları siyasî bir zümrenin nam ve hesabına olduğunu ifade ve beyan etmiştir.

GÜRCÜ YUSUF VE LÂZ İSMAİL ANKARADA

İddianame şöyle devam etmektedir:

Sanıkların gerek İzmir suikastına ve gerek ona mütekaddim (önceki) zamanlarda suikast şebekesinin icraatı sabıkalarına mütedair (geçmişte yaptıkları işlere dair) verdikleri ifadeler pek dikkate şâyân ve ibret görülmüş ve bunlardan Gürcü Yusuf'un ifadesine göre yedi sekiz ay önce bir gün kendisi pastahanede otururken Lâz İsmail'in gelerek bir arkadaşı Ankara'ya götürmek istediğini ve seyahat maksadının da Ankara'da zengin bir şahsın evinin soyulması meselesi olduğunu ve müttefiki olduğundan bu işe dahil olmasını teklif etmesi üzerine para ve nüfus tezkeresi (Hüviyet ve nüfus cüzdanı) olmadığını açıklamasına karşı bu engellerin kolaylıkla ortadan kaldırılacağını ifade etmiş ve bir kaç gün sonra yirmi beş lira ile Halim namında başka bir

kişiye ait bir nüfus tezkiresiyle gelerek ertesi günü her ikisinin Haydarpaşa'dan Ankara'ya vürut ettikleri güne kadar Ziya Hurşid'le trende temas etmediğini ve trenden çıktıkları anda yanlarına Ziya Hurşid'in geldiğini ve her üçünün birlikte Karadeniz Oteline gittiklerin ve üçüncü gün İsmail vasıtasiyle İzmit mebusu Şükrü Beyin hanesinde temas ettiğini ve Şükrü Bey, silâhların hazırlandığını ve lâzım olduğu vakit Ziya Hurşid Beye, o gelmezse İsmail'e hitaben: «Sana veririm» dediğni ve bu konuşmadan sonra evinden çıkarak İstanbul Salon Pastahanesine geldiklerini ve bunu müteakip Ziya Hurşid de gelerek kendilerine hitaben: «Ben, Meclise gidiyorum. Isterseniz size de birer kart tedarik edeyim» diyerek pastahaneden çıktığını ve bir müddet gelerek kendilerine iki kart verdiğini ve İsmail ile birlikte Meclise gittiklerini ve ayrı ayrı yerlerde oturduklarını ve Meclisten çıktıktan sonra İsmail, kendisine hitaben: «Buraya gelmekten maksadımız Reisicumhuru öldürmektir. Bize istediğimiz para ve memuriyeti vereceklerdir. Şükrü Bey Reisicumhur olacaktır» dediğini ve «Akşam da Miralay Arif Beye gideceğiz. Gazi Paşanın köşkünü ve cıvar yolları keşfedeceğiz» diyerek yanından ayrıldığını ve kendisi de otele giderek yattığını, sabahleyin İsmail'in geldiğini ve gece Arif Beyin evinde misafir olduklarından gelmediğini ve yalnızca İsmail, Paşanın köşkü cıvarında tetkikat ve keşifiyatta bulunmuşsa da buraların suikaste elverişli olmadığını ve ancak Ankara Kulübünün bu işe daha müsait bulunduğunu ve kulübün etrafını Ziya Hurşid ve Lâz İsmail ile beraber her üçünün keşfettiklerini ve firarlarını temin için otomobil hattâ tayyare bile hazırlandığının Ziya Bey tarafından ifade edildiğini ve yolda gi-

derlerken orta boylu şişmanca bir zatla Ziya Hurşid Beyin görüştüğünü ve Ziya Hurşid'e sorduğunda: «Kâzım Karabekir Paşa ile görüştüm» dediğini ve mumaileyhin çok kuvvetli ve nüfuzlu olduğunu ve bu tertibattan malûmattar bulunduğunu beyan eylediğini ve ertesi gün İsmail gelerek Ziya Hurşid Beyi gördüğünü ve kardeşi Faik Beyin tertibatı vakıâdan haberdar olduğundan dolayı hemen İstanbul'a hareket edeceklerini beyan etmesi üzerine ertesi gün trenle Ankara'dan hareket etmeden önce Şükrü Beyin kendilerine ellişer lira ile Parabellum sisteminde bir revolver verdiğini, Lâz İsmail ise Yusuf'un serdettiği beyanatı tamamen tasdik eyledikten maada bir gece Ziya Hurşid'le, Eskişehir Mebusu Arif Beyin evine gittiğini ve Arif Beyin suikastı anlatacak şekilde hakkın saklanılmış olduğundan ve yapılan gadirlerden bahis ve bundan sonra İsmail'e hitaben: «Sizin gibi iyi adamlara ihtiyaç vardır» gibi sözleri sarf suretiyle suikastı teşci ve tahrik etmiş olduğunu ve ertesi gün Arif Beyin evine yalnız gittiğini ve Yusuf'la beraber Ziya Hurşid de dahil olduğu halde Heyeti Vekilenin (Bakanlar Kurulunun) toplandıkları binayı keşfettiklerini ve fakat kendi mütalâasına göre muhafaza tertibatının mükemmel oluşu yüzünden burada hiçbir şey yapılamayacağına kanaat getirdiğini ve bu safhaya ait olan Ziya Hurşid'in yukarıda açıklanıp sayılan beyanlarından başka Arif Beyin evine Lâz İsmail'i götürmediğini ısrarla ve yüzleşerek beyan eylemek suretiyle Arif Beyi koruyucu bir vaziyet göstermek istemiş ve her üçü İstanbul'a dönmüşlerdir.

SUİKAST İÇİN BURSA'NIN UYGUN YER OLDUĞU FİKRİ

Ankara'da bazı nedenler ve engeller dolayısiyle akim kalan suikastı Reisicumhur Hazretlerinin Bursa'ya yapılan seyahatlerinde tatbik ve icra etmek üzere Lâz İsmail, bir gün Yusuf'u bularak Bursa'ya suikast için gideceklerinin mukarrer bulunduğunu söylemiş, Yusuf bu teklifi kabul etmediğinden Lâz İsmail, yine Şükrü ve Ziya Hurşid Beylerin tahriki ile alçak maksadını tatbik etmek üzere Şükrü Beyden aldığı para ile ve refakatine Naciye adındaki kadını zevcesi sıfatiyle alarak Bursa'ya hareket etmişse de yukarıda zikredildiği üzere cinayet emellerinde muvaffak olamayarak tekrar avdet ettiğini beyan etmiştir.

BURSA'YI NEDEN UYGUN BULMAMIŞLARDI?

İddianame şu şekilde devam etmektedir:

Naciye Nimet Hanım, Bursa'ya tedavi için gideceği esnada evvelce çalıştığı bu noktada tanıdığı İsmail'e rastladığını ve İsmail'in maksad ve cinayet emellerinden haberdar olmadığını bildirmiştir.

Lâz İsmail'in geri kalan ifadesine göre Bursa'nın suikastın icrasına elverişli olmadığı haberiyle İsmail'in avdeti üzerine cinayeti vakıanın Mebus Şükrü(Ziya Hurşid, Abdülkadir, Baytar mütekaidi Miralay Rasim ve Sarı Efe Edib'in, Şükrü Beyin evinde yaptıkları toplantıda İzmir'de yapılması kararlaştırılmış ve bunun üzerine Şükrü ve Abdülka-

dir ve Ziya Hurşid arasında silâh tedariki dahi bahis konusu olmuş ve paraları Şükrü Bey tarafından verilmek üzere tedariki Ziya Hurşid'e tevdi edilmiş ve merkum da bu vazifeyi deruhte ederek gerçekten suikastta kullanılacak silâhları tedarik etmiş ve hazırlamıştır.

Bu tertibat alınmakla beraber Ziya Hurşid, gerek Abdülkadir ve gerek Şükrü Beylerle tekrar tekrar görüşerek en ziyade içtimaların Şükrü Beyin evinde yapılmış ve Abdülkadir Bey suikastın icrası için geniş ve şümullü teşkilât icrasına hacet görülemediğine dair özetlediği mütalâalar heyetçe hale ve maslahata uygun görülmüş ve en evvel Reisicumhur hazretlerine suikast icrası gayelerinin ilk kademesi olarak kabul edilmiş ve sonra da hükûmeti devirmek için müteaddit suikastler icrasını tasmim etmişlerdir.

Yukarıda tafsilâtiyle arz ve teşrih edildiği veçhile İzmir'deki teşebbüsler hakkında Ziya Hurşid ve Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ifadeleri bazı ayrıntılara aid hususlar müstesna olmak şartıyle esas vak'a ve sureti icrasında yekdiğerine tetabuk-u tam ile mutabakat etmektedir.

İzmir hâdisesine müteallik Çopur Hilmi ve Muhbir sıfatiyle dinlenilen Şevki'nin ifadeleri muhteviyatı, Çopur Hilmi'nin şahsî müdafaa sadedinde zikr ve dermeyan ettiği hususlar müstesna olduğu halde esasa ilişkin ifadeleri aynı meal ve ruhta görülmüştür. Mamafih Hilmi'nin, Şevki'deki bombaları Ziya Hurşid'e getirdiğini itiraf eylemesi ve İdris'in bahçesinde ve Şevki'nin evindeki toplantılarda isbatı vücut etmesi, kendisinin asıl failler arasında bulun-

duğuna şek ve şüphe bırakmamaktadır. İzmir'deki hâdisenin tertip suretine ve icrasına ilişkin son derece dikkat çekici ve mufassal ifadelerde bulunan Sarı Efe Edib'in bu hususta bilgilerini hey'eti celilerine tafsilen arz ve izah edeceğim:

Başsavcının iddianamesinde bundan sonra şöyle denilmektedir:

«GAZİNİN İMHASINI ÜZERİME ALARAK İZMİRE GELDİM..»

Sarı Efe Edip, Ziya Hurşid'i İzmir'de Gaffarzade Otelinde görmüştür. Otel Müdürü Abdullah Efendinin odasında gördüğünü ve o vakte kadar Hurşid Beyi tanımadığını, Abdullah Efendinin, Hurşid'i kendisine takdim ettiğini ve merkum Hurşid:

«— Size arkadaşlarınızdan selâm getirdim, özel olarak görüşmek isterim» dediğini ve gece otelde görüştüklerini; Ziya Hurşid'in, cebinden bir mektup çıkararak verdiğini, mektubun miralay Rasim ve Mebus Şükrü Beylerin imzalarıyle imzalanmış olduğunu, zahiren bir tütün işinden bahis bulunduğunu ve tütün işinin ne olduğunu Ziya Hurşid'e sorduğunda «Bu, tütün işi değildir» dediğini; okuduktan sonra mektubu elinden alarak yırttığını, tekrar meseleyi sorduğunda Gazinin imhasını uhdesine alarak İzmir'e geldiğini, yanında güvenilecek kimseler bulunduğunu, suikastın tarafından icrasının heyeti umumiyece karar altına alınmış olduğunu ve heyeti umumiyeden maksad, Terakkiperverlerin heyeti umumiyesi bulunduğunu demesi üzerine kendisi de merkuma hitaben: «Bu işi burada yapabile-

cek misiniz? Ne suretle? Arkadaşlarınız kimlerdir?» dediğinde, arkadaşlarının suikasdı yapabilecek iktidarda, tecrübe edilmiş ve sağlam kimseler olduğunu ifade eylediğini ve kendisi de bunları suçüstü yakalatmak için tertibatı vakıaya muvafakat ettiğini ve suikastdan sonra firar için bir motor teminin lâzımgeldiğini söyleyerek ve yamndan ayrılarak Giritli Şevki'nin motoru olduğunu bildiğinden Şevki'yi bulduğunu ve motorun nerede olduğunu sorduğunu, merkum Şevki de motorun Sakız'da olduğunu ve 600 liraya rehinli olduğundan bu paranın temini ile motorun getirilmesi kolay olduğunu ifade eylemesi üzerine Ziya Hurşid'e gelip para meselesini sormasıyle mevcut nakit olmadığını anladıktan sonra Saruhan Mebusu Abidin Beyden (600) lira istediğini ve mumaileyhin üzerinde şimdi bu kadar para olmadığından akşama tedarik edeceğini ifade ile ayrıldığını ve akşam üzeri gelerek parayı bulamadığını söylemesi üzerine Ziya Hurşid'le tekrar temasa gelerek ertesi gece İdris'in Bahçesinde Ziya Hurşid, Çopur Hilmi ve Şevki ile içtima ettiklerini ve suikasdın yapılacağı yeri konuştuklarını ve nihayet en uygun yerin Kemeraltı mevkii olduğunu söylediğini ve Şevki Beye daha evvel verdiği iki bombayı suikasdde kullanılmak üzere ve Hilmi vasıtasıyle Ziya Hurşid'e verdiğini ve ertesi günü artık sonucu beklemeyerek Mahmud Şevket Paşa vapuru ile İstanbul'a gittiğini, vapurda Abidin Beye tesadüf ettiğini ve Abidin Beyin Bristol oteline (İstanbul'da Tepebaşı'nda) indiğini ve kendisinin kaynbiraderi Diş Tabibi Mustafa Şevket Beyin evine gittiğini ve bir gün sonra Brstol Oteline gittiğinde, Abidin Beye rastlayarak: «İzmir'den ne ha-

ber var?» diye sorduğunda mumaileyhin «Sabah gazetelerinde bir şey olmadığını ve akşam gazetelerinde bir havadise intizar eylemek lâzımgeldiğini» beyan eylediğini ve bu vukuata mütekaddim günlerde Rasim Beyle birlikte Şükrü Beyin evine gittiklerini, Şükrü Beyin Ankara suikastı teşebbüslerinden bahsettiğini ve arkadaşlarının beceriksizliğinden, korkaklığından bir türlü işi başaramadıklarını, hattâ bir defa en iyi bir vaziyet temin edildiğini, adamlarını Arif Beyin köşküne alıp orada güzergâhta iyi bir mevkide pusu kurulmuş ve maksat da hasıl olmakta bulunmuşken vaziyeti kendilerine ihsas ettiğini, Rüştü Paşa, Sabit Bey gibi arkadaşların bile tecahhuş ederek keyfiyeti Rauf Beye iblâğ ettiklerinden ve Rauf Bey de güya Şükrü Beye: «Gelip vaziyeti izah etmezseniz keyfiyeti Gaziye ihbar edeceğim» demesi üzerine işin bozulduğunu söylemiş olduğunu ve kendi kanaatine göre Şükrü Beyin suikast üzerinde kesinlikle yürüyeceğini anladığını ve Şükrü Beyin elinde bu iş için gayet emin iki, üç arkadaşın daha bulunduğunu Şükrü Beyden işittiğini ve hattâ Harbiumumî'de asılarak idam edilen Sroz Yaranından Çerkez Ahmed'in oğlu ve arkadaşlarının İzmir'de olup olmadıklarını ve bunlarla orada bir iş yapılıp yapılamayacağının temini mümkün olup olmadığını söylediğini ve keza kendi kesin kanaatine göre Terakkiperverlerle eski Meclisten bakiye ikinci grupun teşkilâtı aynı olduğunu ve Terakkiperverlerin iki kısım olup birinci kısmı suikasdciler olduğunu ve bunların başında Şükrü Bey, Rüştü Paşa, Hâlet, Halis Turgut, Necati, Abidin Beylerle askerî zümreden Arif Bey, Kâzım Karabekir ve Ali Fuad, Refet, Cafer Tayyar Paşalar, Rauf Bey ve ikinci gruptan Kara Vasıf, Abdülkadir ve sabık

Ardahan Mebusu Hilmi bulunduğu ve bunların maksadlarım saha-i fiile iysal için başlarında İttihad ve Terakki kâtibi mes'ulü sabık İaşe Nazırı Kara Kemal bulunduğunu ve Rasim Bey delâletiyle Terakkiperverlerin bu grupla teması muhafaza ettiğini ve bu grubun, Kara Vasıf ve Abdülkadir gibi nüfuz ve cür'etli kişilerin bunların çevirdikleri işlerden, şirketlerden ve arasıra eski Maliye Nazırı Cavid Beyden para yardımı sağladıklarını söylemişti.

İAŞECİ VE YAĞMACI KÜÇÜK ZÜMRE

Sanıkların ve özellikle Sarı Efe Edip Beyin yukarıda zikredilen mufassal ifadelerinden açıkca anlaşıldığına göre işi teşebbüsatı caniyane, Terakkiperver Fırka ile bu Fırkanın teşekkülünde pek ziyade faaliyete geçen ve onunla temas halinde bulunan diğer müterakkip fırsat ve vaktiyle memleketin idaresine hâkim ve mütehakkim olan tabir-i marufu veçhile iaşeci ve yağmacı bir zümrei kalilenin eseri tertip ve tasnii olduğunu ve şu hale göre Terakkiperver Fırka erkân ve âzasının bu meselede (45) inci maddenin ilk fıkrasındaki tarifati kanuniyeye tevfikan vehlei ulâda faili aslî sıfatiyle dahil ve iştirakleri bulunduğunu kabul etmek zarureti kanuniyesi vardır.

İşbu caniyane teşebbüslerin, Ceza Kanununun elli beşinci maddesindeki sarahati kanuniyeye tevfikan bir cürmü mahsus teşkil ettiğine ve işbu cürmün irtikâp edilmekte bulunduğu bir an ve zamanda elde edildiğine göre Ceza Muhakemeleri Usulü

Kanununun 38 inci maddesindeki tariflere göre cinaî bir suçüstü bulunduğu anlaşılmaktadır.

Binaenaleyh Teşkilâtı Esasiye (Anayasa) Kanununun 17 inci maddesinde yazılı sarahati kanuniyeye tevfikan bu meselede aledderecat alâkaları görülen ve Büyük Millet Meclisinde âza bulunan mefsuh Terakkiperver Fırka âzasının tevkifleri tahtı karara alınmış ve icabı ifa kılınmıştır.

Suikasd ve taklibi hükûmete müteallik tertibat ve teşkilât ve icraat yukarıda arzolunduktan sonra İzmit Mebusu Şükrü Beyin mazbut ifadesinin özetine sözü getirmek isterim:

ŞÜKRÜ BEY CEVAP VERMEKTEN KAÇINIYOR

Mebusu mumaileyh, tevcih edilen sorulara cevap vermekten kaçınmış ve Ziya Hurşid, Lâz İsmail ve Yusuf'un, aleyhine serd ve beyan ettikleri teşkilât ve icraata müteallik beyanatları red ve inkâr eylemiş ve iftira olduğundan bahsetmiştir.

Yalnız Ziya Hurşid'le hususi mahiyette olmak üzere bir kaç kere temas ettiğini ve Abdülkadir'le de temasta bulunduğunu söylemiştir.

Eskişehir Mebusu Arif Beyin zaptolunan ifadesinde Lâz İsmail'i ancak şahsen tanıdığını ve İsmail'in mücadele zamanındaki hizmetine mukabil vesika almak üzere evine geldiğini, Ziya Hurşid'i Ali Fuad Paşa tarafından prezante edilmek suretiyle tanıdığını ve suikasde müteallik bir güna beyanatta bulunmadığını, hüviyetini tanımadığı kimselerle

böyle büyük bir meseleye iştirâk edemeyeceğini beyan etmiş ve mumaileyh Arif Beyle Lâz İsmail'in yüzleştirilmeleri yapılarak Ankara'daki kulübün önünde, Arif Beyin otomobiliyle mumaileyh de hazır olduğu halde evine gittiğini ve ertesi gün Arif Beyin evine tekrar giderek Şükrü Beyin de gelip oturduğunu ve sonra otomobille tanımadığı bir şahsın gelmesi üzerine kendisini başka bir odaya koyduklarını yüzleştirilmelerinde İsmail'in beyanına karşı Arif Bey, mezkûr içtimaları inkâr etmiş ve Saruhan mebusu Abidin Bey dahi Gaffarzade Otelinde Ziya Hurşid'le tanıştığını ve Edip Beyin suikasd için kendisinden (500) lira istediğini ve kendisi de «Bu iş kötü bir iştir, böyle şey olmaz» dediğini ve akşama kadar savsakladığını ve akşam üzeri «para yoktur» cevabını verdiğini ve aynı günde Mahmud Şevket Paşa vapuru ile İstanbul'a gittiğini ve Baytar miralaylığından emekli Rasim Bey dahi bir gece Edip Bey'de hazır olduğu halde Şükrü Beyin evinde suikasde müteallik müzakerede bulunmak üzere içtima eylediklerini, Şükrü Beyin hissiyatı vatanperveranelerini tahrik edecek sözler sarfettiğini, gerek Edip Beyin, gerek kendisinin yarı muvafakat ettiklerini söylediğini ve Şükrü Beyin evinden Edip Beyle çıktıktan sonra Edip Bey, kendisine hitaben Şükrü Beyin delirdiğinden bahisle «onun bulduğu adamları bana gönderme» diye tenbih ettiğini ve kendisi de adamları göndermemek teşebbüsünde bulunacağını ve Şükrü Beyi bu işten menedeceğini ve Ziya Hurşid'e Edip Beye hitaben Şükrü Beyle müştereken imza eyledikleri ve suikasdın icrasını imaen yazılmış mektubu verirken dahi Şükrü Beye Edip Bey bizzat bu işe taraftar değildir demişse de Şükrü Bey

bilmukabele «Ziya Hurşid Bey bizzat yapacaktır» diye mukabelede bulunduğunu ve Ziya Hurşid'in hiç bir mütalâa beyan eylemediğini ve yalnız bu işi yapacağını serd-ü ityan eylemiştir.

SUİKASDIN ÂMİL VE MÜRETTİPLERİ

Tahkikatın safahati umumiyesinden mülhem olduğu veçhile, suikasdın birinci derecede âmil ve mürettibi İzmit Mebusu Şükrü ve Eskişehir Mebusu Arif (Ayıcı) Beylerle Ankara valii sabıkı Abdülkadir'dir. Edibin mazbut ifadesine göre Terakkiperverlerin suikasdçı olmak üzere zikrettiği şahıslar arasında İzmit Mebusu Şükrü ile Eskişehir Mebusu Arif ve Saruhan Mebusu Abidin beyleri irae etmiş ve Şükrü Bey filhakika muhtelif zaman ve mekânda yalnız başına kalsa bile, behemehal Reisicumhur hazretlerine suikasd etmek arzusunu alenen ihsan ve i z h a r eylemiştir.

Şükrü Bey aleyhinde toplanan deliller ve berahini katıaya karşı (açık ve kesin deliller) mumaileyh külliyen cürmünü inkâr eylemiş ve kendisine karşı sanıkların beyanatını bir iftira mahiyetinde göstermiş ve maahaza veçhi husumet ve iftirayı tesbit edememiş (düşmanlık ve iftiranın gerçek yüzünü), makul ve makbul sebeplere istinat ettirememiştir.

Ve kezalik suikasdın icra komitesi erkânından Eskişehir Mebusu Arif Bey hakkında Lâz İsmail'in beyanatına karşı mumaileyh Arif Bey de bir güna makbul sebepler öne süreməmiş ve cürmünü inkâr

suretiyle cinayete ilişkin fikirlerini bir esrar perdesi ile örtmek istemiştir.

Ordu Mebusu Faik Beyin mazbut ifadesi ve suikasde ilişkin kanaat ve düşünceleri kâmilen Eskişehir Mebusu Arif ve Şükrü Beylerin aleyhinde tecelli etmiştir.

Bunlar üzerine Arif Beyin Ankara suikasdını takip eden İzmir suikasdında dahi medhaldar ve müşareketi olduğu kanaati vicdaniyesi dahi hasıl olmaktadır.

İzmir hâdisesinde Edib'in, tamamen vak'anın mürettip (tertipçisi) ve muharriki (tahrikçisi) olduğu hakkında mevcut deliller ve beyanatına karşı mazbut ifadesinde (zapta geçmiş ifadesinde) mumaileyh tevil yoluyle cürmünü ikrar eylemekte ve Ziya Hurşid'le Lâz İsmail ve Yusuf'u bir suçüstü halinde hükümete teslim eylemek üzere hareket ettiğini öne sürmekte ise de alınmış olan tertiplerden, ilgili makamları haberdar etmeksizin İstanbul'a savuştuğu ve fiilin ikaında ilgi derecesini gelişigüzel öne sürdüğü işbu müdafaa ile red ve şerhe çalışmış ise de müdafaatı vâkıa ve deâili hazıra ve bilhassa maznunlardan Ziy Hurşid, Lâz İsmail ve Yusuf ve Hilmi ve Şevki'nin kuvvetli itirafat ve ihbaratı sarihaları karşısında vâhi (boş) ve sıhhati kanuniyeden (kanunî doğruluk) âri (yoksun) bulunmuştur.

Saruhan Mebusu Abidin Beyin İzmir suikasdında tamamen alâkadar ve vak'ayı hazırlayanlar arasında bulunduğu Edib'in zapta geçmiş ifadelerinde ve cinayet tertiplerinin hazırlanmasından sonra alelacele İstanbul'a gitmesi, Bristol Otelinde Edip ile vak'a hakkında görüşmesi ve sabah gazetelerinde

hâdisenin vukuuna dair neşriyata tesadüf edememesi itibariyle akşam gazetelerinde keyfiyetin tafsilâtına intizar edilmek lâzımgeldiğini dermeyan eylemesi ve İzmir'de iken hâdise için lâzım olan ve tedarikinin temini iktiza eden (500) liranın tedariki çaresine tevessül edeceğini Edib'e bildirmesi ve nihayet vak'ayı hükümete ve alâkadar makamata ihbar etmemesi gibi deliller ve emarelerden anlaşılmış ve kesin deliller karşısındaki savunması da reddedilmiştir.

MÜDDEİUMUMİNİN TALEPNAMESİ

Kanunî sebeplere ve delillere dayanılarak Reisicumhur Hazretlerinin aziz ve kıymettar vücutlarının izalesi ile İcra Vekilleri Heyetini ıskat ve hükümeti taklip (değiştirme) hırslarıyle cinayet fiilini tertip ve fiilen tahrik ve ortaya konulması sebeplerini hazırlamış ve topluca harekete geçmiş olan:

İzmit Mebusu Şükrü,
Eskişehir Mebusu Arif (Ayıcı),
Saruhan Mebusu Abidin,
Miralay mütekaidi (emeklisi) Rasim,
Lâzistan sabık Mebusu Ziya Hurşid,
Lâz İsmail,
Lâz Yusuf,
Sarı Efe adıyle anılan Edib,
Hilmi (Çopur Hilmi),
Nimet Naciye (kadın sanık),
İdris,
İhtiyat zabiti (yedek subay) Bahaeddin'in ve Edib'in adamlarından:

Torbalılı Emin (Atina'dan yeni avdet eden),

Çiftlikte müstahdem Şahin'in:

Yüzlerine karşı;

Ve hâlen derdest edilememesi sebebiyle gayrı mevkuf:

Ankara sabık Valisi Abdülkadir Beylerin gıyaplarında muhakemelerinin görülmeleriyle, bunlardan:

İzmit Mebusu Şükrü ve Eskişehir Mebusu Arif ve Saruhan Mebusu Abidin ve Miralay mütekaidi Rasim Beylerle, Lâzistan Mebusu sabıkı Ziya Hurşid ve Lâz İsmail ve Yusuf ve Sarı Efe namiyle maruf Edip ve Hilmi ve Abdülkadir'in sübutu cürümleri takdirinde Ceza Kanununun (57) inci maddesinin ilk fıkrasına ve İdris'in kezalik (57) inci maddenin fıkrai mahsusasına tevfikan mücazatlarının tayini ve Nimet Naciye Hanımın gerçi Lâz İsmail'le Bursa'ya seyahat ettiği anlaşılıyorsa da mezburenin, İsmail'in suikasd için Bursa'ya azimet ettiğine vâkıf olmadığı ve İsmail'in kasd-i cürmîsiyle alâkadar ve irtibatı görülemediği cihetle mezburenin ve suikasdda alâka ve temasları mevcut bulunmadığı anlaşılan diğer Maznun-i aleyhim Torbalılı Emin, ihtiyat zabiti (yedek subay) Bahaeddin ve Şahin'in beraetlerine karar itasını talep ederim.

Terakkiperver Mebuslardan mühim bir kısmı ve gerek Eskişehir'de tevkif edilen diğer şahıslar, haklarında tahkikatı kanuniye devam etmekte olduğundan mumaileyhimin gelecek celselerde (gelecek oturumlarda) iddianame ile Mahkemei Celilelerine sevkedilecekleri mütalâasıyle dâva evrakı Ankara İstiklâl Mahkemesi riyaseti aliyesine (başkanlığına) takdim kılınır.»

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

I

DURUŞMADAN ÖNCEKİ GÜNLER — BAZI OLAYLAR — DURUŞMALAR

KARA KEMALİ'İN DURUMU

26 Haziran 1926 Cumartesi günü suikasd tertipçiliğinden sanık İttihad ve Terakki Fırkasının ileri gelen simalarından ve o zaman İaşe Nazırlığı (Bakanlığı) görevinde bulunmuş olan Kara Kemal Bey, henüz tutuklanmamıştı.

İstiklâl Mahkemesince Kara Kemal'in tutuklanması kararı verilmiş ve kararın infazı İstanbul zabıtasından istenmişti. Kara Kemal ile birlikte eski Ankara Valisi Abdülkadir Beyin de tutuklanması gerekiyordu.. Ancak bunların ikisi de henüz ele geçirilememişlerdi.

25 Haziran 1926 günü İstanbul'da, öğleden sonra bir haber ortalığa yayılmıştı.. Bu şayia, Kara Kemal'in tutuklandığı merkezindeydi. Fakat şayia gerçekleşmemiş ve Kara Kemal'in yakalanmadığı anlaşılmıştı..

İSTANBUL VALİSİ, İSTANBUL'DAKİ TUTUKLULARIN SORGUSUYLA MEŞGUL

İstanbul Valisi Süleyman Sami Beyin başkanlığında, suikast teşebbüsü olayı dolayısıyle bir tah-

kik heyeti sİtanbul'da tutuklanan sanıkların sorgularıyle meşgul bulunmaktaydı..

İzmir'de duruşmaların başlamasından iki gün önceye kadar Vali, bu sorgularla meşgul olmuştu. Bu konuda basına hiç bir haberin sızmaması için gerekli tedbirler de alınmıştı. 25 Haziran 1926 günü sorgusu yapılanlar arasında, —tutuklu— Afyonkarahisar Mebusu Hoca Kâmil Efendi de bulunuyordu..

İZMİR'E GİDEN MÜSTANTİKLER İSTANBUL'A DÖNDÜLER

İzmir'deki suikast teşebbüsü tahkikatını yapmak üzere Adliye Vekili (Bakanı) Mahmud Esad Beyle birlikte İzmir'e gitmiş olan İstanbul müstantiklerinden Hikmet ve Hayreddin Beyler, tahkikatın tamamlanması üzerine 25 Haziran 1926 sabahı Bandırma yoluyle İstanbul'a dönmüşlerdi.

SUİKAST TEŞEBBÜSÜ OLAYI VE YABANCI BASIN

O günlerde, suikasd olayı yabancı basında da ele alınmıştı.

Alman basını —Berlin'den alınan haberlere göre— suikasd teşebbüsü olayına ilişkin yazılar yayınlamaktaydı..

Bu yazılarda, Mustafa Kemal Paşa aleyhindeki suikasdın ortaya çıkarıldığı ve böylece suikasdın

bir talih ve mutluluk sayılacak şekilde bertaraf edildiği, «Genç ve şeci Türk Cumhuriyetinin bu kabil sarsıntılardan masun kalması ve Türk hükümeti milliyesinin mâni ve haillere tesadüf etmeksizin inkişaf edebilmesi» temenni edilmekteydi.

MECLİS REİSİ KÂZIM PAŞA İZMİR'E GİDİYOR

İzmir'deki suikasd teşebbüsü olayından bir kaç gün evvel o zamanki Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa (Özalp) İstanbul'da bulunmaktaydı. Meclis Başkanı 26 Haziran 1926 günü Seyrisefain (Denizyolları) idaresinin Gülnihal vapuru ile Galata rıhtımından Bandırma'ya hareket etmişti.

Kâzım Paşa, Bandırma'ya çıktıktan sonra trenle İzmir'e gitmiş ve orada Gazi Mustafa Kemal Paşa ile, Başvekil İsmet (İnönü) ile görüşmüştü.

ŞARK İSYANI ELEBAŞILARINDAN GERİ KALANLAR DA YAKALANIYOR

İzmir'deki suikast teşebbüsünün ortaya çıktığı ve sanıkların duruşmalarına İzmir'de başlanılacağı günlerde son Şark İsyanında tahriklerde bulunmuş isyancıların geri kalanları da ele geçiriliyordu. Bunlardan Hasnanlı aşiret kaymakamı Halid ile 24 arkadaşı ve Hasanpaşa Karyeli (ilçesinden) şakilerden Koç Ali, sekiz arkadaşı ile ve firarî Nuh'un ayakdaşlarından Uzunlu Bedirhan yakalanarak Bitlis'e getiriliyorlardı.

MEVKUF PAŞALAR İZMİR'DE

Kâzım Karabekir Paşa 26 Haziran 1926 sabahı tutuklu olarak Ankara'dan İzmir'e getirilmişti. Aynı gün İzmir'e varan Gülcemal vapuru ile de İstanbul'dan İzmir'e Refet, Cafer Tayyar, Ali Fuad (Cebesoy), İttihatçıların Maliye Nazırı (Bakanı) Cavid Bey ve arkadaşları İzmir'e getirilmişlerdi. İstiklâl Mahkemesi Heyeti 26 Haziran günü, ertesi gün yapılacak duruşma hazırlıkları ile meşgul bulunduklarından Ankara'dan ve İstanbul'dan getirilenler vapurdan çıkarılmamıştı.

Sonradan verilen bir emirle —vapurda tutulan— mevkuflar akşam üzeri gemiden çıkarılmış ve tevkifhaneye sevkedilmişlerdi.. Bunlar, Müddeiumumi tarafından sorguya çekilmişlerdi...

GAZİ PAŞANIN BEYANATI
(Atatürk'ün Demeci)

İzmir'de İstiklâl Mahkemesinde alenî muhakemenin başlanılacağı 26 Haziran 1926 Cumartesi günü öğleden önce Reisicumhur Mustafa Kemal, üç başyazarı kabul ederek aşağıdaki beyanatı vermişlerdi. Reisicumhurun yanında Başvekil İsmet Paşa ile Mebuslardan bazıları da hazır bulunmuşlardı..

GAZİ PAŞANIN BEYANATI

«İnsanlar daima yüksek, necip ve mukaddes hedeflere yürümelidirler. Bu tarz-ı harekettir ki, insan

olanın vicdanını, dimağını, bütün mefhum-u insanîsini tatmin eder. Bu tarzda yürüyenler ne kadar büyük fedakârlık yaparlarsa o kadar yükselirler, ve bu tarz-ı hareket mutlaka açık olur. Çünki nâsiyesi açık, dimağı açık, kalb ve vicdanı açık insanlar tarafından ihtiyar olunabilen hey'eti içtimaiyeler ancak bu mutena hareketlerin muakkibi (izleyicisi) olabilirler. Efkâr, hissiyat ve teşebbüsatını gizli tutanlar, mutlaka ar ve hicabı mucip, akıl ve mantığın haricinde hareket edenler olabilirler. Bu gibi müteşebbislerin âkıbeti, evvel ve âhır hüsrandır.»

DURUŞMA GÜNÜ

İzmir'deki suikasd teşebbüsüne ilişkin duruşmaların, İstiklâl Mahkemesince 26 Haziran Cumartesi günü saat 14'de başlayacağı öğrenilmişti..

Mahkeme Heyeti için ayrılan Millî Kütüphane salonunda, Cumartesi erken saatlerden itibaren hazırlıklara başlanılmış bulunuluyordu..

Tutuklanmışların hepsi gece, heyecan etkisiyle uyuyamamışlar ve düşünceli hallerinden sıyrılamamışlardı.

Sorguları sırasında önce cürümlerini inkâr edenler, birbirleriyle yüzleştirilince söyleyecek bir şey bulamamışlardı. Perşembe ve Cuma günleri sakin görünmeğe çalışanlar ise, duruşma günü sabahında heyecanlıydılar. Hepsi mahkemeye çıkacakları için sabahtan traş olmuş bulunmaktaydılar.

NACİYE NİMET DE GECEYİ UYKUSUZ GEÇİRMİŞTİ

Sanıklardan Naciye Nimet geceyi hiç uyumadan geçirmiş, sabaha kadar oturmuştu. Yalnız duruşma günü sabahı erkenden kahvaltı yapmış ve ondan sonra mahkemeye çıkabilecek bir halde giyinmişti.

Diğer yandan Mahkeme Hey'eti Cumayı Cumartesiye bağlayan gece sabaha dek tahkikat evrakının tetkikiyle uğraşmış, evvelki kısımda verdiğimiz iddianamesini gece ancak saat üçte bitirebilmiş, bu iddianame sonradan temize çekilmişti.

MUHAKEME BAŞLIYOR

İstiklâl Mahkemesi, 26 Haziran 1926 Cumartesi günü saat tam 14'de Ali (Çetinkaya) Beyin başkanlığında ilk celsesini akdetmişti.

İLK SORGULAR

Sanıklardan Ziya Hurşid, elleri kelepçeli olarak huzura alındı. 1308 (1892) tevellütlü (doğumlu), Rize'nin Hemşin nahiyesinden (bucağından) Molla Reis ailesinden olduğunu, Birinci Mecliste Mebus bulunduğunu, İkinci Gurupa dahil bulunduğunu (Meclisteki muhalifler gurupu), Almanya'da Danzig'de İnşaat Bahriye ve Telsiz Telgraf tahsil ettiğini, bekâr bulunduğunu, iki kardeşinin birinin o günlerde Ordu Mebusu Faik olduğunu, sabıkalı olmadığını, ticaretle meşgul bulunduğunu söyledi.

Ziya Hurşid'den sonra Lâz İsmail'in kişiliğinin ve kimliğinin tesbitine geçildi.

Lâz İsmail 1316 (1900) tevellütlü ve (Atina) lı olduğunu söyledikten sonra İstanbul'daki Çarşı soygunculuğu meselesinden mahkûm edildiğini, beş ay hapis yattığını, bilâhare beraet ettiğini söyledi.

Bundan sonra Gürcü Yusuf'un kimliği tesbit edildi:

Gürcü Yusuf, babasının adı Hüseyin, 1301 (1885) doğumlu ve Batumlu olduğunu, Türkiye'ye üç yıl evvel geldiğini; Rus, Türk ve Gürcü dillerini bildiğini, sabıkalı olmadığını, elyevm kunduracılık yaptığını, evli bulunduğunu ifade etti.

Hamdi oğlu Hilmi (Çopur) İstanbul'lu olduğunu, evvelce mülâzimlik (teğmenlik) yaptığını, Balkan Harbinden sonra idareten tekaüde (emekliye) sevkedildiğini, tütün ziraatiyle meşgul bulunduğunu söyledi.

Sonra, Saruhan Mebusu Abidin Beyin sorgusuna geçildi.

O da Mebus olduğunu, Manisalı 1304 (1888) doğumlu ve evli olup çocuğu olduğunu bildirdi..

Sıra Eskişehir Mebusu Arif (Ayıcı) Beye gelmişti.. Dik bir sesle şunları söyledi:

«— Eskişehir Mebusu Arif.. Babamın adı Yusuf Ziya.. Tevellüdüm 1298'dir. Sicil numaram 317 dir..»

Sarı Efe Edip, isminin Edib bin Mümtaz (Mümtaz oğlu Edib) olduğunu, jandarma binbaşılığından mütekaid ve (Sarı Efe) namıyle maruf olduğunu, elyevm Liman İnhisar İşlerinde âza bulunduğunu, sabıkası olmadığını söyledi..

Faik Bey (Ordu):

«— Babamın adı Hurşid'dir. Evvelce Valilik

yaptım. Şimdi Ordu Mebusuyum. Ziya Hurşid, kardeşimdir» dedi.

Sabık Erzurum Mebusu Necati Bey, Erzurumlu olduğunu, evli ve 1293 (1878) doğumlu olduğunu söyledi.

Rasim, İstanbullu ve Baytar (Veteriner) miralaylığından emekli olduğunu, sabıkası bulunmadığını, halen ticaretle meşgul olduğunu söyledi.

Haydar oğlu Lâtif, rençber ve Giritli olduğunu, Edib'in çiftliğinde üç aydan beri çalıştığını, 1305 (1889) tevellütlü ve bekâr olduğunu, sabıkası bulunmadığını söyledi.

Ahmed oğlu Torbalılı Emin, 1298 (1882) doğumlu, evli ve ticaretle meşgul olduğunu, Yunanistan'dan yeni geldiğini, sabıkası olmadığını söyledi.

Şahin Çavuş, Giritli olduğunu, Edib'in çiftliğinde çalıştığını, sabıkası olmadığını söyledi.

Salâhaddin oğlu Bahaeddin, İstanbullu ve bekâr olduğunu ifade etti..

Sıra, olaya adı karışan Naciye Nimet Hanıma gelmişti:

— Babam, Karslı Bekir Efendidir, diye söze başladı.. Pederim sizlere ömür şehid oldu. Kendi varlığımızı sattık, yedik. İstanbul'da Şişhane karakolunda Zeytinçıkmaz sokağında 4 numaralı Tevfikiye apartımanında valdem ve hemşiremle beraber oturuyorum, dedi..

İlk sorgular, böylece bitmiş oluyordu..

İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Bey (Çetinkaya) dedi ki:

«— Müddeiumumî, hâdisenin safahatını bütün tafsilâtiyle teşrih edecektir. Dinledikten sonra ayrı ayrı muhakeme edileceksiniz.»

Bundan sonra İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi Necip Âli Bey, evvelce verdiğimiz iddianameyi okudu..

İddianamenin okunuşundan sonra Reis:

— Maznunların (sanıkların) hepsini sıra ile çıkartınız. Yalnız Ziya Hurşid Bey kalsın, dedi.

Bunun üzerine sanıklar çıkarıldı. Celse beş dakika tatil edildi. Bunu müteakip —beş dakika geçtikten sonra— Hâkimler Heyeti salona gelerek yerlerine geçtiler.

ZİYA HURŞİD'İN MUHAKEMESİ

Ziya Hurşid, ayağa kalkarak:

— Müsaade ederseniz bir şey arzedeceğim: Burada sanık olarak ve ellerim kelepçeli bulunuyorum. Zabit efendi (subay), biraz evvel bana: «Geç şuraya» diyerek izhar-ı celâdet etti (Yiğitlik gösterisi yaptı). Bunu, zabitlik şerefiyle mütenasip bulmadım.

Reis:

— Sinni kanunîde (kanunî yaşta) olmadığınız halde evvelce Büyük Millet Meclisine âza olduğunuz anlaşılıyor. Millet Meclisinin son safhalarında ikinci gurupa dahildiniz değil mi?

— Evet.

— İkinci intihap devresinden sonra Terakkiperver Fırkaya sizin gurupunuz katıldı mı?

— Bizim gurupun çoğunluğu katıldı. Bizim gurup, Meclisin dağılmasıyle dağıldı.

— İkinci gurupun bu hususta bir kongre aktedip etmediğine dair bir karar verdiğini biliyor musunuz?

— O idare heyetinde ben de vardım. Öyle bir karar vermedik. Kara Vasıf, Çolak Salâhaddin, Hüseyin Avni, Necati, Nafiz Beylerle Cemal Paşa, bana: «Biz, Terakkiperverlerle çalışacağız, sen de dahil ol» diye dâvetiye gönderdiler.

— İkinci gurupun nizamnamesi var mıydı?

— Yoktu.

— Gurupun takip ettiği hattı hareketle, Terakkiperverlerin kabul ettiği esaslar arasında bir mutabakat var mıydı? Bir Fırkanın maddelerini benimseyerek o Fırkaya dahil olunmaz. Siz, Terakkiperver Fırkaya dahil misiniz?

— Evet. Samsun Şubesini açmak için bana salâhiyet verilmişti.

— Orada faaliyette bulundunuz mu?

— Vakit kalmadı.

— Âza kaydettiniz mi?

— Evet.

— Şu halde fesholuncaya kadar kendinizi o Fırkanın âzasından addediyorsunuz (sayıyorsunuz)?

— Ben, meşgul olamayacağımı cevaben bildirdim.

— Evrakınız arasında Terakkiperver Fırkadaki mesainizden dolayı takdir olunduğunuzu görüyoruz.

— Samsunda Belediye intihabatı vardı. Buna karıştım. Namzetler gösterdik, onlar kazandılar.

— Size oradaki vazifenizden dolayı tahsisat (ödenek) verecekler miydi?

— Hayır bir şey almadım.

— Sizin bölgeniz nereleri idi?

— Amasya'da teşkilât olmadığı için orada teşkilât yapacaktım.

— Orada size tevdi edilen vazifenin ifasını ne vakitten beri terketmiş oluyorsunuz?

— 10 Şubat 1341 (1925) de biz asker olduk.

— Memleketinizde ne gibi alâkanız var?

— Evim, arazim, amcalarım var. Ara sıra hava tebdiline giderim. 1340 senesi yaz aylarını (1924) memleketimde geçirdim.

— 1341'de gitmediniz mi?

— Hayır.

— İyi düşününüz.

— Evet. Trabzon'a gittiğimi hatırlıyorum.

— Rize'de kimlerle münasebet ve muhaberede bulunuyorsunuz?

— Hiç kimse ile..

— İntihap daireniz olduğu halde nasıl olur?

— Nefs-i Rize ile muhabere etmem.

— Samsun'da kimlerle münasebette bulundunuz?

— Herkesle.

— Demek ki daha ziyade Samsun'da bulunuyorsunuz?

— Evet. Fakat on bir aydan beri İstanbul'da bulunuyorum.

— Ne ile iştigal ediyorsunuz? (Uğraşıyorsunuz?)

— Ticaretle..

— Nerde?

— Yemişte, Limon İskelesinde, komisyon üzerine iş yapardım.

— Nereye?
— Ordu'ya, Atina'ya mal gönderirim.
— Sermayeniz var mı?
— Yoktur.

EN ÖNEMLİ SORU VE İTİRAF

— Siyasetle iştigale devam ettiğinizi söylüyorsunuz. Son seyahatinizin ne maksada müstenid olduğunu söyleyiniz. Yani İzmir'e Lâz İsmail ve Gürcü ile beraber gelmenizdeki maksadınızı söyleyiniz.

— Buraya Edip Beyle temas için geldik. **Maksadımız suikast idi..**

— Edip Beyle temas ettiniz mi?

— Evet.

— Suikast etrafında tedbirler aldınız.

— Evet, görüştük ve tedbirler aldık.

— 16 Haziran gecesi Şevki'nin evinde toplandıktan sonra ayrıldınız, odalarınıza geldiniz, yattınız, sonra birer birer tevkif olundunuz? Öyle mi?

— Evet...

— Suikasdı siyasî bir maksatla yapmak istediğinizi kabul edelim mi?

— Tabii.. Kabul ediniz..

— Ne için ve ne gibi siyasî bir maksatla yapacaktınız?

— İstanbul'a ben geldikten sonra —geçen sene bu zamanlar— o zaman Terakkiperver Fırka teşkilâtı yoktu, feshedilmişti. O zaman Ankara Valisi Abdülkadir Beyle görüştüm. Eskiden tanırım ve yakından görüşürüz. Temasa geldim. Diğer arkadaşlarım da vardı. Fakat onlardan menfi bir vaziyet gördüm.

— Menfi vaziyet nedir?

— Yani siyasetle uğraşmamak emelindeydiler. Hafız Mehmed Bey Fırkaya girdiğine nadimdi. Nafiz Bey tamamiyle siyasetten vazgeçmişti. Binaenaleyh hükümet darbesine Abdülkadir'le karar verdik. Düşündük: Bu iş için eleman bulalım, dedik. Bir kere bunu düşündük.

Bana dedi ki:

«— Sen bulabilirsin.»

— Düşündüm: Lâz İsmail'i tanırdım. Onu buldum. Bu iş için iyi gördüm. Kendisine teklif ettim. Kabul etti. «Bir arkadaş daha bul» dedim. Onu da buldu. Ondan sonra Abdülkadir'e söyledim.

— Bu adamlardan nasıl istifade edecektin?

— Ben, Ankara'ya gidemezdim. Çünki param yoktu.

— Abdülkadir'le mutabık kalıyorsunuz. Hükümet darbesi yapmakta, değil mi?

— Evet..

— Bu suikasdı iki kişi yapamaz. Siyasî bir zümrenin fikri olması lâzım gelmez mi?

— Ben, onu düşünmedim. Biz bu suikasdı en kolay yolunda yapmak için düşündük.

— Biribirinize, tahlif ederek (yemin verdirerek) söz verdiniz mi?

— Hayır.. Sadece karşılıklı güven.

— Şükrü Beyle nasıl tanıştınız?

— Şükrü Beyle Kadıköy İskelesinde tanıştık. Abdülkadir prezante (takdim) etti. Yalnız Abdülkadir, bana: «Ankara'da yapacağımız suikasd için elimiz Şükrü Beydir» demişti. İskelede Şükrü Beyle şunları görüştük: «Evvelâ Vekiller Heyeti binasına girebilmek..»

Şükrü Beyle bunu görüştük. Nasıl yapacaktık?

Şükrü Bey dedi ki: «Ben, Ankara'yı gidip göreyim.»

Ben de:

«— Adamlarımı al, beraber götür» dedim.

«— Peki» dedi.

«— Kadıköyüne benim evime geldi. İsmail de geldi. İsmail'i, Şükrü Beye takdim ettim.»

— Vekiller Heyetini ıskat etmek suretiyle işe başlayacağız, demiştiniz. Ona devam ediniz.

— Şükrü Bey onu elverişli bulmadı. Çünkü kış mevsimiydi. Reisicumhurun da Vekiller Heyetinde bulunduğu bir zamanda yapılmasını uygun buluyordu.

Abdülkadir ise: «Bombayı Meclise atalım. Reisicumhur da orada iken...» diyordu.. Locaya düşen bomba, yukarıya doğru tesirini yapacak ve hiç kurtulamayacaktı. Fakat bu, münakaşada kaldı. Ben buna taraftar olmadım. Şükrü Beyle Lâz İsmil üç saat kadar beraber oturduk. Modada Cevizlikte Şifa Hastahanesi sokağında 16 numaralı evde bu müzakere cereyan etti. Şükrü Beye orada: «İşte Ankara için bulduğum adam» dedim ve İsmail'i gösterdim. Şükrü Bey dedi ki:

«— Ben, Ankara'ya gidiyorum. Benimle gelir, vaziyeti görürsünüz.»

İsmail:

«— Pekâlâ ben de beraber giderim. Vaziyeti tetkik edeyim» dedi.

— İsmail, benim de beraber gitmekliğimi istiyordu ve diyordu ki: «Belki bunlar da bize ihanet ederler.»

— Ben gitmem, dedim. Oradan çıktılar. Ertesi

gün gazetede okudum. Şükrü Bey, Ankara'ya İsmail'le gitmiş.. Üç gün sonra da ben gittim.

— Hangi aydaydı? Erzurum'da, Rize'de isyan olduğu zamana mı tesadüf ediyordu?

— Evet, tam o zamana müsadifti. Rize'de o zaman:

«— Reisicumhur yaralı.. İsmet Paşa vuruldu, Dindar Paşalar hükümeti ele almış» diyorlardı.

— Şu halde o seyahatinizle bu ifadeler arasında bir münasebet var?

— Hayır.. Ben, Rizelilerden hiç kimseye emniyet etmem. Trabzon'a da yazmadım. Biz zaten Abdülkadir'le bu işi kararlaştırdıktan sonra en ufak mecliste bile bulunmuyorduk. Siyasî hayattan âdeta çekilmiş gibiydik. Çünki nazarı dikkat celbetmek istemiyorduk.

— Pekâlâ Ankara'da ne yaptınız?

— İsmail, bana geldi. «Hiç bir şey yapılacağı yok» dedi. Şükrü dedi ki:

«— Ben, iyi bir plân hazırlıyorum.»

«— Plân, husulü kaabil bir hale gelsin, ondan sonra söylerim» dedi.

— Bir sabah Şükrü Beyi gördüm. «İyi su yerini İsmail beğeniyor» dedi. «Orası neresi?» dedim. «Mezarlığın yan tarafı, oradan gece geçilirse suikasd için en münasip yer orasıdır» dedi. Bunun üzerine: «Siz artık burada kalmayın, iş belki çakılır, hemen gidiniz» dedi.

— İstanbul'dan gelirken Şükrü Beyden para aldınız mı?

— Evet aldık.

— Kaç lira?

— Dört yüz lira.

— Kime verdiniz?

— İkisine... Revolveri Ankara'ya hep beraber götürdük. Şükrü Bey üç revolver almıştı. Bombaya emniyet edemiyorduk. Onun için revolverle yapacaktık..

— Şükrü Bey Ankara İstasyonunda sizi teşyi etmedi mi?

— Hayır.. Şükrü Bey, yalnız: «Ben yakında İstanbul'a geleceğim, orada konuşuruz» dedi.

— Şükrü Bey orada kimle oturuyordu?

— Bekir Sami ve Sabit Beylerle oturuyordu.

— Ankara'da nerede yattınız?

— Terakkiperver kulübünde.

— Orada kimler vardı?

— Halis Turgud, Hâlet, Faik, Feridun Fikri Beylerle Cafer Tayyar, Kâzım Karabekir Paşalar müstesna olmak üzere Meclisten çıktıktan sonra hepsi oraya gelirlerdi. Şükrü Bey gayet sakit ve samittir. (Susmaktan ve cansız görünmekten hoşlanan). Başkalarına açılmışsa onu bilmem.

— Arif Beyle nasıl tanıştınız?

— Kulüpte tanıştık.

— Ağabeyinin ifadesinde siyasetle uğraşmamanı sana tenbih ettiğini söylüyormuş, öyle mi?

— Evet söyler. Daima benimle siyasetle iştigal etmekliğimi terviç etmezdi. Orada iken bana: «Ne duruyorsun, çabuk git, görünme» derdi. Ağabeyim bana İstanbul'da bile: «Benim evime gelme» diyordu.

— Rauf Beyle o günlerde kulüpte görüştünüz mü?

— Görüştüm.

— Bu meseleye yanaştınız mı?

— Hayır.

— Ali Fuad Paşa ile?

— Hayır.

— Şükrü Beyin, Terakkiperverlerin teşkilâtında en ziyade çalışanlardan biri olduğunu bilirsiniz değil mi?

— Bilirim.

— Şükrü Beyle ilk temasınızda Şükrü Beyi tamamiyle hazırlanmış bir vaziyette buldunuz öyle mi?

— Evet.

— Komünist Hemşinli Mehmed kimdir?

— Dayı zademdir. Onun bu işlerle ilgisi yoktur. Biz, Abdülkadir'le suikasd işine karar vermeden evvel Terakkiperverlerle görüşürdüm. Fakat kararı verdikten sonra teması kestim. Çünkì onlar cebin ve çekingen adamlardır. İçlerinde suikasd yapacak tıynette insan bulamıyorum.

— İddianamede dinlediniz. İsmail'le giderken yolda şişman birisine rastgelmişsiniz. İsmail, size bunu sormuş. Siz de bunun kuvvetli bir adam olan Kâzım Karabekir Paşa olduğunu söylemişsiniz.

— Haberim yok. Meclise girerken selâmlaştık, durup hiç konuşmadık.

— Ankara kararını tatbik için Ankara'ya hareket ederken Abdülkadir'le görüştünüz mü?

— Hergün görüşürdük. Sirkecide Konya lokantasında yemek yerdik.

— İsmail, ifadesinde sizin daha önce Samsun'da tanıştığınızı söyledi.

— Evet. Evvelce tanışırdık. Fakat buna dair

bir şey açmadık. İsmail, Çarşı soygunu meselesinden mahkûmdu, firarî olarak Samsun'da bulunuyordu.

— Eskişehir'de nerede kaldınız?

— Kardeşimin evinde. Benim büyüğümdür. Rüşdî tahsili vardır.

— Sabıkası var mı?

— Hayır yoktur.

— Ankara'dan avdette orada kaç gece kaldınız?

— Üç gece.

— Sabık Mebus Hoca Necati ile görüştünüz mü?

— Hayır.

— Eskişehir'de böyle bir şey yapmağı hatırınıza getirdiniz mi?

— Hayır.

— Orada adam mı bulamadınız?

— Yok, hayır. Hatırımıza getirmedik.

— Oradan nereye gittiniz?

— İstanbul'a gittim.

— İstanbul'da ne yaptınız, anlat bakalım?

— Abdülkadir'le İstanbul'da görüştük. Şükrü Bey de sonra geldi. Abdülkadir, Ankara işinin akim kalmasından çok müteessir oldu. Arif Beye bu işi söylediğimizden dolayı isabet etmediğimizi söyledim. Şükrü Bey, «Hayır.. En emin adamımızdır» dedi. O sırada Reisicumhur seyahate çıktı. Biz, doğru İzmir'e gidecek sanıyorduk. Silifke'ye gitti, sonra anısızın Bursa'ya gitti. Şükrü Bey, dedi ki: «Bu iş için Bursa iyidir.» İsmail'i çağırdık, Bursa'ya tenezzüh vapurları gidiyor. Sen de ona binersin» dedik. Bindi, gitti. İki gün kaldı. «Mümkün mertebe nazarı dkkati celbetmemek suretiyle git» dedik. O

da kendi aklınca öyle bulmuş, Naciye'yi almış, beraber gitmiş. Kendisine seksen lira verdik. İsmail, gitti ve geldi. Dedi ki: «Bursa, silâh istimaline müsaid değildir. Kılavuzluk yapacak kmse yok, kendi kendimi ateşe atamam».

Şükrü Beye, Abdülkadir'e söyledim. Abdülkadir «Ben ararım» dedi. Sonra bulamadı. İsmail'e: «Sen, başka bir arkadaş bul» dedik. Arkadaş buldu, ev bulamadı. O suretle Bursa suikasd meselesi kaldı. Sonra İzmir için Bulgarçarşısında Abdülkadir ve Şükrü ile görüştük. Tekrar Şükrü Beyin evinde buluştuk. Şükrü Bey yine dedi ki: «İzmir bu iş için pişmiş yerdir.» Ben de: «İzmir'i tanımıyorum» dedim. Onun üzerine bana dedi ki: «Bizim orada adamımız vardır. Sarı Efe Edip Beydir. Onun orada çiftliği vardır, zengindir, filândır» dedi. Ben de: «Onu tanımıyorum. Sonra bir şey çıkmasın» dedim. «Hayır» dediler. Edib'i ne suretle bulacağım? dedim. «Ben size bir mektup veririm» dedi. «Bir tütün işinden bahsederim. O, anlar» dedi. Rasim Bey de oraya geldi. «Gaffarzade Kıraathanesinde Edip Bey diye bulunur» dediler. Krokisini yaptılar. Bir taraftan yemeğe devam ediyorduk. Rasim Beye dedim ki: «Rasim Bey, sen de beraber gel.» O sırada yanımızdaki masaya adamlar geldi. Sözü değiştirdik, kalktım. Rasim: «Tehlikeli bir işe giriyorsun, dikkat et» dedi. Ben de «Ne tehlikesi var, Allaha ısmarladık» dedim. Ondan sonra tabancaları tedarik ettim.

— Kaç tabanca

— Dört tabancaydı. 150 fişeği vardı. Tabancaları Şükrü Beyin evine bıraktım.

— Tabancaların parasını kim verdi?

— Şükrü Bey verdi. Biletleri aldık. İsmail'i,

Şükrü Beyin evine gönderdik. Tabancaları aldık. Vapura geldik.

— Para aldınız mı?

— Evet.

— Kaç lira?

— Sekiz yüz lira.

— Tabancaların parası dahil mi?

— Evet.

— Son defa ne kadar aldın?

— 800 lira. Ankara'ya giderken de 220 lira aldık.

— Şükrü Bey vapura geldi mi?

— Gelmedi.

— Hareketten evvel görüştünüz mü?

— Bir gece evvel görüştük.

— Bomba tedarik etmek istemediniz mi?

— İsmail taraftardı. Saplı bombalar olmuyordu. Öteki bombalar da muvafık değildi. Yalnız Edip Beyde her halde vardır, dediler. Buraya, doğru çıktık. Gaffarzade Oteline geldik.

— Gaffarzade ile vapurda tanıştınız mı?

— Evet tanıştık.

— Nasıl tanıştınız?

— Kamarada oturuyorduk.

— Siz, birinci mevki mi aldınız?

— Evet.

— Öteki arkadaşlarınız?

— İkinci mevki aldılar.

— Revolverleri İstanbul'dan nasıl kaçırdınız?

— Üzerindeymiş.. Nüfus kâğıdını göstermiş. Kurşunları paket içinde polisin önüne koymuş, üzerine nüfus kâğıdı örtmüş. Buraya geldik. Edip Beyi gördüm. Ve İstanbul'dan aldığım mektubu kendisine verdim. Odama çıktık. Mektubu gösterdim. Oku-

du, yırttık. Edib'e dedim ki: «Sen, bu işi üzerine almışsın. Arzu ettiğimiz mesele de kuvvei karibeye geliyor. Ne yapacaksın? Söz vermişsiniz...

Bana:

«— Ben, yalnız başıma bu işi nasıl yaparım? Düşünelim de bir şekil bulalım.» dedi.

Düşündü:

«— Benim bir kaç adamım vardı ama, burada yok» dedi.

— Sana ne kadar adam lâzım? diye sordum.

— İki kişi, dedi.

— Ben, bulurum. Benim adamım var, dedim.

Suikasd için Çeşme yolunu muvafık bulduk. Motor meselesini konuştuk. Ben, adam bulacaktım. O da motor bulacaktı. Ertesi gün yine buluştuk.

«— Motor hacizli.. 500 lira lâzım. Yarın Karşıyaka'ya gideriz, orada buluşuruz» dedi.

Karşıyaka'ya gittik. Orada Giritli Şevki vardı. Beni takdim etti. Orada toplandık.

— Şevki ile ne görüştünüz?

— Ben, Hilmi'ye sordum, dedi. Edip, Hükümette olduğunu, Çeşme'ye 500 jandarma gönderildiğini, Çeşme'de bu işin olamayacağını söyledi. Nihayet Kemeraltı'nda Karakolun önünde Gaffarzade Oteli köşesinde yapılmasını kararlaştırdık. Karakol olması dolayısıyle burası nazarı dikkati celbetmeyeceğinden en iyi yer olduğunda ittifak ettik. Sonra Şevki, Hilmi, bombaları getirdi.. Hilmi, Edip, ben otomobile bindik. Oradan ayrıldık. Ertesi gün Gazi gelecekti.

Edip, o gün öğleden sonra saat bir'de beni görecek, tertibat alacaktı..

Gerçekten de Şevki gelmiş, Hilmi'yi aramış,

Edip de gelmemişti. Gece saat sekiz buçukta vapurla Şevki'nin evine gittik. Şevki, bugün (O gün) Reisicumhurun gelmediğini söyledi. Ve:

«— Size daha müsaid bir şekil söyleyeyim» dedi.

Şevki'nin tavsiyesi şuydu:

— Otomobili (Gazinin arabasını) Gaffarzade Oteli önünde beklemeli.. Şevki, tütüncü dükkânında saklanmalıydı.. Tabancayı önce Hilmi atacaktı.. Şevki otomobilin yerini gösterecekti. Edip de gelecekti.

Bu kararlardan sonra o gece tevkif edildik...

— Köşede kimler silâh atacaktı? Nasıl atılacaktı? Kim kumanda edecekti?

— Böyle işlerde kumanda ile iş karışır. Polis karakolunun önünde kurşun, bomba atılacaktı..

— Orada polis bulunmaz mı?

— Bulunsun.. Ne olur?

— Tevkif edildiğin zaman üzerinde ne vardı?

— 350 lira ile tabancam vardı.

— Abidin Beyi Gaffarzade Otelinde gördünüz mü?

— Gaffarzadede oturuyordum. Abidin Bey geldi, tekrar çıktı. Sonra Salih Bey bahçesine gittik. Orada Abidin Beyi, İzmir Maarif Müdürünü, bir avukatı gördüm.

— Abidin Beyi nerede tanıdınız?

— Geçen sene Ankara'da Cafer Tayyar Paşanın evinde tanıştım. Abidin Bey beni tanımadı.

— Abidin Beyle bu mesele üzerinde görüşmüşler miydi?

— Ben bilemiyorum. Abidin'in bu işten haberi olduğundan malûmatım yoktur.

— İdris'in evine, bahçesine gittiğinizde nereye oturdunuz?

— Mindere oturduk.

— Ziya Hurşid Bey, muhakememiz şimdilik kâfidir. İcabında çağırırız.

Ziya Hurşid çıkarıldı ve celse tatil edildi...

Ziya Hurşid, sorulara soğukkanlılıkla ve metanetle karşılık vermişti..

II

Suikasd sanıklarının ilk duruşmasında özellikle Ziya Hurşid, apaçık her şeyi anlatmış oluyordu...

Gazi (Mustafa Kemal) bir ön sezgi ile bu suikasdı anlamış bulunuyordu, denilebilir... Çünkü önceden 17 Haziran 1926 günü İzmir'e geleceği haber verilmiş ve suikastçılar da tertiplerini bu gelişe göre kurmuşlardı.

Sarı Efe Edipl'le, Saruhan Mebusu Abidin, İzmir'de tertibatı yoluna koyduktan sonra suikasdın yapılacağı sıra İzmir'de bulunmamak için bir gün önce Mahmud Şevket Vapuruyle İzmir'den İstanbul'a hareket etmişlerdi.

Onların İstanbul'a hareket ettikleri günün gecesi Ziya Hurşid, Laz İsmail, Gürcü Yusuf tekrar Giritli Şevkinin evinde gizlice toplanmış, suikast plânının uygulanış şekli üzerinde kararlar vermişlerdi.

O toplantıda ilk kurşunu Ziya Hurşidin atması, sonra her biri tabancalarını Gazi'nin üzerine boşaltmağı plânlamışlar ve buna yemin etmişlerdi.

Gazi, 17 Haziran 1926 günü İzmir'e gelmeyince plân bozulmuş oluyordu. İlk şekle göre suikastçılardan ikisi İzmir'den İstanbul'a hareket etmekle gafil

avlanmış oluyorlardı ki, onların gidişinden motorcu Şevki pirelenmiş bulunmaktaydı. Bu, bir ortadan kayboluştu. Ve motorcu Şevki, bu kayboluştan şüphelenmekte haklıydı. Elebaşılar yakayı kurtaracak ve Şevki yakalanacaktı.

Motorcu Giritli Şevki'nin içinden:

«— Galiba hükümet, bu işi öğrendi. Sarı Efe Edip'le, Âbidin de bu nedenle sıvıştılar. En iyisi durumu hükümete haber vermektir.» dediğini, duruşmalar sırasındaki ifadelerinden öğrenmekteyiz.

Motorcu Şevki, bu korku ile İzmir Valisi Kâzım Paşaya koşmuş, Gaziye hitaben kurşun kalemle yazdığı ihbar mektubunu Vali'ye vermişti.

Bu ihbar üzerine de Ziya Hurşid, Gaffarzade Otelinde; Lâz İsmail ile Gürcü Yusuf Ragıppaşa Otelinde, Çopur Hilmi de Karşıyaka'da erkek kardeşlerinin evinde bombalarıyle, tabancalarıyle yakalanmışlardı.

Suikasd olayının elebaşılarından Şükrü ile Karakemal'in büyük roller oynadıkları da duruşmalar sırasında ortaya çıkmıştı..

Kara Kemal suikasdın hem yöneticisi hem de mutlaka yapılması gereken bir eylem olduğunu tekrarlayarak tahrikçisi idi. Eski Ankara Valisi Abdülkadir —ki, Atatürkün Selânik'ten arkadaşı ve subaydı— gibi gözü pek adamları bir ilke çevresinde toplanmış ve bu ilkeye bağlanmışcasına eski şirketlerinde görevlendirmişti.. Bu şirketlerin yürümesi için ise İttihadçıların Maliye Nazırı Cavid Beyden para yardımları sağlamaktaydı.

Öte yandan Rüştü Paşa, Halis Turgud, Arif ve arkadaşları gibi Terakkiperver Fırka mebusları, bu kuruluş içinde Atatürkün şahsına yöneltilmiş suikasd

olayını gerçekleştirmek için inat ve ısrarla çalışmışlardı..

İstiklâl Mahkemesince tevkif edilip duruşmaları yapılan Ali Fuad (Cebesoy) ile Refet Paşa; tertipçilerin teşebbüslerini önlemeye çalışmakla beraber, bunları gerekli makamlara nedense duyurmamışlardı. Olaydan bunların haberi vardı.

Ancak bunlardan hiç birisi — Rauf (Orbay) Bey de dahil olduğu halde maddî ve manevî büyük sorumluluğu gerektiren böylesine bir tasavvuru hükümete duyurmaktan kaçınmışlardı..

Gazi'nin belirli günde İzmir'e gelmeyişi, suikasdçıları şaşırtmış bulunuyordu. İzmir'den İstanbul'a gelenler, olaydan haberdar olmadıkları için bekledikleri sırada İzmir'den bir ses çıkmamış olmasına şaşmışlardı. Bu şaşkınlıklarını duruşmaları sırasında ifadeleriyle de ortaya koymuşlardı.

Suikasdın tahrikçisi Şükrü Beyin kimliği ve kişiliği hakkında burada okuyucularımıza bilgi vermek gereğini duyduk.

Şükrü Bey, İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinden olduğu için Mütarekeden ve Meclisi Mebusanın İngiliz İşgal Kuvvetlerince dağıtılmasından sonra İtilâf ve Hürriyet Fırkasının teklifiyle tevkif edilenler arasında bulunuyordu.. Mütarekeden sonra İstanbul'dan kaçmamış ya da kaçmak fırsatını bulamamış İttihadçılarla, bu fırka mensubu mebusların tutumundan şüphelenen Sadrazam Damad Ferid Paşa (Sonuncu Osmanlı Padişahı 6 ncı Mehmedin —Vahideddin— kız kardeşi Mediha Sultanın ikinci kocası) İşgal Devletleri Başkumandanlığına tehlikeli sayılan kişilerin de toplanmalarını ve bunların

Divanıharbe verilmelerini elaltından istemişti.. İngilizler, Divanıharbin hissî kararlar verebileceği mülâhazasıyle İstanbul'da tevkif ettikleri kişileri önce Bekirağa bölüğüne, oradan da rıhtıma indirip gemi ile Malta Adasına götürmüşlerdi. İttihadçılardan Şükrü Bey. İngilizlerin Malta'ya sürgün ettiği politikacılar arasında bulunmaktaydı.. Millî Mücadele sonlarına doğru Mustafa Kemal Paşa, sürgünde bulunan İttihadçıların yurda dönmelerini sağlamıştı. Şükrü Beyin sürgünden kurtarılışında Mustafa Kemal Paşa büyük rol oynamıştır. Şükrü Bey, yurda dönünce yine Mustafa Kemal'in teklifiyle Millî İdarenin İzmit Vilâyet Meclisi Encümenine üye seçtirilmiş, daha sonra Trabzon Valiliğine atanmış, sonunda da mebus olarak (Milletvekili) Meclise girmişti. Şükrü Beyin Trabzon Valiliğini ve İzmit'ten Mebus çıkarılmasını Rauf Bey (Mondros Mütarekenamesini Osmanlı Devleti adına imzalayan, —Orbay—) lüzumlu görmüştü.

Şükrü Beyin kimler tarafından desteklendiği ve tutulduğu konusunun anlaşılmasına İstiklâl Mahkemesince lüzum görülmüş ve işin bu yönü iyice tahkik edilerek ortaya çıkarılmıştı. Şükrü Beyin, devrimden yana görünüp beri yanda ise zararlı düşüncelerle uğraştığı, Cavid Beyin evinde (İstanbul'da), İttihadçıların eski İaşe Nazırı Kara Kemal'in yazıhanesinde hükûmeti değiştirme fikrini ortaya attığı, bu yolda gizli toplantılar tertiplediği, İstiklâl Mahkemesi duruşmaları sırasında kesin olarak anlaşılmıştı.

Kör İhsan Beyin İstanbul'da Mesadet Hanındaki yazıhaneyi ziyareti de önemliydi. Kör İhsan Bey, Şükrü Beyin karanlık fikirlerle dolu, serüvenden hoş-

lanır bir kişi olduğunu, böyle maceralı bir siyasete atılmak hırs ve hevesiyle Kara Kemal'i kazanmaya çalıştığını ifade etmişti.

Kılıç Ali Bey, İstiklâl Mahkemesine ilişkin anılarında şunları yazmaktadır:

«Bütün bu vaziyetleri, istinat ettikleri vesaik ve delillerle karşılaştırarak yakından tetkik ettiğimiz zaman anlamıştık ki bu suikasd bazı kimselerin kafalarını uzun zamandan beri musırren işgal etmiş bir düşünce idi. İlk merhalesinden itibaren memleketin selâmetini tehdit edecek mertebede vâsi ve cinayetkârane bir tertip olduğu anlaşılan bu korkunç ve iğrenç maceranın bütün perdelerini İstiklâl Mahkemesi açmak ve bütün hakikatleri ortaya sermek vaziyetinde idi.

Muhakeme safahatını tesbit eden ifadelerle ve Müddeiumumînin iddia ve talepnamesi ve maznunların ifadeleri mütalâa ve tetkik olunduktan sonra bütün bunlar kanaati vicdaniye halinde tecelli etmekte gecikmedi. Tahkikat ve muhakeme safahatı neticesinde Terakkiperver Fırkanın resmen teşekkül etmezden evvel programının Mesadet Hanında Kara Kemal yazıhanesinde ve Cavid Beyin Şişli'deki evinde, kendilerini İttihatçılığın timsalleri addeden eşhas tarafından tertip ve ihzar edildiği, bu arzu ve hırsla Kara Kemal'in, Cavid'in, Şükrü'nün çileden çıkmış oldukları, taklibi hükümet ve suikasdı istihdaf eden gizli içtimalarda ve yapılan tertibat ve teşkilâtta Cavid Beyin evi ile Kara Kemal'in Mesadet Hanındaki mahut ve meş'um yazıhanesinin bu gizli cemiyetin her türlü menfur faaliyetlerinin âdeta kaynayan bir kazanı haline geldikleri anlaşıldı.

Gene anlaşıldı ki, Terakkiperver ileri gelenle-

rinden bazılariyle İttihat ve Terakkinin yeniden mevkii iktidara gelmesi maksadiyle çalışan bazı netameli şahıslar birleşerek hep birlikte mevkii iktidarı elde etmek üzere suikasde müntehi bir faaliyeti siyasiye şebekesi teşkil etmişlerdi. Teşkil edilen bu şebekenin Kara Kemal, Şükrü, Cavid, Halis Turgut, İsmail Canbolat, Miralay Arif, Nail, Hilmi, eski Ankara Valisi Abdülkadir Beylerin emir ve iradeleri altında bulunduğu meydana çıkıyordu.

Suikasd kararının tatbiki sahasında istidâdı görülen ve bütün siyasî meseleleri kan ile temizlemek prensibini güttüğü, daha Birinci Büyük Millet Meclisinde mebus ken malûmumuz olan Ziya Hurşid'in, Vali Abdülkadir vasıtasiyle Şükrü Beyle tanışmış ve birleşmiş oldukları, Cavid'in evi ile Kara Kemal'in yazıhanesinden gayri de bazan Şehzadebaşında Direklerarasındaki çayhanelerin birinde Ziya Hurşid, Nail, Abdülkadir'in, bazan da Tünel karşısındaki sokakta küçük bir lokantada Ziya Hurşid, Miralay Rasim ve Şükrü Beylerin toplanıp aralarında kararlar aldıkları ve Ziya Hurşid'in İzmir'e giderken uğurlanışı esnasında Rasim Beyin, Ziya Hurşid'e:

«— Allah selâmet versin!... Tehlikeli bir işe giriyorsun, fakat Sarı Efe Edib ihtiyatlı bir adamdır!» dediği tahakkuk ediyordu.

Cavid, Kara Kemal, Şükrü, İsmail Canbolat Beylerin riyaset ve idaresindeki zümre ile herhangi sebeple Gaziye veya mevcut iktidara muğber diğer kişilerini kurulan teşkilâta dahil olarak taklibi hükümet gayesi güden gizli bir cemiyet halinde çalıştıkları evvelâ İzmir'de, ikinci safha olarak da An-

kara'da ikmal edilen muhakemelerle katî surette tahakkuk etmişti.

Kara Kemal ile Abdülkadir'in âkıbetlerine gelince:

Rauf Bey (Orbay) bu olaylar sırasında Avrupa'da bulunmaktaydı? Bu yüzden İstiklâl Mahkemesinin çağırısına icabet etmemişti.

Ankara eski Valisi Abdülkadir'le Kara Kemal de bulunamadıkları için bu üç kişi hakkındaki karar gıyaplarında verilmişti..

Kara Kemal ve Abdülkadir, İstanbul zabıtasınca aranmaktaydılar. Kara Kemal'in izi nihayet ele geçirildi. Aradan çok geçmeden de Kara Kemal Aksaray'da, güvendiği adamlarından birisinin evinde kıstırıldı. Kara Kemal, polis tarafından basıldığını anlayınca yatağında içmekte olduğu sigarasını tablada bırakarak kendini bahçeye atmış ve bahçenin bir köşesinde bulunan tavuk kümesine sığınmıştı.. Zabıta memurları girdikleri boş odada, dağınık bir yatak kenarında kül tablasında tütmekte olan sigaradan, Kara Kemal'in o evde olduğunu anlamakta gecikmemiş ve araştırmalarına devam etmişlerdi. Bu arada evin bahçesinde de araştırmaya girişilmiş, o sırada kümeste kalmış tavuklardan bir kaçının —tedirgin edilmelerinden ötürü— gıdaklayıp çırpınışları işleri bozmuş ve Kara Kemal, yakalanmasının bir an meselesi olduğunu anlayarak yanındaki tabancasını şakağına dayayarak intihar etmişti.

Abdülkadir de dostlarından birisinin Bakırköyündeki evinde gizlenmiş, fakat burada yakayı ele vereceğini düşünerek hazırlattığı bir sandık içine girip, güya evden eşya taşınıyormuş gibi sandık içinde ve öküz arabasıyle Bulgar sınırına kadar gitmiş, İğneadada sınıra yaklaşırken bir çoban tarafından

durumundan şüphelenilerek jandarmaya haber verilmesi üzerine ykalanıp İstanbul'a, oradan da Ankara'ya sevkedilmişti.

Abdülkadir, Ankara'ya dönen İstiklâl Mahkemesinde yargılanmış ve idama mahkûm edilerek Ankara'da asılmıştı.

Ziya Hurşid'e gelince:

Ziya Hurşid, bahriye zabitliği yapmış, gayet yakışıklı, atılgan bir gençti. Birinci Büyük Millet Meclisinde Lâzistan Mebusu idi. Kendisi macera-perest görünüyordu. Her işe, her şeye itiraz ve muhalefet ederdi. Bizlere karşı bir sempatisi, bir yakınlığı vardı. Bizimle dost geçinirdi.

Birinci Büyük Millet Meclisinde iken aramızda teşkil ettiğimiz yedi sekiz kişilik bir gurup halinde evlerde toplanır, Meclis müzakerelerinin tanzimi ve hükümetin takviyesi için tedbirler alırdık. Bir gün Van Mebusu Haydar Beyin evinde toplanmıştık. Müzakerelerimiz esnasında Ziya Hurşid gelmiş, bahçe kapısını çalıyordu. Arkadaşlar kendisinin ikinci guruba mütemayil ve onlarla beraber hareket eder vaziyette olduğunu ileri sürerek bu içtimaa gelmesini arzu etmediler. Hatırımda kaldığına göre, arkadaşımız Doktor Operatör Emin Bey, Ziya Hurşid'in, kapının ipini çekip içeri gelmesi ihtimalini gözönüne alarak koştu, kapının arkasına dayandı. Ziya Hurşid, böyle bir muamele karşısında kalınca hiç şüphesiz muğber olarak geri döndü. Bu hâdiseden sonradır ki, kendisini artık tamamen ikinci gurup emrine vermiş, onların ilk safına geçmiş gördük.

Ziya Hurşid, çok menfi ruhta bir delikanlıydı. Meselâ Gazi Sakarya'yı yapmış, düşmanı hezimete uğratmış, muzaffer bir kumandan olarak Ankara'ya

gelmişti. Kendisi Ankara'da hükûmet ve halk tarafından büyük tezahürat ile karşılanıyordu. Bütün Meclis âzâları tarasaya çıkmış, Gazinin geçişini selâmlar ve onu alkışlarken, Ziya Hurşid, Birinci Meclisin orta salonuna konulmuş bir kara yazı tahtasının üzerine tebeşirle:

«Bir mllet putunu kendi yapar, kendi tapar» cümlesini yazıyordu..

Onun bu yazıyı yazdığını gördüm. O zaman Ziya Hurşid yaptığından utanmış olmalıydı ki: «Lâf olsun diye yazdım. Mânasız bir yazı» dedi. Aslında onun yazdığı bu cümle mânasız değildi. Bu, bir çekememezliğin, bir hıncın, hırsın, kinin ifadesiydi. Bu kin, soysuzlaşmaya yönelerek İzmir Suikasdına kadar onu getirmiştir. Ziya Hurşid'i karakter itibariyle incelediğimiz vakit, onun hasbetenlillâh bir Gazi Düşmanı olduğunu anlamıştık. Gazinin o kadar düşmanıydı ki, onu Meclis Kürsüsünde vurmayı bile düşünmüştü. Bu amaçla Meclisin Çatıarasına çıkmış, tabanca namlısını sığdıracak bir budak bularak açmıştı. Ziya Hurşid, budak deliğinden Mustafa Kemal'e ateş edip öldürecekmiş. İdamından sonra yakın arkadaşları bu gerçeği bana anlatmışlardı.»

ŞÜKRÜ BEYİN MUHAKEMESİ

İttihad ve Terakki Fırkası mensuplarından ve komitacılardan eski Maarif Nazırı (Millî Eğitim Bakanı) Şükrü Bey, Mahkeme salonuna alındı.

Mahkeme Reisi Ali Bey (Çetinkaya) sorgularına geçti:

— Sizin, geçmiş zamana ilişkin durumunuzu

öğrenmek zorundayız. Lozan Konferansı sona erer ermez ya da o sıralarda İttihad ve Terakki adına özel bir toplantı yaptınız mı?

— Hayır.. Yaptığımız şeye bir toplantı denilemez. Sadece arkadaşlar arasında yapılmış bir toplantıydı.. Hasbihal için yani...

— Kimlerle buluşmuştunuz?

— Aradan zaman geçti. Pek iyi hatırlayamıyorum. Galiba o gün Rahmi, Kara Kemal ve İsmail Canbolad Beyler vardı..

— O gün neler konuştunuz?

— İntihap (seçim) başlamıştı. Biz de katılalım mı, katılmayalım mı? diye görüştük.. Sonunda da «İsteyen adaylığını koysun, isteyen koymasın» şeklinde bir karara vardık.

— Çoğul olarak konuşuyorsunuz. «Bizler» diyorsunuz. Siz kimsiniz? Sıfatınız nedir? Yani İttihad ve Terakki adına hareket ediyordunuz değil mi?

— Hayır. Ben, o zaman İzmit Müdafaai Hukuk reisi bulunuyordum. Benim için o mesele bahis konusu olamaz.

— Bizim de aradığımız, öğrenmek istediğimiz buydu..

— Hattâ toplantıdan sonra şüphe uyandığını anlayınca Gazi Paşaya bir mektup yazarak olup bitenleri anlatmıştık. Yani, her Vatandaş gibi adaylıklarını koymak isteyenler konusunda hasbihal edildiğini, yoksa İttihadçılık meselesinin bahis konusu edilmediğini izah etmiştik.

— Fakat bu toplantı, bugüne kadar olan siyasetinizin bir başlangıcıdır. Siz, İzmit'ten Trabzon'a gittiniz. Oradan da Ankara'ya geçtiniz. Seçime karıştınız. Trabzon Valisi oldunuz. Nihayet Mebus ola-

rak Halk Fırkasına girdiniz. Ya sonra? Yine durmadınız. Şurada burada bir takım toplantılar yaptınız...

— Bir fırka kurmak için çalıştık.

— Kimlerle beraber?

— Rauf, İsmail Canbolad Beyler ve diğer arkadaşlarla..

— Size yeni bir fırka kurmak fikri nereden geldi?

— Bundan tabii ne olabilir? Her Mecliste olduğu gibi bizde de Muhalefet lâzım değil miydi? Muhalefetsiz demokrasi ve cumhuriyet olur mu?

— Fırka demek, vatanın yükselmesi, ilerlemesi için çalışmak demektir. Onun aslında komitacılık, çetecilik yoktur.

Tabii öyledir efendim.

— Öyledir amma... Sizi buraya getiren fırkacılık değil, komitacılıktır.

Şükrü Bey, bu söze karşılık vermedi..

Reis, sessizliği bozdu:

— Halk Fırkasının programını kabul eden siz değil miydiniz?

— Halk Fırkasının programı yoktu ki.. Hâlâ da yoktur.

— Umdeleri var ya..

— Umdeler, siyasî fırka programı değildir.

Reis Ali Bey de bu karşılığa sinirlenir göründü.. Sonra:

— Uzun yıllar boyunca harap olmuş memleketi imar eden, kurtaran, canlandıran bir fırkaya karşı koymak için mi yeni bir fırka kurdunuz?

— Beni, fırkamdan dolayı itham etmek için mi karşınıza getirdiniz?

— Fırka prensiplerine bürünerek bir suikasdın

mücrimi, birinci derecede sanığı olarak karşımda bulunuyorsunuz..

— O halde onu sorunuz.

— Hakimler Heyeti, aydınlanmak için ne isterse sorar, her şeyi araştırır.

— Evet ama siz, soracaklarınızı sorarken tekdir ediyorsunuz.

— Sen, cinayet yaptın.. Sana azamî müsaadeleri tanıyoruz..

— Hakimler, tarafsız olur.

— Biz de taraf tutmuyoruz. Vatanın varlığına hayatlarını vakfetmiş insanlarız. Vicdana, kanuna göre ve bunlara karşı bir vazife aldık. Şimdi soruyorum sana: Ziya Hurşid'le münasebetin?

— Onu dört sene önce Ankara'da tanımıştım. İki buçuk senedir hiç görmedim. Terakkiperver Fırkaya girip Samsun Şubesini açtıktan sonra gördüm. Arasıra da bana gelir giderdi.

— Bu münasebetlerinizde hususî bir hareket, yani fırka ya da şahıslarınız namına, hesabına... Sukasdla ilgili bir anlaşmaya vardınız mı?

— Ne münasebet.. Böyle bir şey bahis konusu olmadı..

— Şükrü Bey.. Hâlâ inkâr mı ediyorsunuz?

— Sizi namusumla temin ederim.

— Bırak şimdi namusu, imanı karıştırma bu işe.. Artık mesele apaçık ortaya çıktı. Sabit oldu. Sizden resmen ve şahsım adına rica ediyorum: Namusu bırak, doğru söyle..

— Ben de öyle arzediyorum.

— Eskişehir Mebusu Arif Beyin evinde Ziya Hurşid'le Lâz İsmail'i gördünüz mü?

— Hayır.. Lâz İsmail'i tanımam. Onu, burada mahkemede siz gösterdiniz.

— Ziya Hurşid'le suikasd etrafında görüşmediniz mi?

— Hayır.

— Abdülkadir'le?

— Hayır.. Hiç biri ile, hiç kimseyle böyle bir mesele bahis konusu olmadı..

— İyi düşün.. Sarı Efe Edip, Baytar Rasim Beylerle de mi öyle?

— Onlarla da konuşmadım, evet..

— İyi düşünün.. Edip ve Rasim Beyler şimdi gelip yüzünüze karşı söylerlerse ne diyeceksiniz?

— Çıldırmışlar derim.. Olmayan bir şeye vardır denilirse başka ne yapılır?

— Bu müdafaadan vazgeçiniz. Elimizde deliller var. Ben, zannediyordum ki, siz nedamet ederek herşeyi açıkça söyleyeceksiniz.

— Reis Beyefendi, siz şimdiye kadar mahkemelerinizde herhalde görmüş olmalısınız. Ne entrikalar çevriliyor. Zabıtai hafiye (gizli zabıta) memurları ne işgüzarlıklar ediyorlar. Ben, ismim etrafında meharetle kurulmuş ve ustalıkla işletilmekte olan bir tuzak görüyorum. Abdülkadir'in bu işte büyük bir rol oynadığını zannediyorum. Abdülkadir, fırkayı mahvedecek bir yol tutmuştur. Ziya Hurşid'i de kendine âlet edinmiştir. Benim ismimi bu işe karıştıran da odur. Bu adamlar, iftira ediyorlar, yalan söylüyorlar.

— Kim? Abdülkadir mi? Ziya Hurşid mi?

— Evet..

— Acayip şey.. Ya Sarı Efe Edip'le, Rasim Beylerin ifadelerine ne dersin?

— Dinlemedim ki..

— Getireceğiz, göstereceğiz.. Ziya Hurşid'e bir mektup verdiniz mi?

— Evet.. Bir tavsiyename vermiştim. Tütün işi yapacakmış. Edip Beyin çiftliği var. Kendisine yardım etsin diye bir tavsiye mektubu verdim.

— Neden Rasim Beye de imzalattınız?

— Çünkü Rasim Bey, Edib'in daha yakın arkadaşıdır. Daha tesirli olur.

— Ama onların hiç birisi böyle söylemiyorlar..

— Vallahi onların ne dediklerini bilmiyorum. Benim bildiğim bu...

YÜZLEŞTİRME

Mahkeme Reisi, jandarmalara:

— Sarı Efe Edip ve Rasim Beyleri getiriniz, emrini verdi.

Sarı Efe ile Rasim Beyler huzura alındılar.. Salon, derin bir sessizliğe bürünmüştü.

Reis:

— Şükrü Bey, dedi.. Edip ve Rasim Beyler, işte geldiler.. Şimdi meseleyi aydınlatacaklar.. Neler konuştuğunuzu, tavsiye mektubunun nasıl yazıldığını ve saireyi söyleyecekler, iyi dinleyiniz..

Edip Bey, önce siz anlatın.. Üçünüz nasıl toplandınız? Açık anlatın. Şükrü Bey de dinlesin..

Edip Bey anlattı:

— Ankara'dan dönüşte İstanbul'da Rasim ile beraber Şükrü Beyi bulduk. Şükrü Bey, bütün arkadaşlarıyle beraber suikasd tasavvurunda olduklarını anlattı. Benim de çalışmaklığımı teklif etti. Cevaben beni karıştırmamalarını söyledim. Ayrıldıktan

sonra Rasim'e de söyledim. Rica ettim. «Şükrü, fikrinden vazgeçsin, başımızı belâya sokmasın» dedim. Sonra, Ziya Hurşid İzmir'de, Şükrü ve Rasim'in imzaları bulunan mektubu bana verdi. Ziya Hurşid'i tanımam. İlk defa o gün görüyordum. Mektupta tütün işinden bahsediliyor. Bu iş kolaydır yaparız dedim.

Ziya Hurşid, tütünün suikasdı ima ettiğini söyledi.

«Bu, Şükrü'nün kendi kanaatidir. Demek hâlâ vazgeçmemiş» dedimse de Ziya Hurşid:

«— Bu karar artık umumidir. Tatbik edilecektir. Arkadaşlar müttefiktir. Biz de bunun için buraya geldik. Burası olmazsa başka bir yer olacak. Mutlaka yapılacaktır. Olup bitince de derhal Meclis toplanacak, Fevzi Paşa Reisicumhur olacak» diye ısrar etti. Ondan sonrası malûm...

— Rasim Bey şimdi siz anlatınız.

— Efendim.. On altı yıllık bir arkadaşımla böyle bir suikasd meselesinde, Milletin önünde yüzleşmek gerçekten de çok elîm bir felâket.. Fakat ne çare... Mukadderat... Söyleyeceğim:

Şükrü, Ziya Hurşid'le Lâz İsmail'i, Edibe göndermek istediği zaman «Gönderme.. Edip suikasd taraftarı değildir» demiştim. Tavsiye mektubunu da bunun için tasvip etmemiştim. Israr etti. Mektubu, bira içerken ısrarı üzerine sarhoşlukla imza ettim.

Bu sırada Şükrü Bey, kendini tutamamış ve heyecanla sormuştu:

— Aramızda konuşurken bir parola falan kullanır mıydık?

Sarı Efe Edip, buna karşılık verdi:

— Hayır... Parola falan yoktu..

— O halde benim tavsiye mektubumda yazdığım tütün meselesini neden suikasdla tevil ediyorlar Reis Bey?

Reis, Rasim'e sordu:

— Siz söyleyiniz Rasim Bey.. İmzaladığınız mektuptaki tütün meselesinin aslı neydi?

— Evet, öyle efendim.. Suikasd meselesiydi..

Şükrü Bey:

— Rica ederim, dedi. Böyle mühim bir mesele için tavsiye, bira içilirken mi yazılır?

Reis:

— Cevap ver Rasim Bey, dedi..

— Lokantada yazdık efendim.. Bira içerken..

Reis:

— Bu söylenenlere ne dersiniz Şükrü Bey? diye sordu.

— Yalandır.. Yalandır, efendim...

Reis, jandarmalara döndü:

— Ziya Hurşid, Faik, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf'u da getiriniz. Yüzleştirelim...

Onlar da getirildiler. Reis, önce Ziya Hurşid'e söz yöneltti:

— Sizi, Şükrü Beyle yüzleştirmek zarureti hasıl oldu. Vakıa hâdisenin safahatı anlaşılmıştır. Fakat bir daha yüzleştirmek lâzım. Şükrü Bey; sizinle olan temaslarını, yani suikasd meselesi etrafındaki temasları, teşebbüsleri inkâr ediyor ve bütün bu tertiplerin Abdülkadir Bey tarafından yapılmış olduğunu söylüyor. Şimdi siz izah ediniz.

— Siz sorun, ben izah edeyim.

Reis:

— Şükrü Bey «suikasdla alâkam yok» diyor. Yok mu? Siz ne dersiniz?

— Var efendim.. İzah edeyim: Evvelki ifademde de belirttiğim gibi ben önce Abdülkadir'le temas ettim. O da bana, bu suikasd işi için Ankara'da eli olduğunu söyledi.. «Kimdir?» dedim... «Şükrü Beydir» dediler.. Ondan sonra gittik, Şükrü Beyle görüştük..

Şükrü Bey söz istedi:

— Bu işte Abdülkadir'in pek mühim bir rol oynadığı anlaşılıyor, tavzih eedeceğim. Bir avukat tutacağım...

Reis:

— İstiklâl Mahkemeleri, dâva vekillerinin canbazlığına gelmez. Mahkememizin derecatı yoktur. Millet hükme intizar ediyor, ne söyleyecekseniz açıkça öyleyiniz. Avukatlarla falan geçirilecek vaktimiz yok. Ziya Hurşid Beyin ifadesine cevap ver..

Şükrü:

— Ziya Hurşid Bey, Abdülkadir'in tuzağına düşmüştür. Onun kurbanı olmuştur.

Reis:

— Ziya Hurşid Bey, bak Şükrü Bey ne diyor?.

— Hayır efendim. Lâz İsmail'i Şükrü Beye ben takdim ettim. Hem de kendi evinde... Suikasd meselesini görüştük. Silâh paralarını ve diğer silâhları da Şükrü Beyden aldık...

Reis:

— Sen söyle Yusuf, silâhları kimden aldın?

— Şükrü Beyden efendim... Şükrü Beyden.

— İsmail, sen de söyle: Kimden aldın silâhları?

— Şükrü Beyden... Şişli'deki evinden, Yusuf'la beraber dört tüfek aldım.

Reis:

— Ne diyorsunuz Şükrü Bey, bunlara?

— Bunlar, öğretilmiş papağanlar gibi konuşuyorlar Reis Bey!

Salon kahkahalarla cınlamaya başlıyor. Şükrü Bey, fena halde bozuluyor. Reis, tekrar Şükrü Beye soruyor:

— Ankara'da suikasd meselesi etrafında Ordu Mebusu Faik Beyle aranızda bir şey geçti mi?

— Hayır...

— Faik Bey size «bu işten vazgeçin, felâkettir» demedi mi?

— Hayır.

Reis, bu defa Faik Beye hitap etti:

— O halde siz söyleyiniz Faik Bey. Ne görüştünüz?

— Demiştim ki: «Şükrü Bey, bu yaptığınız felâkete götürür insanı..»

Reis:

— Lâz İsmail, kalk.. Söyle bakayım: Şükrü Bey evinde seni nereye sakladı?

— Alt kattaki odaya. Sonra çıktık, sokakta buluştuk.

Reis:

— Ama bak, ne diyor? Şükrü Bey «Papağan gibi söylüyorlar» diyor.

Lâz İsmail —Karadenizlilerin şivesiyle konuştu:

— O zaman papağan değildük de ha şimdi mi olduk?

Reis, yüzleştirmenin sona erdiğini söyledi.

AYICI ARİF HUZURDA

Eskişehir Mebuu ve Atatürk'ün en eski arkadaşlarından Arif Bey, huzura alındı:

Reis sorgulara geçti:

— Ziya Hurşid'i nerede ve nasıl tanıdınız? Anlatınız.

— Bir akşam, Ankara'da bizim kulüpte oturuyordum. Ali Fuad (Paşa) geldi. Yanında bir genç bulunuyordu. Onu: «Eski Lâzistan Mebusu Ziya Hurşid» diye tanıttı.

Başla selâmlaştık. El bile sıkışmadık. Bundan sonra bir kere daha yine kulüpte kendisiyle karşılaşmış ve görüşmüştüm. Bir akşam kulüpte alt kattaki odada oturuyorduk. Şükrü geldi: «Vaktiyle maiyetinizde bulunmuş bir adam var. Sizi görmek istiyor» dedi.

«— Beklesin» dedim.

Bir hayli zaman sonra kulüpten ayrıldım. Kapıdan çıkarken karşıma dikildi:

«— İtiklâl Harbinde sizin maiyetinizde bulundum. Bir ticaret işi için geldim. Param da tükendi. Bana bir memuriyet bulmak için tavassutta bulunmanızı rica ederim kumandanım» dedi. Ben de:

«— Muhalif mebusum. Hükümet nezdinde yapacağım teşebbüs bir fayda vermez...» diye yürüdüm. Otomobile bindim, evime gittim. İşte Lâz İsmail'le de münasebetim bundan ibarettir. Başka bir şey bilmiyorum.

Reis:

— Yanılıyorsunuz. Lâz İsmail ile temasınızın bundan ibaret olmadığı, bilâkis onu otomobilinize bindirip evinize götürdüğünüze dair arkadaşlarınızın ifadeleri var.

— Kabul etmem. Yalandır... Ben Lâz İsmail'i ne otomobilime bindirdim, ne de evime aldım.

Reis:

— Niçin inkâr ediyorsunuz? Şimdi gelir de yüzünüze karşı söylerlerse, ne diyeceksiniz?

— Söyleyemezler. Çünkü böyle bir şeyin aslı yok.

Reis; emir verdi, Lâz İsmail'i getirtti ve:

— Anlat bakalım: Şu gördüğün Arif Beyin evine nasıl gittin?

— Beni, kulüpten çıkınca otomobiline bindirdi, evine götürdü. Sabaha kadar da alıkoydu. O gece, Arif Beyin evinde yattım.

— Arif Bey, ne dersin bu ifadeye?

— Aslı yok... Olsa olsa belki para vererek, benim haberim olmadan şoförü kandırıp yanına oturtmuşlardır, evin alt katına da karışmam. Olabilir ki, benden habersiz orada yatırmışlardır.

— Demek ki, bu ifadeyi de kabul etmiyorsunuz? diyen Mahkeme Reisi, jandarmalara:

— Arif Beyin hizmetçisi Ayşe kadınla, şoförü Mehmed'i getirin, dedi.

İkisi de huzura alındılar.

Yedi sekiz yıldan beri Arif Beyin hizmetinde bulundukları anlaşılan Ayşe kadınla, şoför Mehmed, Kur'ana el bastırtılarak yemin ettirildiler.

İkisi de Lâz İsmail'i, Arif Beyin yanında görüp tanıdıklarını, kulüpten onları otomobiline alıp evine getirdiğini, Lâz İsmail'i o gece bırakmayarak misafir ettiğini, uzun uzun konuştuklarını gördüklerini anlattılar.

Arif Bey, bu ifadeler karşısında:

— Yalandır, diye çıkıştı. Bütün bunları gördükleri tazyik sonucu söylüyorlar. Kat'iyen yalandır.

Tanıklar, Arif Beyin inkâra kalkışması üzerine ağlaşmaya başladılar.

Şoför Mehmed:

— Nasıl olur, diyordu. Doğru söyleyeceğimize dair Kur'ana el bastık. Biz, gerçeği söyledik..

Ayşe kadın da sözlerinin doğru olduğunu bildirdi.

Reis:

— Yüzleşme yeterlidir, dedikten sonra tanıklara döndü:

— İstediğiniz yere gidebilirsiniz, dedi.

PAŞALARIN MUHAKEMESİ BAŞLIYOR

Eskişehir Mebusu Arif Beyin sorgusundan ve yapılan yüzleştirmeden sonra suikasd meselesinin ikinci plânında bulunanların sorgularına sıra gelmişti.

Bunlar: Kâzım Karabekir Paşa, Ali Fuad (Cebesoy), Cafer Tayyar, Refet ve Rüştü Paşalarla, eski İttihadçılardan ve Maliye Nazırlarından Cavid Beyden ibaretti.

Bu arada yeni tevkif edilmiş bulunan bir çok İttihadçı da bu dâvâya sokulmuşlardı.

Bunların muhakemeleri başlarken Müddeiumumî (Savcı) yeni bir iddianame ile bunları suçluyordu.

İddianamede şöyle denilmekteydi:

«Reisicumhur Hazretlerine suikasd icrası ile Ve-

killer Hey'etini iskat ve hükümeti devirmeye matuf hareketi gaye edinerek topluca cürüm işlemek için harekete geçen, silâhları, bombaları ile yakalanan Ziya Hurşid ve arkadaşları gibi, vaki cinayetlerin icraatını, emirleri altında meş'um olaylara sevkeden ve cinayetin yapılmasını temin için para, silâh ve sair eşya hazırlamış olan mülga Terakkiperver Fırkasına mensup mebuslarla, bu uğurdaki maksadın istihsalinde tam bir ittihadla birleşmiş olan, vaktile memleketin mukadderatına keyfemeyaşa tasarruf eden iaşecilerin sergerdesi Kara Kemal ve Cavid Beyler gibi malûm şahısların, cürmün tasarrufu ve tasmimine müsteniden hazırlanması gibi başlangıçlarda parmakları ve yapılmasında malûmatları bulunduğu tahkikat ile anlaşılan, suikasdın tam yapılacağı sırada bütün deliller ve vasıtaların elde edilmesi sebebi ile kanunen cürmümeşhut sayıldığından konulmuş usûl dairesinde tevkif edilmiş olan Büyük Millet Meclisi âzasından Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuad, Refet, Rüştü Paşalar ve Sabit, Halis Turgut, İhsan, İsmail Canbolad, Münir Hüsrev ve Faik Beylerle eski Maliye Nazırlarından Cavid, eski Ardahan Mebusu Hilmi ve bugün ortadan kaybolmuş bulunan iaşeci Kara Kemal Beylerin cürümlerinden dolayı muhakeme edilip cezalandırılmalarını isterim.»

ERZİNCAN MEBUSU SABİT BEYİN SORGUSU

Reis, önce Erzincan Mebusu Sabit Beyi sorguya çekti:

— İlk suikasd teşebbüsünü nasıl duydunuz?

Sabit Bey, olayları bilinen şekliyle anlattı.

Bundan sonra Rüştü Paşanın sorgusu yapıldı:

İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Bey, sanığa sordu:

— Suikasd hakkındaki malûmatınızı söyleyiniz!.

— Malûmatım yok... Yalnız, Erzincan Mebusu Sabit Bey, bir gün: «Şükrü bir suikasd meselesi ile uğraşıyor, menedelim.» demişti. Arkadaşlarla konuştuk. Şükrü'ye de sormuşlar: «Böyle bir şey yoktur» demiş, nihayet «bu, bir evhamdır: Sabit Beyin evhamıdır» dendi. İnanılmadı ve öyle kaldı.

— Mebus arkadaşlarınızdan Abidin Beyle olan münasebetinizi söyleyiniz...

— Abidin'i, Ramazanda İstanbul'da gördüm. İzmir'den yeni gelmişti. Lâf arasında: «Sarı Efe İzmir'de dolaşıyor» deyince:

«— Bana ne? Onu tanımam ki... Kimdir bu adam?» dedim.

— Ama ilk ifadenizde böyle dememişsiniz..

— Aynen söylüyorum.

— Memleket, seni Paşalık rütbesine yükseltmiş. Mebus yapmış. Böyle bir meselede bile doğruyu söylemiyorsun... Bak, ifadeni okuyoruz... Dinle de anla...

Rüştü Paşanın önceki ifadesi okundu:

«Abidin, bana sordu.. «Suikasd meselesinden fırkanın haberi var mı?» dedi.»

Reis:

— Bunu söyleyen kim? Sen değil misin? dedi..

— Yanlış zaptedilmiş.. Ben, öyle demedim.. Benim suikasd işinden haberim yok.. Abidin'in bana tesadüfü, br sui tefehhümdür. Önüme belâ gibi çıkmış.

— Nerede tesadüf etmişti?

— Şûle Kıraathanesinde.. Sabit Bey de vardı. O gün Şükrü Bey tevkif edilmişti. Meclis Reisinden sorsanız, dedi. Başka bir şey görüşülmedi.

— O gün Refet Paşanın evinde toplanmışsınız.

— Evet. Şükrü Beyin tevkifi meselesini konuşmak için toplanmıştık.

— Demek Şükrü Beyin tevkifi meselesini konuşmak için toplanmıştınız?

— Demek Şükrü'nün tevkifi ile bu derece alâkadardınız?

— Tabiî.. Bir mebus arkadaşımızdı.

Rüştü Paşanın sorgusu bu şekilde sona erdi.

KARABEKİR KÂZIM PAŞANIN SORGUSU

Rüştü Paşanın sorgusundan sonra Kâzım Karabekir Paşanın sorgusuna geçildi. Kâzım Paşa, elinde tuttuğu şapkasına varıncaya kadar siyah renkte giyinmişti. Dalgın ve düşünceli görünüyordu..

Sorgu başladı:

— Zatıâliniz, Terakkiperver Fırkasının reisi bulunuyorsunuz değil mi?

— Evet.

— Zatıâliniz inkılâbın büyük bir şahsiyetisiniz. Tarih, bunu böyle kaydediyor. Memleketin savunulmasında nasıl bir arada dağılmadan kaldı isek, vatanın yükselmesi emrinde de öyle olması gerektiğini elbette takdir buyurursunuz. Bu sebeple zatıâliniz, nasıl olur da muhalefete geçersiniz? Lütfen izah eder misiniz?

Kâzım Karabekir Paşa, bu soruyu şöyle cevaplandırdı:

— Mütareke sırasında elîm durumlara karşı elbirliğiyle göğüs gererek çalışıp Gazi'yi kendimize reis yaptığımız sırada, memleketin istinad ettiği yegâne kuvvet bendim.

Ancak her inkılâpta olduğu gibi, ilk zamanlar birlikte çalışanlar, maksad hasıl olduktan sonra ortaya çıkan parazitlerin bu birliği bozdukları görülür. Benim görüşüm şudur ki, Lozan sulhüne kadar kalb kalbe yekvücud olarak çalışmış arkadaşlar arasında sulhu müteakip bir ayrılık başladı. Bunun ilk tecellisi Rauf Beyle İsmet Paşa arasında müşahede edildi. Arzettiğim gibi bu mesele, sulha kavuştuktan sonra her zamandan daha fazla birliğe, tesanüde muhtaç olduğumuz günlerde ortaya öyle çehreler çıktı ki, artık ne Gazi, ne de İsmet Paşalar nezdinde eski arkadaşlıkları, eski yollara sevketmek imkânı kaldı. Aleyhimizde yazılmadık şey bırakılmadı, cahil kafalı yobazlardan daha mutaassıp halifeciler olduğumuza kadar uğramadığımız iftira kalmadı. Kimse, bunları susturmuyordu. Ben, sabrediyordum. İsmet Paşa ile Rauf Bey arasında, Lozan Konferansı yüzünden başlıyan ayrılığa mâni olmağa çok çalıştım. Fakat bir türlü muvaffak olamadım. Her şeyde aynı düşünce ve kanaate sahip, müttehid olmak imkânı tabiî yoktu. Ama, buna rağmen kuvvetli arkadaşların memleket ve millet işlerinde elbirliği ile çalışmaları imkânı vardı. Ben bunu temin için çok uğraştım. Fakat bununla uğraşır ve bu arada Rauf Beyle İsmet Paşayı barıştırıp birleştirmeye çalışırken, aleyhimde neşriyat başladı.

Bilhassa ordu müfettişliğim sırasında maruz kaldığım mânasız muamelelere tahammül güçtü. Uzun

ve derin tetkikler neticesinde hazırladığım lâyihalar, göz gezdirilmek zahmetine bile katlanılmadan bir köşeye atılıyor ve mütemadiyen geri kafalılığımız iddia edilerek propagandalar yapılıyordu.

Reis Kâzım Karabekir Paşa'nın sözünü kesti:

— Bugün muhakeme ile resmen sabit olmuştur ki, daha evvel bazı entrikalar çevrilmiştir. Bu, millet muvacehesinde vazıh olarak tahakkuk etmiştir. Zatıâlinize evvelâ bu noktayı hatırlatırım...

— Hepsi önlenebilirdi... Esas; birlikte, vahdette idi. O bozulmsaydı hiç kötülük olmazdı. Ben ordu müfettişi bulunduğum sırada askerlikle Meb'usluğun telif edilemiyeceğini ileriye sürdüğüm zaman bile hücuma uğruyordum. Halbuki, ne kadar isabet ettiğim biraz sonra anlaşıldı. Nihayet, bu memleketi kurtarmış olan arkadaşların, zuhur eden bir takımları tarafından, birbirlerinden ayrılması önlenemez bir hâle geldi. Böyle olunca Fırkadan istifa ile İsmet Paşayı ziyaret ettim. Sonra gidip, evime kapandım, oturdum.

Muhalif bir fırka kurmak tasavvurunda değildim. Siyasetten uzak, kendi âlemimde sükûna dalmak kararındaydım. Fakat karşı taraf bırakmadı. Boyuna: «Ne susuyorsun? Ne duruyorsun? Söylesenize... Çıkınız» gibi sözlerle umumî efkârı bir bu suretle, yâni memleket hizmetinden kaçıyormuşuz gibi aleyhimize çevirmek istiyorlardı..

Bu durumda daha fazla durulamazdı. İşte Terakkiperver Fırka bu ahval tesiriyle doğdu.

Reis:

— Benim kanaatime göre bu gibi fırkalara memleketin tahammülü yoktur.

— Hayır.. Ben, aksi kanaatteyim. Memleket demokrasiye lâyıktır. Millet müdriktir.

— Ona şüphe yok. Elbette memleket müdriktir. Ancak bu tarzdaki Fırkalar, sonralarında defterlerini seyyiat (kötülüklerle) ile kapatıyorlar.

— Kabahat kimin? Fırka kurdurmamak, hükûmetin elindeydi. Halbuki kurulurken: «Çalışınız, biz de böyle diliyorduk. Mubarek olsun. Allah muvaffakiyet versin...» diye bizi teşci ednlerin başında hükûmet vardı. Sonra ne oldu?

İstiklâl Mahkemesi Reisi, konunun dağılmak üzere bulunduğunu görünce suikast işine döndü:

— Biliyorsunuz, diye söze başlayan Ali Bey, sözlerine şöyle devam etti:

— Ziya Hurşid, Şükrü Beyle anlaşarak Reisicumhur hazretlerine karşı bir suikast tertiplemişler. Hükûmeti de devireceklrmiş.. Bu hususlaki malûmatınızı lûtfen söyleyiniz, asıl dâvâmız budur..

— Şükrü Byin teşebbüsünden hiç bir suretle haberim yoktur. Bana kimse bir şey söylemedi. Sabit Beyin de haberi varmış. Varsa, böyle bir vaziyette Fırkayı derhal silâh başına dâvet ile, Hükûmeti de haberdar etmek vazifesiydi. Sabit Bey'in böyle yapmamış oluşuna hayret ederim. Hattâ gelip bana haber vermeyişi de şâyânı hayrettir.

— Zatıâlinize de haber vermedi mi?

— Kat'iyen. Ne o, ne de başka bir kimse, bana bu mevzuda hiçbir şey söylememiştir. Haber verdim diyen varsa, gelsin yüzüme karşı söylesin.

— Rauf Bey haber verdi, diyor Sabit Bey ifadesinde...

— Hayır... Rauf Bey bana bir şey söylemedi...

— Fakat, Ordu Meb'usu Faik Bey'in mazbut ifadesinde bir nokta var... Zatıâlinize haber verilmiş olduğuna dair.

— İmkânı yok... Gelsinler, yüzüme karşı söyle-

sinler... Hiç kimse, bu iddiada bulunamaz. Söylemiş olsalarda, gizliyecek değildim. Belki haber vermek istemişler de, duyunca Fırkayı dağıtma teşebbüsüne geçerim diye korkmuşlar ve saklamış olabilirler.

— O halde, bu ifadenizle, arkadaşlarınız töhmet altında kalıyorlar...

— Orasını bilmem. Ben doğruyu söylüyorum... Başka bir şey düşünmem.

— Buyurunuz, muhakeme bu günlük kâfidir...

Kâzım Karabekir Paşa'nın bıraktığı yere Ali Fuad Paşa (Cebesoy) getirildi.

Evvelâ, Terakkiperver Fırkanın kuruluş, çalışış şekilleri hakkında uzun boylu suallere muhatap oldu. Sonra, Reisin mevzua temas eden ilk sorusuna, heyecanla, şu cevabı veriyor:

— Hayır... Suikast meselesini gazeteler yazıncaya kadar hiç kimseden duymadım. Böyle bir meseleden küçücük bir malûmatım olsaydı, bu memleketin namuslu bir evlâdı sıfatıyla, derhal hükûmeti haberdar ederdim...

— Fakat, Sabit Bey, sizi haberdar ettiğini söylemiş...

— Kat'iyen... Sabit Bey bir gün, Şükrü Bey'le aralarında sarhoşluk haliyle cereyan eden bir kavga esnasında ileri geri bazı şeyler söylediklerini ve bu arada vurmak falan gibi lâflar da sarfedildiğini, yâni bir içki sofrası kavgası suretinde anlatmıştı.

— Ordu Meb'usu Faik Bey'in ifadesinde de, size haber verildiğine dair bir fıkra var?

— Hatırlıyamıyorum.. Belki, lâf arasında ekseri yapıldığı gibi şöyle böyle demişler falan tarzında bir şeyler söylenmiş olabilir, ehemmiyet vermemişimdir. Fakat hiçbir şekilde suikast tertip edilmiş

veya hükûmet aleyhinde herhangi bir hareket hazırlanmış olduğu hakkında hiçbir şey söylenmemiştir.

Ali Fuad Paşa'nın duruşması da böylece sona erdi.

Şimdi sıra Refet Paşa'dadır. Galiba yorulmuş olacak ki, Mahkeme Reisi, Refet Paşa'ya Terakkiperver Fırka hakkında malûmat istemek zahmetine katlanmadan, doğrudan doğruya mevzua girerek şöyle sordu:

— Ziya Hurşid ile Şükrü Bey, geçen sene bir suikast tertip ederek, Ankara'ya geliyorlar. Bu tertibi duyan Sabit Bey de, Rauf Bey'e haber veriyor. O zaman siz de Rauf Bey'in yanında, aynı evde bulunduğunuza göre, bu hususiaki malûmat ve alâkanız nedir? Bu şebekenin, bu defa da, aynı suikast hareketi için İzmir'e gittiklerinde yakalanmış oldukları da tabiî malûmunuzdur?

— Bu mesele hakkında hiçbir malûmatım yoktur.

Hâtıramda birşey bulamıyorum. Yalnız, bir akşam Ankara'da «Kulüp» dediğimiz yerde oyun oynuyordum. Rauf Bey geldi, elimden tuttu: «Gidelim» dedi. Kalktım.. Avludan geçerken —Dikkatli bulun— diye etrafına bakındı ve bu teyakkuzun sebebini şöyle açıkladı:

«— Buraya geliyordum. Kapıya yaklaştığım sırada iki üç kişi: «Odur» gibi bir söz ettiler. Ben de kimi istiyorsunuz? diye sordum. «Hiçbir şey yok» karşılığını verdiler.»

İşte bunu konuştuk ve «kim olabilir bunlar?» dedik. Herhalde tabii birşey değildi bu hal.. Konuşa konuşa yürüyorduk. Şahsî bir düşmanımız yok.

Fakat hükûmet mevkilerinde icraatımız var. Belki kırdıklarımız olmuştur. Bilinmez ki...

— Bekleyen herhangi birisi olabilirdi. Çünkü orası kulüp kapısıdır. Neden şüpheyi kendi üzerinize çekiyorsunuz?

— Şahsımıza da olmasa orası devam ettiğimiz bir kulüptü. Arkadaşlarımız vardı. Ben, hükûmete haber vermek taraftarıydım. Rauf Bey: «Sebep göstermek lâzım. Ortada şüpheden başka bir şey yok» dedi. Sonra bir gün bu kulüpte Ziya Hurşid'i gördük. Rauf Beyin aklına geldi: «Sakın bunu aramasınlar» dedi. Bütün bunlar, hiçbir şey ifade etmeyen şüphelerden ibarettir. Başka birşey yok.

— Şükrü Beyin tevkifi üzerine arkadaşlarınızla apartmanınızda ne maksatla toplandınız?

— Ben, evimdeydim. Şükrü Beyin tevkif edilmiş olduğunu bilmiyordum. Tokatlıyan'dan telefon ettiler: «Rüştü Paşa, Bekir Sami, Sabit, Feridun, Fikri Beyler, hep beraber, sizi ziyarete geleceğiz» dediler. «Buyurun» dedim. Geldiler.. Şükrü Beyin tevkif edildiğini, polis müdüriyetine götürüldüğünü duymuşlar.

«— Meclis Reisine müracaat edelim. Masuniyet-i Teşriîyesi var. Cürmümeşhud olmadıkça Mebus tevkif olunabilir mi? Soralım..» dediler.

Ben de: «Böyle bir müracaatta bulunursak kuşkulanırlar ve kendimizi masuniyet perdesi ardına gizlemek istediğimizi sanırlar» dedim.

Fakat buna rağmen telefonla Meclis Reisi Kâzım Paşayı aradım, bulamadım.

Arkadaşlar gittiler..

— Şükrü Beyin tevkifi sizi niçin bu kadar ilgilendiriyordu?

— Bir mbus arkadaş diye.. Yoksa Teşriî Masuniyet meselesine önem vermedim.

Refet Paşadan, istediğini alamayacağını anlayan Mahkeme Reisi, sözü kısa kesti.. Cafer Tayyar Paşa, huzura alındı. Terakkiperver Fırkaya ne zaman ve nasıl girmiş olduğu, orada neler yaptığı soruldu.

Bunlar anlaşıldıktan sonra Başkan:

— Ziya Hurşid'i tanır mısınız? diye sordu.

— Ankara'ya gelmişti. Ağabeyisi Faik Beyin yanında gördüm. Gayet iyi piket oynadığını söylediler. Bir kere beraber oynadık. Başka bir münasebetim yoktur.

— Ya Eskişehir Meb'usu Arif Bey?

— Onunla, askerlik dolayısiyle, eskiden tanışırdık. Ankara'da iki kere evine gitmiştim. Şükrü Bey'le şöyle böyle tanışırım. Bir kere evine gittik, poker oynadıktı...

— Şükrü'nün ruhî ahvali hakkında kanaatiniz?

— Fazla ayyaştır, işret ettiği zaman da çenesi durmaz, gevezelik eder. Atak adamdır...

— Cumhuriyet Hükûmetine karşı ne gibi fikirleri vardı, ne derdi?

— Esasen her şeyi tenkit ederdi. Âdeti böyleydi. Ben birşey sormazdım. Bu tarzda kendini içkiye vermiş kimselerle münakaşa etmeği sevmem. O da bana pek açılmazdı.

— Sizin... Memleketin siyasî idaresi hakkında bugünkü idareye dair kanaatiniz nedir?

— Hükûmetin muvaffakiyetine duacıyım.

— O halde, muhalifliğin nerede kaldı?

— Takriri Sükûn Kanunundan sonra muhalefet susmaya mecbur olmuştur.

— Demekki, Takriri Sükûn Kanunu olmasaydı, bombayı koyacaktınız, değil mi?

— Aslâ... Ben bomba kullanmış bir adam değilim...

— Senin koyamıyacağını bilirim, ama fırkan koydu...

— Yemin ederim ki...

— Maznuna yemin düşmez. Siz yalnız, arkadaşlarınızın yapmağı düşündüğü suikast hakkında ne biliyorsanız onları söyleyiniz!.

— Bu hususta, kat'iyyen hiçbir şey bilmiyorum. Bana kimse bu mevzuda birşey söylememiştir.

Paşaların muhakemesi de, bu suretle sona erdi.

HÂLİŞ TURGUT BEYİN MUHAKEMESİ

Suikast işinin hazırlanmasında rolü bulunduğu anlaşılan Sivas Mebusu Halis Turgut Bey, huzura alındı.

— Şükrü Beyle, Arif Beyin; Gazi Paşa hakkında tertipledikleri suikast hakkında birşey işittiniz mi?

— Hayır.. İşitmedim..

— Oysa Faik Bey, size haber verdiğini söylüyor.

— Milletin önünde ve Tarih karşısında bulunuyorum. Hiçbir hakikati gizlemeğe ahlâkım elverişlî değildir.

— Aksine olarak, yalnız işitmiş olduğunuzu değil, bunu tertip edenler arasında bulunduğunuzu isbat edersek...

— Cezama razıyım.

— Suikast hakkında Şükrü Bey'le mutabık kaldığınızı kabul etmiyorsunuz demek?

— Hayır...

— Bu gelişinde Ziya Hurşid sizden tabanca istedi mi?

— Hayır... Ne münasebet? Esasen onunla bu şekilde temasım yoktur.

— Pekâlâ... O halde, Ziya Hurşid'in ifadesini okutacağım şimdi, dinleyiniz, bakınız ne diyor: (Hâlis Turgut Mey İstanbul'da iken, Abdülkadir'e muavenet olmak üzere bir polis tabancası vermeği vaadetmişti ama, sonra, istediğim halde, vermedi.)

Hâlis Turgut Bey bağırdı:

— Baştan başa yalandır bu!. Yalan...

Reis de sözünü kesti:

— Durun telâş etmeyin.. Mademki yalandır kendisini çağıralım, yüzünüze karşı söylesin!.

— Hay hay kabul ediyorum.. Gelsin!

— Suikastte, siz de bilfiil silâh kullanacak, bombalarla Heyet-i Vekileye hücum edecek, icra kuvvetine iştirak edecek, onlarla beraber bulunacakmışsınız?

— Hâşa... Kat'iyen... İftiradır!..

— Ben söylemiyorum, arkadaşlarınız söylüyorlar.

— Serâpa iftira ve yalandır.

— Ziya Hurşid'i getireceğiz öyleyse... Yüzünüze karşı söylesin!.

— Hayhay... Söyleyebilirse... Vukubulmamış bir şeyi nasıl söyler?

Reisin verdiği emir üzerine, Ziya Hurşid getirildi. Süngülerin ortasında ve bilekleri kelepçeli olduğu halde, yine gülümser ve sâkin görünüyordu.

Reisin, suikast meselesinin tekrar anlatması isteğini de kısaca, şöyle yerine getirdi:

— Efendim... İstanbul'da Trabzon Meb'usu Hafız Mehmed Bey bana, Şükrü Beyin benimle görüşmek istediğini söylemişti. Ben de gidip görüştüm. Bundan sonra da Erzurum Mebusu Rüştü Paşa ile Sivas Mebusu Hâlis Turgut Beyle görüştüm.. Bütün bu görüşmeler, tabii suikast meselesiyle ilgiliydi. Şükrü Bey :

«— Silâhınız noksansa Hâlis Turgut Bey size silâh verecek. Yalnız Rüştü Paşadan istifade edemeyeceğiz» demişti.

Hâlis Turgut Beyle birlikte başbaşa kaldığımız zaman kendisine:

«— Hani tabanca verecektin.. Nerede?» dedimse de bir türlü vermedi. Bulamadığını söyledi.. Hâlis Turgut Bey, nedense çekingen bir tutum gösteriyordu..

Başkan:

—Hâlis Turgut Bey, kalk cevap ver, dedi.

— Yalandır Reis Beyefendi.. Yalandır.. Zaten kendisi de benimle suikast hakkında birşey konuşmadığını itiraf ediyor. Esası hakkında benimle bir şey görüşmeyen adam, benden tabanca ister mi?

— Sizinle konuşmamış olabilir.. Siz, işin esasını Şükrü Beyle, Abdülkadir'le görüşmüşsünüz ya... Ziya Hurşid de onların eli kolu..

— Ben Şükrü Beyle de görüşmedim. Abdülkadirle de... Şahsen temasım yok. Vakıa, Şükrü arkadaşımdır. Ama, Meclis arkadaşı, Fırka arkadaşı... İşte o kadar... Bu mesele hakkında aramızda hiç bir şey geçmemiştir. Zaten yaşlarımız arasındaki fark da büyüktür...

Reis:

— Ne dersin, Ziya Hurşid Bey?

— İfadem doğrudur, hiçbir yanlışlığım yok. Yaş maş meselesini bilmem. Benim bildiklerim gördüklerimdir. Suikast meselesini Hâlis Turgud Bey'le konuştuk, anlaştık, müzakere ettik ve tabanca vaadetti. Fakat sonra, istediğim halde, vermedi. Bildiğim budur.

Reis:

— Ne dersin Hâlis Bey?

— Ne benden tabanca istedi. Ne de ben böyle bir vaadde bulundum. Hepsi hayâl mahsulüdür. Hiç birisinin aslı yok!.

Ziya Hurşid, mânâlı mânâlı, Hâlis Turgud'a bakarak, acı acı gülümsüyor ve Reis'in emriyle, yine jandarmalar ortasında, dışarıya çıkarılıyor...

Reis, Hâlis Turgud'a, son sözünü söylüyor:

— Ziya Hurşid'in söyledikleri, sizin için ağır değildir, fakat inkâr ederseniz, daha fena olur. Vaziyet bütün çıplaklığı ile apaşikâr meydandadır. Bu hakikat karşısında inkârın ne faydası olabilir?..

İTTİHADÇI'LARDAN ESKİ MALİYE NAZIRI CAVİD BEYIN DURUŞMASI

Mahkeme Başkanı Ali Bey (Çetinkaya) sanıklardan Hâlis Turgud'un sorgusunu yaptıktan ve ifadelerini zapta geçirttikten sonra İttihad ve Terakki Fırkası ileri gelenlerinden ve Maliye Nâzırlarından olup suikast işinin tertipçileri arasında bulunduğu anlaşılan Cavid Beyin duruşmasına geçmişti..

Reis:

— Tarihi aydınlatmak gerek. Anlaşılmamış bir taraf kalmamalı.. Şimdi size soruyorum: Talât Paşa Kabinesinin istifasına sebep olan ahvali izah ediniz.. Genel durumu değil.. Fırka bakımından işlerin içyüzünü anlatınız..

— İstifamın gizli bir tarafı yoku. Talât Paşa, vekilleri topladı: «Bu durum karşısında bizim hükûmette kalmaklığımıza imkân yoktur. Gidip Padişaha istifamı vereceğim» dedi ve iktidardan çekildiğini söyledi.

— Sonra ortadan kayboldunuz değil mi?

— Yüz seksen gün saklandım, sonra kaçtım...

— Talât, Enver, Cemal Paşaların firarından haberiniz yok muydu?

— Hayır... Kat'iyyen malûmattar değildik...

— İşte o vakit birtakımlarınız, vatanı felâkete sürükledikten sonra kaçtı. Birtakımlarınız ise kaçamıyarak İngilizlere teslim oldunuz. Daha sonra da bir millet caniyle, maliyle fedakârlıklar ederek sizin Anadolu'ya gelmenize imkân verdi. Dehâlet ettiniz...

— Evet... O sayede geldik.

— Geldiniz ama, rahat durmadınız. İttihad Terakki erkânıyla bir toplantı yaptınız, izah ediniz bakalım?

— Bizim evde on beş kadar arkadaş toplanmış, memleketi kurtaranlara nasıl hizmet edeceğimiz mevzuunu görüşmüştük. Bundan başka bir şey konuşulmadı ve bu konuşma neticesini Kara Kemal Bey, İzmit'e giderek Gazi Paşa Hazretlerine arzeyledi.

— Bu müzakereyi kim idare etti?

— Ev sahibi olduğum için ben.

Reis bu yolda bazı sualler sorduktan sonra, tekrar sual sormak işini Müddeiumumiye havale etti. O da soracak yerde şunları söyledi:

— Şimdiye kadar cereyan eden muhakemeler, meselenin umumî hey'etiyle iki kısım arzettiğini gösteriyor:

Birisi Reisicumhur Hazretlerine burada, İzmir'de suikast teşebbüsünde bulunanlar, diğeri de memlekete suikast yapmak ve hükûmeti devirmek maksadiyle bir kara çete vardır ki, sabık İttihat Terakki erkânından müteşekkildir, şümullüdür. Bu sebeple Cavid, Ardahan Meb'usu Hilmi, Ergani Meb'usu İhsan Bey'lerin dâvânın cereyan ve inkişafı noktasından dâvâlarının tefriki ile, ikinci safhanın Ankara'da görülmesi kararlaştırıldığı cihetle, bunların da İttihatçılarla Ankara'da muhakeme edilmelerine hey'eti celilerince karar verilmesini talep ve rica ederim.»

Mahkeme, bunu muvafık buldu, bu kararı verdi. Cavid Bey'in hesabı Ankara'da görülecekti.

İsmal Canbolat Bey'e gelince, Cavid Bey'den sonra sorguya çekilen bu sabık İttihatçı ve Halk Fırkası Meb'usu, fakat kalben eski fırkasına mensup oluşunun cezasını çekmekte olan maznun, ilk olarak, Reisin şu sualine muhatap oldu:

— Kurtuluşu müteakip, millî idare İstanbul'a yerleşince siz de geldiniz ve İttihad Terakki rüesası sayılanlarla toplantılar yaptınız. Bu hususta malûmat veriniz?

— Bu içtima, Kara Kemal Bey'in İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile görüştüğü şeyleri müzakere etmek için yapılmıştı.

— Pekâlâ amma: Mademki, İttihad Terakki

mevcut değildi. O halde bu içtimalarda başka bir hususiyet aramalı değil miyiz?

— Başka bir hususiyet yoktur.

— Vardır, bugünkü sukastın ilk adımı o içtimadır!

— Hiç ilişkisi yok.. Biz orada sadece İzmit'te, Mustafa Kemal Paşa ile konuşulan şeyleri öğrenmek üzere toplandık. Suikastle bunun ne münasebeti olabilir?

— İşte baksana, Rahmi Bey, Mebusluk için Sarı Efe Edip'e mektup yazmış. Yardım istemiş.. O Sarı Efe ki, bugün suikast meselesinde birinci plânda fail durumundadır.

— Edip Beyin o toplantılarla bir münasebeti yoktur. Esasen Edip Bey, bahis buyurduğunuz tarihlerde en büyük şahsiyetlerin de yakını, samimi dostuydu. Nüfuz ve itibar sahibi bir zattı..

— Şu halde siz, Halk Fırkasının namzedi olarak Büyük Millet Meclisine girdiniz değil mi?

— Evet.

— Ondan sonra da Terakkiperver Fırkaya.. Öyle değil mi? Bu Fırkayı kimler kurmuştu? Kurulmasını kim istemişti?

— Yunus Nadi Bey tarafından istendi.. Meclis-te, çıkmış, bizim için: «Ben, onlarla çalışmam. Ayrı oturmalıyız» demiş. Fırkanın o zaman değerli bir üyesi olan Yunus Nadi Beyin bu sözüne Fırka cevap vermedi. Siz de Fırka âzâsındandınız. Nadi Beyin hücumlarına ses çıkarmadınız. Fırka heyeti umumiyesi de susmuştu. Demek ki, onun bu sözleri Fırkaca tasvip ediliyordu.

— Hayır.. Siz, bu sözlerden müteessir olarak değil, çok daha önce Terakkiperver Fırkayı kurmaya teşebbüs etmiş, karar vermiştiniz.

— Kat'iyyen..

— Şimdi asıl meseleye gelelim: Şükrü Beyin İstanbuldan getirdiği Ziya Hurşid ve diğer adamlarla Ankara'da bir suikast teşebbüsünde bulunduğu hakkında malûmatınızı anlatın..

— Böyle birşeyden malûmatım yok.. Yalnız, Sabit Bey, birşeyler söylemişti.. Yâni, Sabit Beyle Şükrü Bey arasında bir dedikodu olmuştu, benim bildiğim...

— Dedikodu nedir, demediniz mi?

— Sormuştum. Sabit Bey de doğru dürüst bir şey bilmiyordu.

— Şükrü Bey'e sormadınız mı?.

— Ona da sordum. Sabit Bey'den aldığım malûmatı Şükrü'ye söyledim. Boş lâflar, hiçbir şey yok, dedikodudan ibaret, dedi.

Halbuki Şükrü Bey'den sarih bir surette şüphelendiklerini söylüyorlar...

— Olabilir... Ben şüphelenmedim... Onlar belki birşey biliyorlardı, şüphelenmişlerdir. Ben birşey bilmiyordum.

— Sizin de bilmeniz lâzım gelir...

— Ben o sırada, onlar gibi Ankara'da değildim. Mesele kapanmış bitmişti, ben İstanbul'dan Ankara'ya gittiğim zaman...

— Ziya Hurşid'i tanır mısınız?

— Hayır. Muarefem yoktur.

— Aynı eşhas bu defa da İzmir'de suikast yapmak istemişler, buna dair malûmatınız?

— Hiçbir malûmatım yok. Şükrü'nün tevkif edildiğini, gazetelerde okudum.

— Görülüyor ki, bazı işlerde hafızanız gayet kuvvetli bazılarında gayet zayıf.

— Ne gibi... Hangi meseleler?

— Meselâ, Şükrü'nün tevkifini gazetelerden önce öğrenerek, Refet Paşa'ya gidişiniz?

— Evet. Doğru, Refet Paşa'ya gitmiş olduğumuzu dalgınlıkla unutmuşum. Fakat bu bir cürüm mü teşkil eder. Bu unutkanlıkla günaha mı girmiş oluyorum?

Reis, bu söze cevap vermedi. Yalnız içinden: «Ben sana gösteririm?» der gibi, bir diş bileyen hali vardı.

MÜDDEİUMUMİNİN YENİ BİR İDDİANAMESİ

Bu duruşmadan sonra Müddeiumumî Necip Ali Bey (Küçüka) yeni bir iddianameyi ortaya atmıştı.. Bunda, aralarında Rauf (Orbay) ve Dr. Adnan (Adıvar - Halide Edip hanımın eşi) beylerin de bulunduğu 14 kişinin sorguya çekilmelerini istiyordu..

Bu iddianamede şöyle denilmekteydi :

«Suikast cürmünün yaklaşık olarak bir yıldan beri tertip ve hazırlanmasında medhaldar oldukları ve ortaklıkları bulunduğu ve icrasından da bilgileri olduğu anlaşılmakla beraber, suikastın kısır kalması ve İzmit Mebusu Şükrü Beyin tevkif edilmesi üzerine isimleri aşağıda yazılı kimselerden bazılarının durumu tetkik etmek üzere Refet Paşanın evinde ve daha onra Beyoğlunda toplanmaları gibi deliller ve nihayet mahkememizde tecelli etmiş gerçeklerle de sabit olmuştur.

Bu nedenle cürümün başlangıcını hazırlayarak Avrupaya gitmiş olan Rauf, Dr. Adnan ve eski İzmir

Valisi Rahmi Beylerin gıyaben; Bekir Sami, Halid, Kâmil, Feridun Fikri, Çolak Selâhattin, Hüseyin Avni, Mersin Meb'usu Besim, Erzurum Meb'usu Necati, Hafız Mehmet, Kara Vasıf Beylerle, Mersin'li Cemal Paşa'nın muhakemelerinin icrası...

Mahkeme hey'eti de bu isteğe uyarak, evvelâ eski Hariciye Vekili ve Millî Mücadelenin ilk mücahitlerinden Bekir Sami Bey'i sorguya çekti. Bekir Sami Bey, suikast teşebbüslerinden haberdar değildi. Mahkeme Reisinin, birşeyler söyletmek maksadı ile birbiri arkasından sorduğu suallerden sonra Bekir Sami Bey:

— Altmış iki yaşında bir ihtiyarım. Bundan sonra benim için ihtilâl yok. İtidal var. Bugüne kadar vatanıma, milletime namusumla hizmet ettim. Rica ederim haysiyetim, şerefim ve namuumla oynamayın! Çetecilik, komitacılık benden uzaktır. Bütün mukaddesatım üzerine yemin ederim ki, hiçbir şebeke ile zerre kadar alâkam yoktur!

Reis, ister istemez, Bekir Sami Bey'i bıraktı:

— Buyurun, Feridun Fikri Bey... Dediyse de, bu maznun da mâsum olduğunu bildirdi. Reis, Mersinli Cemal Paşa'ya döndü. Onu da sorularla terletti.

Feridun Fikri Bey: «Bendenizin böyle birşeyden haberim yoktur» diyordu.

Arkasında sigaya çekilen, eski meb'uslardan Kâmil, Halid, Besim, Zeki, Nafiz, Çolak Selahattin Beyler de, suikast teşebbüsü hakkında birşey bilmediklerini söylediler. Erzurum Meb'usu Hüseyin Avni Bey, Başkanın:

— Ziya Hurşid, sizinle arkadaşlık etmiş. Bir suikast hazırlama yolunda çalışmış.. Rauf Bey bile bu işten haberdar olmuş iken sizin haberiniz olmaması mümkün mü?

Sorusuna şu karşılığı veriyordu:

— İyi bilirsiniz ki, namuslu ve mert bir insanım. Allahtan başka kimseden korkum yoktur. Ben, komitacı değilim. İlim adamıyım. Suikast işlerinden de kat'iyen haberdar değilim.

Bundan sonra huzura Hafız Mehmet alındı:

— Anlat bakalım Hafız Bey.. Ziya Hurşid'i suikast işine nasıl teşvik ettin?

— Ziya Hurşid, bir gün bana geldi. «Ben, Rüştü Paşa, Hâlis Turgut, Sabit; Ankara'da bir hükûmet darbesi yapacağız. Reisicumhurun müdahalesinden âzâde bir Cumhuriyet kuracağız» diyerek benden yardım istedi..

— Adliye Vekilliği yapan bir Hafız Mehmet'in bu istek karşısında susması mı gerekirdi?

— Susmadım ki... Muavenet ve müzaheret ederim, dedim. Sonra Şükrü Beye rastladım. O da bana meseleyi açtı. «O halde Ziya Hurşid'le görüşünüz» dedim. Şükrü Bey, bana ilk defa suikastten bahsediyordu. Evvelce yalnız memleket durumundan, baştakilerden yakınırdı. İki gün sonra yeğenim Vehab'ı, Ziya Hurşid'e gönderdim. Bu çocuk eşirrâdan değildir. Balıkçılık yapar. Sonra Mehmet'i gönderdim. Vahap, Ziya Hurşid'le görüşmüş, mutabık kalmışlar. Fakat bu sırada, suikast işinin fenaya varacağını düşünerek, vazgeçtim. Ziya Hurşid'e köprüde rastgeldim. Ankara'dan henüz gelmişti. Sordum: Sabit, Rauf ve Hâlis Turgut bize muavenet ettiler. Biz de bıraktık geldik» dedi.

Ondan sonraki faaliyetlerini bilmiyorum. Yalnız, bir aralık, Ziya Hurşid, yanındaki adamları Mısır'a gönderdiğini söylemişti.

— Hâfız Bey... Sizin yardımınız Vahab'ı falan

vermekle kalmıyor, fikren de hayli muavenette bulunmuşsunuz...

— Vallahi, billâhi yoktur.

— Yemine ne lüzum var?

Hâfız Mehmet Bey de yeminle kurtulamıyacağını anlıyarak, sakalını sıvazlıyarak, susuyor.

Günlerden beri süren muhakeme böylece sona ermişti.

İDDİA MAKAMININ YENİ İSTEKLERİ

İstiklâl Mahkemesi Müddeiumumîsi Denizli Mebusu Necip Ali Bey, hazırlamış olduğu talepnameyi okumaya başladı:

«Muhterem Hâkimler...

Reisicumhur Hazretlerinin İzmir'e vâki seyahatleri sırasında aziz şahıslarına tevcih edilecek suikast teşebbüsü hakkında, bütün muhakeme safhalarını dikkatle izleyerek tetkik etmiş bulunuyorum.»

Müddeiumumî, bundan sonra duruşmaların o güne kadar olan safhalarını açıkladıktan sonra şunları söyledi:

«— Bugüne kadar duruşmaların ortaya koyduğu gerçek hareket ve teşebbüsler, bir suikastın hazırlanmış olduğunu göstermiştir.

Ankara'da bir hükûmet darbesi ile, hükûmeti devirmek için muhalif parti erkânı arasında bir cereyan vardı. Bunlardan bir kısmı da orduya müracaat ederek bir askerî ihtilâl ile gayeye varmak ve diğer bir kısmı ise, bu meselenin zamanla halledilmesini istediklerini ifade etmiştir. Edibin bu ifadesi tahkikat evrakı arasındadır.

— Esas vak'adan Ali Fuad Paşa ile diğer zevatın derece derece malûmatı vardır.

Vak'a çok ehemmiyeti hâizdir. Fırka ve parlâmento hayatı yaşayan herkes bilir ki, böyle sukast dedkoduları derhal duyulur. Böyle bir mesele olur da Kâzım Karabekir Paşanın bilmemesi imkânı olur mu? Refet Paşa da keza, biliyor, Rauf Bey de biliyor, Ali Fuad, Cafer Tayyar Paşalar da biliyorlardı. Vicdanî kanaatime göre sureti katiyede, hepsi vak'adan haberdardırlar. Yalnız bu işte muvafakatları yoktur.

Erzincan Mebusu Sâbit Beyi, doğrudan doğruya Ankara'daki suikast işinin önünü alan yegâne âmil olarak telâkki ve kendisini tebrik ederim. Abidin Bey, Gaffarzâde Otelinde, önce Sarı Efe Edip ile bu meseleyi konuşmuştur ve ona para yardımı vaadetmiştir.

Rüştü Paşa, Abidin Beyin vaziyetini kat'î surette tevsik eden bir ifadede bulunmuştur. Buna göre: Abidin Bey üç ay evvel, Rüştü Paşaya «böyle bir hâdise olacaktır» demiştir. Bu sebeple, bu meselede doğrudan doğruya Abidin Beyin yakından cürme temas etmekte olduğunu kabul etmek mecburiyeti vicdaniyesindeyim.

Gürcü Yusuf, vak'ayı en sade, en doğru, en temiz anlatan adamdır. Fakat irtikâp ettiği cinayetkârane fiil çok önemlidir.

Çopur Hilmi de kurşun atmayı taahhüt etmiştir.

Abdülkadir bütün bu işlerin yapılışını hazırlayan aktörlerin dizginini Kara Kemal'le birlikte ellerinde tutmuşlardır. Lâz İsmail ise cinaî olayın en kana susamış adamıdır.

Şükrü Beye gelince: O, Meşrutiyetin başından beri siyasî cinayetler hazırlamış ve onları tatbik

mevkiine koydurmuştur. Serez Mutasarrıfı Halil İbrahim, miralay emeklisi Mustafa Kemal'i öldürmüştü. Onu bu cinayete teşvik eden Şükrü Beydir. Gazeteci Muharrir Ahmed Samim, Hasan Fehmi Beylerle Zeki Beyleri öldürten de odur.

Bu suçlar zaman aşımına uğramış ve aflarla kapanmıştır. Şimdi ise Şükrü Bey, kendisine atfedilen suçları kabul etmemektedir. Bunları inkâr etmek yoluna sapmaktadır.

Oysa Ziya Hurşid, Lâz İsmail ve Gürcü Yusuf'un ifadeleri kendisine okunmuş ve yüzleştirilmişlerdir. Acaba kendisiyle hiçbir münasebetinizi ve tabiatiyle husumetleri bulunması da mümkün olmayan bu adamlar Şükrü Beye iftira mı ediyorlar? Ve iftira etmekle ne kazanacaklardır? Bunlar iftira ediyorlarsa, kendisinin bunca senelik eski arkadaşları olan Edip, Rasim, Faik, Sabit Beylerin sözlerine ne diyelim? Ziya Hurşid Beyden maada nihayet, dün dinlediğiniz Hafız Mehmet Beyin sözleri de yalan mı? Bu sebeple, Şükrü Beyi de Ziya Hurşid Bey gibi, aynı veçhile itham ediyorum.

Sarı Efe Edip, jandarma kumandanı iken komitacılık etmiş bir adamdır, hakikatı da kısmen itiraf etmiştir. Onu da, diğerleri gibi itham ediyorum.

Arif Bey, kısmen hâdiseyi itiraf ediyor, Lâz İsmail'in geldiğini söylüyor. Şoförü de Lâz İsmail'i, Arif Beyle götürdüğünü, hizmetçisi Ayşe kadın da eve gelip yattığını ve beraber çıktıklarını söylemektedirler. Lâz İsmail kendi ifadesinde ise, Arif Beyle pusu kurulacak yeri görmüş, keşfetmek için birlikte çıktıklarını ifade eylemektedir.

Hâlis Turgut Bey, namuslu bir adam sıfatiyle bütün hesaplarını vereceğini söylemiş olduğu halde, vermek istememiştir. Onun da, suikast yapmak için

teşkil eden (onbaşı) komitesinde Rüştü Paşanın da bulunduğuna ve yakından alâkadar olduklarına vicdanî kanaatım vardır.

Şükrü Beyle Hafız Mehmet, Ziya Hurşit ve Hâlis Turgut Beyle, Rüştü Paşanın bu işle yakından alâkadar olduğunu, fakat korkaklık gösterdiğini hayretle ifade etmişti. Binaenaleyh, bunların da doğrudan doğruya alâkadar bulundukları kanaati vicdanındayım.

İsmail Canbolat, Kara Kemal, Fırka içinde Şükrü Beyle birlikte en faal, en mühim âzâsıdır. Cavit Beyin evindeki tplantıda mebusluğu farkedilmiştir.

Yapılması kararlaştırılan suikast işinde Canbulad Beyi, Şükrü Beyden ayırmaya imkân yoktur. Canbulad Beyi de bu nedenle itham ediyorum.

Rauf ve Dr. Adnan Beylere gelince:

Bunların da cürümle ilişkileri olduğu muhakkaktır. Kendilerine tebligat yapıldığı halde Avrupadan gelmemişlerdir. Dönüşlerinde muhakemeleri yapılmak üzere bunları da aynı şekilde itham ederim.

Necati, Çolak Selâhaddin, Hüseyin Avni, Nafiz, Kara Vasıf Beylerin doğrudan doğruya suikat işiyle ilgileri olmadığı kanaatindeyim. Ancak kendilerinin, Kara Kemal ve Kara Kuvvet Çetesiyle pek karışık ilgileri olduğuna kaniim. Bu sebeple bunların, Ankara'da muhakeme edilmelerini talep ederim.

Asıl makineyi tahrik eden ve işin dimağı olan bir kuvvet vardır ki, bu kuvvet de Kara Kemal'in etrafında toplanmıştır. Bu defa tevkif edilen Azmi Beyin evinin aranması sırasında bulunan bir mektup çok önemlidir. Bu mektupta şöyle denilmektedir:

«— Memleketin muharebede bulunduğu sırada bununla —yâni Mustafa Kemalle— mücadele etmek

sırası değildir. Fakat muharebe biter bitmez bununla mücadeleye girişmek ve behemehal imha etmek lâzımdır.»

Kara Kemal de Azmi Bey gibi Terakkiperver Fırkaya girmek istememiş, geride çalışmak, yâni komitacılık yapmak sevdasına düşmüştür. Bunlar Terakkiperver Fırka içinde gizlenerek teşkil ettikeri gizi fırka ile Babıâli Vak'ası gibi bir vak'a hazırlamak istemişlerdir.

Şu halde bugün bu malûmatı hülâsa ederek neticeyi düşünürsek, bu suikast hâdisesi alelâde Reisicumhur Hazretlerinin şahsına herhangi bir kin ve garazın tesiri altında olarak yapılmak istenen bir cinaî cürüm değil, bununla doğrudan doğruya bütün bir siyasî maksat güdüldüğüne kanaatim vardır.

Eğer bu cinayetkârane teşebbüsler başarıyla neticelenmiş olsaydı, ne olacaktı?

Şüphesiz ki, Reisicumhur Hazretlerinin taraftarları, perestişkârları bunu hiçbir zaman hazmedemeyecekler, mukabelei bilmisle teşebbüs edecekler, derken memleket evlâtları arasında umumî bir boğuşma ve vuruşma başlayacak ve belki irtica ifriti başkaldırmış olacaktı. Memleket içinde böyle bir hareket başladığı zaman hiç şüphesiz ki, sosyal bünyemiz azalacaktı. Acaba mukavemetimizin azaldığı bir sırada, memleketimize haris ve intikamcı gözlerini dikmiş olan düşmanlarımız bu hâle karşı seyirci mi kalacaklardı?

Vaktiyle Lord Bikensflit'in İtalyan sefirine söylediği: «O tamam hizaya geldiği zaman tetiği çekmelidir». Sözünü hakikaten tatbik etmek isteyenler bulunmıyacak mıydı?

Bir asır geri gidecek ve belki kutsî ideallerimiz

ebediyen topraklara gömülmüş olacaktı. Suikastın ruhudur. Bunu yüksek heyetinize kısaca arz ve izah edeceğim: «Bilirsiniz ki, fırkacılar müsbet fikirler etrafında toplanan ideali uğrunda ve az çok şahsiyetlerinden feragat ve fedakârlık eden kimselerdir. Herşeyden evvel şunu söyleyeyim ki, Türkiye Devletinin kanunlarında fırkacılık aleyhinde bir kanun maddesi yoktur. Devlet; Büyük Millet Meclisi gerisinden yapılacak fikrî tenkit ve münakaşaları her zaman hüsnü telâkki eder. Yalnız fırkaların tarihi çok kanlı ve elîm manzaralar arzeder.

Kendi millî tarihimizi gözönüne alacak olursak görürüz ki yüz yıllarca muhafaza ettiğimiz sevgili Rumeli, onbeş gün içinde düşman çizmeleri altında kaldı ve ordularımız biran içinde dağıldı. Bu netice doğrudan doğruya saik ve sebebi memlekette mevcut bulunan fırkalar rekabetinden başka bir mânâ ifade etmez. İnkilâp zamanlarında ve memleket dış tehlike geçirdiği günlerde memleketin birlik olması artık bir mütearife şeklinde bir hakikattir.

Böyle olduğu halde, memleket büyük bir buhran ve büyük bir inkılâp geçirirken, memlekette terakkiperverler denilen bir zümre teşkil etmiştir. Bu fırka teşkil ettiği zaman, bazı kimseler, tarihten misal getirerek, kendilerini îkaz etmek istemişlerdir. Fakat her nedense, dertlerini anlatamamışlardır. Lâkin zamanla sâbit olduğuna göre; Şarkta patlak veren isyanlarda Trabzon'da, Rize'de, Erzurum'da, Giresun'da şapka meselesi dolayısiyle çıkan hâdiselerin hepsinin içinde Terakkiperver zümresinin heyulâsı görülmüştür.

Şurasını herşeyden evvel açıklayayım ki: Şeyh Sayit İsvaniyle ne Kâzım Karabekir Paşanın ne de Ali Fuad Paşanın ve ne de diğer zatların alâkası var-

dır ve şüphesizdir ki damarlarında Türk kanı cereyan eden bu zatlar, doğrudan doğruya, buna tenezzül etmezler.

Fakat memekette behemehal bir ihtilâl ve inkilâp yaratmak isteyenler, bu zatların varlıklarını dayanak edinirler. İşte bunun içindir ki büyük heyulâsını gördüğümüz Rizedeki Butamıza deresindeki silâhlı bir toplantıda bizim paşalarımız var, onlar falan falan paşalardır. Biz onlara dayanırız, diyen bir köy hatibi ahaliyi tahrik ve teşvik için nutuklar irâd etmişti. Elbette paşaların bundan haberleri yoktu. Fakat onlar bu muhalefet vaziyetinden cesaret ve kuvvet alarak ayaklanmışlardır.

İşte bunun içindir ki bilhassa inkilâp zamanlarında memleket bir tek kitle arzetmelidir. Bu mahkemede, maalesef öğrenmiş olduğumuza göre, Terakkiperver Fırkanın içinde doğrudan doğruya komplo ile alâkadar ve komplonun başlıca erkânından bulunan zatlar, Terakkiperver Fırkanın idare heyetinde âzâ bulunan kimselerdir.

Şu halde, fırkacılık ihtirası da yazık ki komploya inkilâp etmiş ve herkesin daima nefret ettiği fırkacılıktan doğan mazaratların memleketimizde de maazallah doğmasına ramak kalmıştır.

Yukarıda arz ve izah ettiğim veçhile, bu meselelerin içinde bir de İttihat ve Terakki parmağı mevcut ve mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Malûmu âlileridir ki: İttihat Terakki Cemiyeti, bütün iyilikleri ve kötülükleriyle tarihe intikal eden bir cemiyettir. İttihad ve Terakki memleketi mutlakiyetten, meşrutiyete intikal ettirerek, hayli hizmetlerde bulunmuştur. İttihad Terakkiye mensup olup da, bugün memlekete vatanpervarane hizmetlerde bulunan pek çok kimseler vardır.

Düşman ve Ermeni kurşunlariyle aramızdan ayrılmış olan zatları hürmet ve rahmetle yâdederim.

Kendi kararı ile fesh edilmiş olan bir fırka namına doğrudan doğruya söz söylemek hak ve selâhiyetini Şükrü, Kemal, Canbulat Beyler nereden buluyorlar?

Bunu milletin önünde kendilerinden soruyorum: Hem İttihad Terakki öyle bir idare şekli idi ki, şimdi memlekete bu sistemin tatbik kabiliyeti yoktur.

İttihad ve Terakkiyi memekete iade ettirmek isteyenler, bu fırkanın tarihini bilmeyenlerdir. Hükkâmî Kirâm! İttihad ve Terakki memleketi teslim aldığı zaman, memleketin hudutları Saraybosnadan, Hind Denizlerine kadar uzuyordu. İttihad ve Terakkinin elinden düşürdüğü altın anahtarı, biz aldığımız zaman hükûmet merkezi bile işgal edilmiş, memleketin en güzel yerleri keza işgâle uğramış ve düşman süngüleri altında kalmış vaziyette idi. Acaba İttihad ve Terakkinin bu umumî manzarası, Tarih nazarında nasıl muhakeme edilir?

İttihad Terakki şüphesiz ki, tarih nazarında mesuldür, bu pek büyük olan mesuliyet, hâlâ zimamdarların omuzlarındadır.

Umumî harbin devam ettiği müddetçe memleketin geçirdiği büyük facialar şüphesiz ki, mukadderdi. Fakat Almanların mağlûbiyeti tahakkuk ettikten sonra harbin vaziyeti, umumî hatlarıyle taayyün ve tebeyyün etmişti. Madem ki, harbe girmiştik. Muhakkak mağlûp olacaktık. Ancak daha az zararla, daha az telâfatla... ve binlerce vatan evlâtlarının canlarını düşman kurşunlarından koruyarak...

Bu harpten kurtulmanın bir çaresi yok muydu?

İttihad Terakki, Tarih huzurunda bu mağlûbiyetle iftihar edebilir mi?

Hükkâmî Kirâm! Sakarya'da Dumlupınar'da, İnönünde memleketin aziz gençlerinin kemikleri üstünde yükselen mukaddes cumhuriyet idaresinde artık böyle hükûmet darbeleriyle, iktidarı devirmek imkân ve ihtimali yoktur! Artık bu tarzdaki hiyanetkârane hareketleri cumhuriyet devletinin kanunları her zaman bu âkıbettir. Memleketin şu yüksek kürsüsünden bütün cihan umumî efkârına hitap ederim ki: İktidar mevkiine geçmek için artık bundan sonra tabanca, bomba değil, meclis kuvveti, mantık kuvveti lâzımdır!»

Talepnamesini okuyup bitiren müddeiumumî; Şükrü, Arif, Abidin, Rasim, Ziya Hurşid, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf, Çopur Hilmi, Hafız Mehmet, Kara Kemal ve Abdülkadir'in idamlarını, Hâlis Turgud, İsmail Canbolat, Rahmi, İdris, Vahap, Doktor Adnan, Rauf Beylerle Rüştü Paşanın küreğe konmamalarını, Kâzım Karabekir, Cafer Tayyar, Ali Fuat, Refet, Mersinli Cemal Paşalarla, Sabit, Münür Hüsrev, Faik, Bekir Sami, Kâmil, Zeki, Besim, Feridun, Fikri, Halit, Necati Beylerin beraetlerini istiyordu.

Mahkeme Reisi bütün maznunlara ertesi günü için, müdafaalarını hazırlamalarını tebliğ ederek celseyi kapadı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MÜDAFAALAR

12 Temmuz 1926 Pazartesi günü sanıklar, müdafaalarını yapmaya başlıyorlardı..

İlk olarak Ziya Hurşid, şunları söyledi:

— Ben, müdafaaname mahiyetinde birşey yazmadım. Şifahen arzedeceğim. Böylece gerçekleri ortaya koyacak, kanunun müsaadelerinden istifadeye çalışarak kendimi savunacağım. Müddeiumumî Bey, bir seneden beri suikast fikrini kafama yerleştirmiş olduğumu iddia ediyor.

Bunu inkâr etmiyorum. Doğrudur. Fakat aynı Müddeiumumî Bey bir taraftan da, bu suikast düşkünlüğümü, bir sabit fikir haline koymuş olduğumu ileriye sürüyor; işte benim müdafaam da bu noktadadır:

Ben Teşkilâtı Esasiye Kanununu tagyir veya tâdile teşebbüs etmedim. Büyük Millet Meclisini vazifelerini ifadan menetmek de hatırımdan geçmemiştir. Yalnız suikast yapacaktım. Muhakemem esnasında da, bunun sabit olduğunu gördünüz, şu halde Müddeiumumî Beyin hakkımda tatbikini istediği madde beni alâkadar etmez. Bu madde bana tatbik edilemez. Çünkü, tekrar edeyim ben, ne İcra Vekil-

leri Heyetini devirmeği, ne de Teşkilâtı Esasiye Kanununun tâdilini falan istemedim. Kimseyi müsellahan isyana dâvet etmedim. Bu sebeple, beni ancak tevkif edildiğim zaman mer'î olan 46 ncı maddeye göre cezalandırabilirsiniz, o da şudur: «Suikast fikri tahakkuk etmemişse, kanunun sarahati olmayan yerlerde cinayet telâkki olacak cürmü, bir seneden eksik olmamak üzere kalebentliğe tahvil olunur.»

Ben suikastı, yâni cürmü yaptıktan sonra hükûmeti devirmek, meclisi vazifeden menetmek isteseydim, memleketten bir tarafa ayrılmaz, burada kalırdım. Halbuki, siz de anladınız ben Sakız'a kaçacaktım.. Hülâsa; kanun sarihtir. Kanunun sarahaten cezalandırdığı fiillerden maada hiçbir suretle ceza verilemez.

Sarı Efe Edip de şunları söyledi:

— Benim suikaste iştirakim (Tam) mahiyette değildir. İzmir'de yapılmış bir tertibat ve teşkilâtın adamı değilim. Onları terkedip İstanbul'a gittim. Bristol Otelinde Celâl Beye (Bayar) haber verecektim ki, kapıda sivil memurlar tarafından tevkif olundum. Böylece haber veremedim amma, bu işin asıl faili olamam. Cezamın da ona göre verilmesi icab eder.

Gürcü Yusuf da şunları söyledi:

— Cahilim, doğru dürüst Türkçe bile bilmiyorum, iğfal edildim. Bize «Bu silâhları İzmir'e götürüp döneceksiniz, adamlarımız var, size ihtiyacımız yok» demişlerdi. Maksatları başka imiş.. Aldattılar. İşin aslını ancak buraya gelince öğrendik... Beni affediniz... Gazi Paşaya doğrusunu söylediğim için beni affedeceğini vaadetti.. deyince, Müddeiumumî müdahale etti:

— Gazi Paşa, kendisini şahsan affedebilir, fakat kanun affetmez!..

Reis, Gürcü Yusuf'un bu sözüne sinirlenerek, jandarmalara:

— Al götür!. emrini verdi.

Lâz İsmail de masum olduğunu iddia ile Gazi Paşaya dehâlet ettiğini söyledi. Çopur Hilmi, heyecanlıydı:

«— Türkoğlu Türküm! Şimdiye kadar askerlik vazifemden başka birşey yapmadım. Bu defa Ziya Hurşid'in teklifleri karşısında yine vatanî hislere kapılarak hareket ettiğimi sanıyordum. Ben bunlara âlet olacak adam değilim. Haber vermeğe karar vermiştim. Hattâ Giritli Şevki'ye de söylemiştim. O benden evvel davrandı. Bana ihanet etti. Beraber haber verseydik, ne kaybederdi?

Şevki, mahkemede sabıkası olmadığını söylüyor, yalandır. Küçük bir tahkikat onun müthiş bir şerir olduğunu gösterir. Aleyhimdeki isnadlarını reddederim.»

Şükrü kendine acındıracak bir tavır takınmıştı:

— İddianamenin ancak umumî hatlarını hâfızamda tutabildim. Hakkımdaki isnatların hepsi asılsızdır. Komitacılık isnadı da böyledir. Aksine, maarif nazırlığım zamanında (darülfununu) üniversiteyi ben ıslâh ettim. Memlekete âdil ve hak, ilim ve irfan tevzi eden bir müesseseyi yükselten adamda hiç kan dökmek arzusu olur mu? Dedi.

Arif, asabiyet içinde görünüyordu:

«— Bendeniz, mevcut delillere göre iddia ediyorum ki; bu suikastın karar ve icra safhasiyle katiyen alâkadar değilim. Suikastın düşünüldüğü toplantılardan zerre kadar malûmatım yoktur. Ne

kimseye silâh verdim. Ne kimse ile pusu mahalli aradım. Sabit Beyin hareketi, maalesef beni bir suizan altına sokmuştur. Fakat söylediklerinin kıymeti yoktur. Esasen Ankara suikastı vukubulmamıştır. İzmir suikastından ise hiçbir haberim yoktur. Şahitler de yalan söylüyorlar.

Heyeti âliyenizin âdil ve insafına dehalet ederim.»

Abidin'e sıra gelmişti:

«— Mâsumum.. Hiçbir şeye karışmadım. Para istediler vermedim. Halbuki verebilecek durumda olduğumu siz de, bilhassa reis bey de, bilirsiniz. Neden vermedim? Çünkü bu hareketi doğru bulmadım. Almadıklarını da zaten itiraf ediyorlar. Rüştü Paşaya böyle birşeyden bahsedişime gelince, o zaman hasta idim, ne dediğimi bilmiyorum, hatırlamıyorum. Benim ahlâkım, namusum, sizce de malûmdur. Beni mahkûm edebilirsiniz. Fakat işte ilân ediyorum ki, ben vicdanıma karşı müsterihim..»

Hafız Mehmet, bitkin bir vaziyetteydi.

«— Ben evvelâ bu teşebbüse dahil olduğumu itiraf ederim. Fakat sonra feragat ettim.»

Baytar Rasim de, şaşkınlıkla:

— Ne diyeyim? Her şeyi söyledim. Mahkeme esnasındaki maruzatımdan başka birşey söylemeyeceğim.»

Vahhap, şunları söyledi:

«— Fakir bir adamım.. Amcam Hafız Mehmet'e müracaatla, bana bir iş bulmasını rica ettim. Beni Ziya Hurşid'e gönderdi. O da işte buraya getirdi. Hiçbir şeyden haberim yok. Zaten Ziya Hurşid'den de ayrılmış, memlekete gitmiştim. Benim bir günahım yok.»

İdris:

«— Bütün kabahatim, Karşıyaka'daki bahçemde bu meşum adamların toplanmalarına müsaade etmiş olmamdan ibarettir. Fakat, bunların ne için toplandıklarını bilmiyordum. Başka bir kusurum yok.»

Canbolat: Yazmış olduğu uzun müdafaanamesini okuyarak şöyle bitirdi:

«— Daima kanuna hürmet ve riayet etmiş, gayrimeşrû teşebbüslere girişmekten çekinmiş bir adamım. Esasen son senelerde siyasete karşı bir bezginlik duyuyordum. Bu suikast işiyle de katiyen bir alâkam yoktur.»

Rüştü Paşa:

«— Mahvoldum... Mahvoluyorum... Bunca sene askerlik ettim, nefsimi memlekete vakfettim. Başka hiçbir şey düşünmedim. Bu meselede hiçbir kabahatim yok. Talih beni bu adamlarla arkadaş etti. Etmez olaydı. Adımın bu işe karışışı da bu yüzdendir. Masumum. Vicdanınıza adaletinize, insafınıza müracaat ediyorum» dedi.

Halis Turgut da: Bu cinayetle ne kavlen ne de fiilen alâkadar olmadığını ifade etti.

Sıra Paşalara gelmişti. Reis evvelâ Kâzım Karabekir Paşa'ya hitapla:

— Müdafaa edecek misiniz? Der demez, Paşadan aldığı tek kelime cevap, şu oldu:

— Hayır!.

Ondan sonra, sıra ile, aynı suale muhatap olan

Ali Fuad, Refet, Cafer Tayyar Paşalar da Bekir Sami Bey ve diğer arkadaşları da aynı cevabı verdiler:

Reis de:

— Yarın saat dörtte hüküm tebliğ edilecektir, diye celseyi tatil etti ve mahkeme heyetiyle birlikte gittikleri odalarında çalışmaya koyularak kararnameyi hazırlamağa başladılar.

Kararnamenin hazırlanışı gece dokuza kadar sürdü.

BEŞİNCİ BÖLÜM

HÜKÜMLERİN TEBLİĞİ

İzmir'de Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın şahsına karşı hazırlanmış suikastın sanıkları olarak duruşmaları yapılanlar, mahkeme hükmünün kendilerine 13 Temmuz 1926 Salı günü tebliğ edileceğini öğrenmişlerdi.

Sanıkların hepsi heyecan içinde bulunmaktaydılar.

13 Temmuz Salı günü sabahın erken saatlerinden itibaren mahkeme binasının önünü kesif bir kalabalık doldurmuş bulunuyordu. Jandarmalar, ortalıkta düzeni sağlamak için dolaşmaktaydılar..

Saat üçe (on beşe) doğru yine süngülü jandarmaların güçlükle açabildikleri dar geçitten geçirilerek mahkemeye alman sanıkların en önünde Refet Paşa bulunuyordu:

Refet Paşayı, Mersinli Cemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa, Cafer Tayyar Paşa, Ali Fuad Paşa, Bekir Sami Bey, Sabit Bey, Münir Hüsrev (Gerede)

Bey, Necati Bey, Halid Bey, Besim Bey, Faik Bey, Feridun Fikri Bey (Düşünsel), Kâmil Beyler izlemekteydiler.

Mahkeme Salonunda maznunlar (sanıklar) için yapılmış parmaklıklı bölmenin önüne konulmuş sandalyelere sanıklar oturtuldular.

Beş dakika sonra, ikinci kafileyi teşkil edenler mahkemeye alındılar. Bunlar da arka sıralardaki sandalyelere oturtuldular.

Herkes, suikast dâvâsının en tipik sanıklarını göremeyince meraka kapılmıştı. Çünkü içeriye alınanlar arasında Ziya Hurşid, Şükrü, Sarı Efe Edip, Baytar Rasim, Abidin, İsmail Canbulad, Ayıcı Arif, Hafız Mehmet, Hâlis Turgud, Çopur Hilmi, Gürcü Yusuf, Lâz İsmail, Rüştü Paşa yoktular.

Mahkemenin neticesini, dolayısiyle kararı öğrenmek üzere salonu doldurmuş bulunan dinleyiciler meraka kapılmışlardı..

Onlara ne olmuştu acaba? Niçin diğerleriyle salona getirilmemişlerdi?

Bu merak gittikçe yaygınlaşırken Hâkimler Hey'eti göründü.. Önde Reis Ali Bey vardı. Hâkimler, yerlerini işgal ettiler...

Başkan:

— Mahkemenin kararı okunacaktır; dinleyiniz, dedi..

Koca salon, derin bir sessizliğe gömülmüştü. Çıt çıkmıyordu..

Herkes kulak kesilmişti.. Kâtip, kararnameyi okumaya başladı:

KARARNAME

«Şeyh Said İsyanının bastırılmasından sonra memlekette başlayan tabiî sükûn ve emniyetin tesiri altında ümitsizliğe düşen şu gizli zümrenin (İttihadçılarla onlardan yana olanların) nihayet vatanın hayat ve istiklâl simgesi olan Reisicumhur Hazretlerinin hayatlarını ifna etmek suretiyle hükûmeti düşürme ve değiştirme işine karar verdikleri ve bu suretle nasıl bir âkıbete mâruz kalınacağını tasavvur edemeyerek vatanın idaresini ellerine geçirmek sevdasına kapılmışlar ve bu niyetleri, giriştikleri kötü teşebbüsle sübût mertebesine varmıştır..

Binaenaleyh maznunlardan (sanıklardan) İzmit Mebusu Şükrü, Saruhan Mebusu Hâlis Turgut, İstanbul Mebusu İmail Canbulad, Erzurum Mebusu Rüştü, Lâzistan sabık Mebusu Ziya Hurşid ve sabık Trabzon Mebusu Hafız Mehmed, Sarı Efe namıyla mâruf Edip, mülâzimlikten mütekaid Çopur Hilmi, Baytar miralaylığından mütekaid Rasim, Lâz İsmail, Gürcü Yusuf, sabık Ankara Valisi Abdülkadir ve iaşeci Kara Kemal'in vâki hareketleri Ceza Kanununun 55 inci (Türkiye Cumhuriyetinin Teşkilâtı Esasiye Kanununu tamamen veya kısmen tagyir ve tebdil veya ilgaya ve mezkûr kanuna tevkifan teşkil edilen Büyük Millet Meclisini iskat veya vazifeyi ifadan men'e cür'et edenler idam olunur. Mezkûr fiilleri ifaya fiilen tahrik edenler fesad maddesi fiile çıkarsa idam olunur. Ve fesadın icrasına başlanmış olursa yedi seneden az olmamak üzere küreğe konulur. Büyük Millet Meclisi İcra Vekilleri Heyetini cebren ıskat veya vazifeden men'e veyahut işbu cürmü ika ve fiilen tahrik edenler müebbeden

veya on beş seneden aşağı olmamak üzere muvakkaten küreğe konulur) diye yazılı olan işbu fıkrası delâletiyle, mezkûr kanunun 57 nci maddesinin: (Balâda muharrer elli beşinci ve elli altıncı maddelerde beyan olunan fesatlardan birini, birtakım eşhas topluca icra eder, yahut icrasına tesaddi eylerse o cemiyete dahil bulunanlardan asıl mefsedet reisi ve muharrik olanlar her nerede tutulurlarsa, idam olunurlar) diye yazılı olan ilk fıkrasına tevfikan isimleri yukarıda mukarrer olan onbeş şahıstan Abdülkadir ve Kara Kemal'in gıyaplarında ve on üçünün dahi vicahlarında olmak üzere idamlarına ve Sürmeneli Vahhab'ın dahi vâki hareketi mezkûr kanunun 58 inci maddesine göre on sene kalebentliğe ve yürürlüğe yeni kanunun maddei mahsusuna göre de bu kalebentliğinin muvakkat sürgüne tahviliyle, sürgün yerinin Konya olmak üzere tâyinine ve Erzincan Mebusu İhsan, sabık Ardahan Mebusu Hilmi, sabık Maliye Nazırı Cavid, sabık Sivas Mebusu Selâhaddin, sabık İzmir Valisi Rahmi, İstanbul Mebusu Rauf, sabık İstanbul Mebuu Dr. Adnan Beylerin işbu dâvânın mütemmim bir safhası olmak üzere, bu dâvâdan tefriki ve vâki cürümlerde bir güna methal ve müşareketleri anlaşılmayan Ordu Mebusu Faik ve yine Mebus olan Sabit, Halet, Feridun Fikri, Kâmil Zeki, Bekir, Sami, Besim Necati, Münir Hüsrev Beylerle Kâzım Karabekir, Ali Fuad, Cafer Tayyar, Refet ve Mersinli Cemal Paşalarla sabık Erzurum Mebusu Necati ve Mebus Ahmet Nafiz Beyler ve Torbalılı Emin, Trabzonlu Naciye Nimet, Sürmeneli Keleş Mehmet, Bahçıvan İdris, Mustafa oğlu Şakir Çavuş ve ihtiyat zabitlerinden Bahattin ile Giritli Hüseyin oğlu Mustafa'nın beraatlerine müttefikan karar verildi.»

ALTINCI BÖLÜM

MAHKÛMLARIN SON SÖZLERİ VE İDAMLAR

Hükümlerin tebliğinden sonra infazların ne gün yapılacağı açıklanmamıştı. Bu yüzden yalnız muhakemelerin görüldüğü İzmir'de değil, başşehir Ankara'da, olayların hazırlandığı İstanbul'da ve bütün yurtta bir merak havası uyanmış bulunmaktaydı..

Nihayet o gün gelip çattı...

1926 yılı Temmuzunun on üçünü on dördüne bağlayan gece...

Bütün İzmir, derin bir sessizliğe gömülüydü. Hareketli geçen bir gün bitmiş, herkes dinlenmeğe çekilmişti. Sokaklar ise tenhaydı. Yalnız İzmir Hapishanesi, ayakta denilecek bir hareket ve faaliyet içindeydi.

Süngülü jandarmalar büyük bir titizlikle görevlerine dalmış görünüyorlardı. Hapishane memurları ise masaları başındaydılar. Hapishane Müdürü,

odasında önüne getirilmiş evrakı imzalamakla meşguldü.. Bir yandan da ilgililere emirler vermekteydi..

İstiklâl Mahkemesi Hukuk Müşaviri Nail Beyle Müddeiumumî de, müdürün odasındaydılar.

Hapishane Müdürünün odasında bulunanları tamamlamak gerekirse, bir köşeye büzülmüş oturan bir imamı da saymak lâzımgelir...

Gecenin bu saatinde İzmir Hapishanesinde alışılmamış bu faaliyetin bir mânâsı olmalıydı.

İstiklâl Mahkemesince idama mahkûm edilen suçlular, o gece idam edileceklerdi. Ve bütün bu hazırlıklar idamın infazına ilişkin bulunuyordu..

Hapishane gardiyanları, önce mahkûmlardan Gürcü Yusuf'un yatmakta bulunduğu hücre önüne giderek demir parmaklıklı kapıyı açtılar.

Gürcü Yusuf, yüreklere korku veren bu kalabalığı karşısında görünce birdenbire fenalaşmış ve başına gelecek âkıbeti kestirmişti.

Önce bulunduğu hücreden dışarıya çıkmak istemedi Gürcü Yusuf..

Onu sürükleyerek dışarıya çıkarmak zorunda kaldılar..

Gürcü Yusuf, Müdürün karşısına getirildiği zaman bitkin haldeydi.

Müdür:

— Dinle, diye başladı söze... Mahkemenin, hakkında verdiği hüküm okunacak...

Ve hüküm, yüzüne karşı açıkça okunup bitirildi..

Gürcü Yusuf, neticeyi öğrenince bağırmaya başlamıştı:

— Bana yazık değil mi? diyordu yüksek sesle.. Neden böyle yapıyorsunuz? Beni affedin.. Göreceksiniz Kafkasyadaki bütün müslümanlar, sizi baştacı edeceklerdir.. Beni affedin...

Onu teskin ve teselliye çalıştılar.. Fakat Gürcü Yusuf, bu sözleri işitmemiş gibi davranıyor ve şu suali soruyordu:

— Asılacak olan yalnız ben miyim?

— Hayır.. Arkadaşların da var...

Gürcü Yusuf, şöyle konuşmuştu:

— Demek hep beraber yapılacak bu iş? Öyleyse kırk lira kadar param var. Onu size vereyim. Parayı Batum'daki çocuklarıma gönderiniz.. İşlerine yarar hiç olmazsa..

Bu sırada Gürcü Yusuf'un yanına yaklaşan İmam Efendi, ona dinî telkinlerde bulunmağa başlıyor ve Kelimei Şehadet getirmesini söylüyordu.. Sonra da tövbe ve istiğfarda bulunmasını...

Bu işler yerine getirildikten sonra Baytar Miralayı emeklisi Rasim Bey, Müdürün odasına getirildi..

Rasim Bey, okunan kararı sükûnetle dinledi.. Sonra da:

— Ne diyeyim? Mukadderat... Memleket selâmete erişsin, dedi..

Miralay (Ayıcı) Arif Bey, içeriye girdiği zaman metanetini muhafaza eder görünmekteydi.

Okunan kararı, sigarasını tüttürüp içerek dinliyordu. Sonra bu itidali kayboldu, bağırmaya başladı:

— Ben, Gazi'nin tam yirmi yıllık arkadaşıyım. Şuradan bir kâğıt-kalem verin.. Kendisine bir mektup yazacağım..

Miralay Arif Bey, kendisine verilen kalemle kâğıda şunları yazıyor:

«Yirmi yıllık arkadaşınızım. Birçok meydan muharebelerinde size fedakârane hizmet ettim. Ölüme yaklaştığım şu dakikada beni affedeceğinizden eminim.»

Arif Bey:

— Bunu kendisine hemen ulaştırınız.., dedi...

Ona :

— Peki...

Karşılığını verdiler..

Arif Bey, kendisine dinî telkinlerde bulunmağa başlayan imama da çıkıştı :

— Bana ders verecek sen mi kaldın? Ben, yapacağımı bilirim.. Sen, çekil işine bak..

Arif Beyden sonra İsmail Canbulad Bey, odaya alındı. Telâşsız görünüyordu.. Kararı dinledi.. Sonra:

— Hay hay, dedi..

Ve cebindeki paraları çıkarıp memura verdi..

Ondan sonra Hâlis Turgut getirildi. Karar okundu..

— Bir diyeceğiniz var mı? Vasiyette bulunacak mısınız?

— Çocuklarıma söyleyiniz. Politika ile kesin olarak uğraşmasınlar. Okusunlar, çalışsınlar, fikir adamı olsunlar.. Yaşasın İlkem.. Pâyidar olsun Türklük.. Bir Türk, Türklüğe nasıl ihanette bulunur?

Rüştü Paşa ise kararı dinlerken bitkindi:

— 54 yaşındayım, diye konuştu.. Küreğe konulmuş olacağım. Fakat cezaya müstehak değildim. Masumum.. Bir gün elbette bu gerçek anlaşılacaktır. Ruhum ancak o zaman şâdolacaktır. Ömrünün son ânında insan yalan söyler mi? İzmir suikastından Vallahi haberim yoktur. Ankara'dakinden haberdardım. O zaman da bunu öğrenince Şükrüye: «Bütün muhalif mebusların hayatıyla oynuyorsunuz. Muhalefete kastediyorsunuz, dedim. Onları önlemeğe çalıştım. Böyle bir adam asılır mı?

Abidin ise, Hapishane Müdürünün odasına girince şaşırmış ve:

— Buraya bu durumda girecek adam değildim. Yatağımdan palas pandıras kaldırılıp getirildim. Kıyafetime bakınız. Perişan bir haldeyim. Hiç olmazsa elbisemi giyeyim..

— Söyleyeceğiniz başka şey var mı? diye sordular..

— Hayır, dedi. Hepsini söyledim. Anlatamadım. Şimdi ne isterseniz yapınız. Kuvvet sizde..

Sarı Efe Edip, kararı sükûnetle dinlemişti..

Ziya Hurşid, hücresinden alınmağa gidildiği zaman uyumaktaydı..

Onu uyandırdılar. Soğukkanlı görünüyordu. Hattâ neşeliydi..

— Anladım işi, dedi. Hiç telâş etmeyin.. Hele bir hazırlanayım.

Ve giyinmeğe başladı. Kolonya sürmeği bile ihmal etmedi. Sonra:

— Buyurun, gidelim... Diye konuştu.

— Hepsi bu kadar mı, diye sordu..

— Evet, dediler.

— Arkadaşlar ne oldu? Meraktayım.

— Onlar da aynı cezaya çarptırıldılar, karşılığı verildi.

— Bazılarının idama mahkûm edilmemeleri kanaatindeydim. Bir yanlışlık olmalı..

Sonra, ayağa kalkarak cebindeki ikiyüz lira parayı çıkardı.

— Bunu, ağabeyim Faik'e veriniz. Kabrime, şerefimle mütenasip bir mezar taşı yaptırıp diktirsin. Vasiyetim bu.. Vasiyetim yerine getirilmezse, karışmam ha... Öbür dünyada iki elim yakandadır müdür bey.. Sana orada suikast yaparım, hem elimden kurtulamazsın..

Ziya Hurşid, imamın telkinlerini de güler yüzle dinledi.

Ufak tefek bir adam olan Hafız Mehmet, büsbütün küçülmüşe benziyordu.. Hükmü öğrenince:

— Eyvah, diye bağırdı.. Zaten tahmin etmiştim.

Onun fenalaştığını görünce su verdiler.. Bardaktan bir kaç yudum içebildi..

İdam mahkûmlarından duygularını en belli etmeyeni Şükrü Bey'di. Soğukkanlılığını ipe kadar sürdürdü.

Mahkûmların asılması işiyle Selânik Kıptilerinden Cellât Ali görevlendirilmişti.

Şükrü Beyin asılışında hiç umulmadık olaylar geçmişti.

Cellât Ali, bu konuda şunları söylemiştir:

«Şükrü Bey, Hükûmet Konağının Kemeraltı yönündeki büyük kapısı önüne kurulmuş sehpayı görünce sarsıldı ve başını hızla geriye atarak «Eyvah...» diye bağırdı.. Sonra, sessizce sehpaya yaklaştı. Başını eğdi. Kendini bana teslim etti. İpi, bütün maharetimle boynuna geçirdim. Ayaklarının altındaki iskemleyi devirceğim sırada ip koptu.. Şükrü Bey de yere düştü..»

Herkes telâşla o tarafa doğru koşuşurken, Cellât Ali kendine yardım edenlerle birlikte, yarı ölü hâle gelen Şükrü Beyi kucaklayarak, karşı köşedeki sehpaya götürüp, tekrar asmıştı.

Arkasından, bir taksiyle Hafız Mehmet getirilmişti. Şükrü Bey asılırken ipi kopan sehpaya doğru sendeleye sendeleye götürülürken Hafız Mehmet, gözlerini yummuş; bir şey görmek istemediğini, ne olacaksa çabuk olup bitmesini söylemekteydi. Kopan ipi değiştiren cellâdın «Şöyle buyrun Hafız Bey!» demesi üzerine, gösterilen sandalyaya çıkarken gözlerini sehpaya dikmiş: «Zulüm!.. Zulüm!..» Zulüm ile yapılan bina payidar olmaz!» diye bağırıyordu.

Rüştü Paşa, Hükûmet Konağı önündeki sehpaya götürülürken ağlamaktaydı. Sonra şöyle demişti:

«— Korkumdan değil bu ağlayış.. Harb meydanlarında bin defa ölüme göğüs gerdim... Fakat gözlerimi bile kırpmadım.. Ölümün böylesi kahrediyor insanı... Ne olur, beni kurşuna dizin! Bu son arzumu olsun yapın... ve bilin ki, masumum.. Bir hatânın kurbanıyım... Beni boşu boşuna itham ediyorlar. Suikast teşebbüsünü duyunca kaç defa «yapmayın. Hem kendinizi, hem muhalefeti mahvede-

ceksiniz» dedim. Bilir miydim dinlenmiyeceğini? Durumu seyretmekte olan İstiklâl Mahkemesi âzâsından biri:

— Yalnız muhalefet mi Paşa? deyince, Rüştü Paşa, ona şunları söylemişti:

— Muhalefet dolayısiyle hepimize, memlekete!.. Ellerim kelepçeli, size yardım edemiyorum, göz yaşlarımı bile silemiyorum. Silin, kuzum.. İpi de iyi geçirin!. Ha şöyle!..

Sonra: Bir «Ahhh!.» nidası ile, can vermişti.

Arif taksiden indirilirken:

«Çıkarın şu kelepçeleri!. Kaçacak değiliz ya... Başım çok ağrıyor, nedir bu eza, cefa?» diye etrafına çıkışıyor ve metanetini muhafazaya çalışıyor, koluna girmek istiyenleri itiyor. «Bırakın ben kendim giderim.. Size ne oluyor, çekilin!» diyordu. Tam sehpanın altına gelince, birdenbire durdu:

— Hani Paşadan cevap yok mu? Verir, mutlaka verir.. Beş dakika bekliyelim, diyordu..

Abidin son derece soğukkanlı görünüyor: «Bırakın intihar edeyim.. Ölümümü istemiyor musunuz? Bırakın ben kendim yapayım. Böyle ölmek istemem...» diye dayatıyordu. Sehpa altındaki sandalyaya çıkarılınca cellâda dönmüş:

— Bari ipi kendim geçireyim.. Sana zahmet olmasın ver şunu... demişti..

İsmail Canbolat kışla önündeki sehpaya götürülürken metindi. Hiçbir şey yokmuş gibi sâkin, ağır ağır, yürüyerek, durmuştu.. Bu esnada ipi boynuna geçirmekte olan cellâdın gözlüğünü almak isteyişine sinirlendi:

— Bırak gözlüğümü!. Vazifene bak!

Tam o sırada vazifeli jandarma subaylarından biri telâşla koşup gelerek, Canbulat bu mu? diye

cellâda sorduktan sonra ona sokulmuş, kin ve gazab dolu bir sesle: «Nasıl?. Erenköyünde zavallı, mâsum inzibat çavuşunu vurur musun? İşte intikamı alınıyor!» diye bağırmıştı. Canbulat, bu zabite dik dik bakmakla iktifa etti. Hiç sesini çıkarmadı.

Sarı Efe Edip suikastın yapılacağı yere yakın İkinci Beyler sokağı başındaki sehpaya çıkarılırken hiç sesini çıkarmamış, yalnız cellâda: «Beni fazla eziyete sokma, elini çabuk tut..» demiş, cellât başı Ali de:

— Haydi.. Haydi.. Merak etme bir lâhzalık iş... Dişini sık! cevabını vererek sandalyaya tekmeyi vurmuştur.

Ziya Hurşid tam suikast yapmayı kararlaştırdığı yerde, Kemeraltı Camiinin köşesinde asılmıştır. Sehpaya yaklaşırken yanındakilere soruyordu:

— En son gelir bezme ekâbir derler ya.. Ben de sonuncu asılan mıyım?

Cevap alamayınca, sesini yükseltti:

— Ben zaten başka bir şey beklemiyordum. Sizin elinizden yalnız bu gelir.. Amma bu da bir zevk.. Hürriyetsiz bir memlekette yaşamaktansa, namusuyle ölmek daha hayırlıdır. Zahmet buyurmayın, ben işimi kendim görürüm.. ve sehpaya bakarak:

— Ne mükemmel şey! Salıncağa da benziyor. Yüksekliğine de diyecek yok, yerde kalan insanlara yüksekten bakacağım.. İstediğim de buydu, derken etrafındaki kalabalık arasında birine gözünü dikerek:

— Kılıç Ali mi o? Nerede bakayım? deyince, cellâdın rivayetine göre Kılıç Ali de görünmemek için çömelivermişti.

Bu esnada işini biran evvel bitirmek telâşında olan cellâdın:

— Aman beyim.. Vakit geçiyor, çabuk ol.. deyişine gülen Ziya Hurşid:

— Acelen ne be kuzum? Telâş etme.. Ölecek ben değil miyim? Gidiyorum işte.. Dünya sana kalacak, merak etme.. Beş dakika sonra öbür tarafta, soyuna sopuna kavuşacağım. Mektubun falan varsa ver de götüreyim.. Haydi Allahaısmarladık, demiş ve Polis Müdürü Azmi Beyin:

— Uğurlar olsun!.. cevabına gülümsiyerek, can vermiştir.

Hükûmet meydanının deniz yakın tramvay durağı önünde Hâlis Turgut, otomobilden indirilip sehpayı görünce:

Hey Allahım!. Hey Allahım!. diye bir müddet söylendikten sonra, hiçbir harekette bulunmadan, sessizce kendini cellâda teslim etmiş, yalnız son ânında:

— Ben ölüyorum amma, fikrim ölmez.. Yaşasın Türklük! diye bağırmıştır.

Baytar Rasim; kışla kapısının önündeki sehpaya doğru götürülürken:

— Akşam rüyamda görmüştüm, buyur bakalım, işte şimdi karşımda... Her zaman rüyam böyle çıksaydı ya.. diye bir hayli konuşmuş, son sözü de:

— Yolcu yolunda gerek.. Haklı haksız gidiyoruz iste.. olmuştur.

Çopur Hilmi, sessiz sedasız asılmıştır.

Gürcü Yusuf da dili tutulmuş bir vaziyette daha sehpaya çekilmeden ölmüş gibiydi.

Lâz İsmail: «Çabuk olup biter mi bu iş? Nasıl olacak acaba?» diye söylenirken, otomobilden indirilip sehpaya yaklaşınca, gözlerini açmış:

— Vay anasını, bu ha!.. Ben de başka bir şey zannediyordum. Bunu çok seyrettim... Haydi öyley-

se, gayret bizden kuvvet sizden.. Amma tez olun, canımı çok acıtmayın. İpimi boğazıma iyi geçirin, ne olacaksa olsun bitsin.. Allah taksiratımızı affetsin! demiş ve asılmıştır.

Böylece sabahın üçüne kadar bütün mahkûmların asılması tamamlanmıştı. Asılanların göğüslerine takılan kâğıtlarda, şu satırlar vardı:

«Türk, vatan ve namusunu kurtaran Aziz Reisicumhur Hazretlerine suikast icra ve heyeti vekileyi iskat ile taklibi hükûmet edecekleri bir anda derdest edilip bilmuhâkeme, mucrimiyeti sabit olan ve Ceza Kanunun 55 inci maddesi delâletiyle 57 inci maddei mahsusasına tevfikan sulben idamına karar verilen (.....) dır.

Asılanlar, saat 10'a kadar sephalarda bırakılarak akın akın gelen meraklılara teşhir edilmişler, ondan sonra arabalara yüklenen cesetler, önce karantinadaki merkez hastahanesine götürülüp, üzerlerindeki eşya alınmış ve oradan Kadifekale cıvarındaki Kokluca Mezarlığına sevkedilerek gömülmüşlerdir.

YEDİNCİ BÖLÜM

İSTİKLÂL MAHKEMESİ ANKARA'DA

ESKİ İTTİHATÇILARIN DURUŞMALARI - İDDİALAR VE SONUÇ

İzmir suikastını hazırlayan sanıkların İzmir'de İstiklâl Mahkemesinde duruşmaları yapılıp idamlarından sonra İstiklâl Mahkemesi Ankara'ya dönmüş ve çoğunu eski İttihad ve Terakki Fırkası ilerigelenlerinin teşkil ettiği sanıkların duruşmalarına 2 ağustos 1926 pazartesi günü saat 14'te Ankara'da başlamıştı..

Bu sanıklar şunlardı:

Ergani Mebusu İhsan, Mithat Şükrü, Cavid (Eski Maliye Nâzırı) Dr. Nâzım, Ardahan Mebusu Hilmi, İzzet, Rifat Cevad, Kara Vasıf, Salâh Cimcoz, Salim Hüsnü, Ahmed Nesimî, Eyüp Sabri, Dr. Rusuhî, Çolak Salâhaddin, Dr. Hüseyin zade Ali, Gaziantepli Ahmed, Muhtar, Hüseyin Avni, Azmi, Ali İhsan Beylerdi..

Hüseyin Cahid (Yalçın) sürgünden henüz dönmemiş bulunduğundan mahkemeye getirilememişti.

İstiklâl Mahkemesi Reisi Ali Bey (Çetinkaya) oturumu açtıktan sonra:

— İstiklâl Mahkemesi Müddeimumîsi hakkınızdaki dâvânın iddianamesini okuyacaktır. Dinleyiniz, dedi.

Müddeiumumî Necip Ali Bey, okumağa başladığı uzun iddianamesinde İzmir'de görülen muhakemede sanıklardan çoğunun itiraflarından suikast işinin, şahsî garez duygusundan ileriye gelmekten ziyade mevcut hükûmeti devirmek olduğunu, ayrıca bu işin sonunda da iktidar mevkiine İttihadçıları getirmekten ibaret bulunduğunu deliller ortaya koyarak anlattı:

Bu arada şunları da belirtti:

— Kara Kemal Beyin esas maksat ve gayesi, kendisinin şimdilik başka bir nam altında çalıştıktan ve ahvalin gelişmesinden sonra elverişli fırsatta harb sorumluluğuyla ilgili eski liderleri tekrar iktidara getirmektir (*). Kara Kemal Bey, Şükrü, Cavid ve Cahid Beylerin teşvikleriyle suikast meselesini hazırlamıştır. Ziya Hurşid ve Hafız Mehmet Beylerle de gizli görüşmeler yapmıştır.

İddianamede, yukarıda adları geçen sanıklar hakkında da ithamlar bulunmaktaydı.

«Dâvânın umumî manzarasına göre, Cavid Beyin evindeki toplantıda bulunan ve gerek öteden beri gayrimeşrû faaliyete iştirak ve gayrimeşrû emeller altında Terakkiperver Fırkayı teşkil eden ve ticarî maksattan ziyade siyasî gayeye varmak için çalışan ve ticarî müesseselerindeki müdürlerin

---

(*) Kara Kemal bu iddianamenin okunuşundan dört gün önce İstanbul'da bir baskında kaçtığı tavuk kümesinde intihar etmişti.

işbu gizli heyetle derece derece nisbet ve alâkaları görülmüş bulunduğundan bunlardan Dr. Nâzım, Cavid, Kör Ali İhsan, Ardahan Mebusu Hilmi, Küçük Talât, eski Polis Müdürü Azmi, eski mebuslardan Kara Vasıf, Hüseyin Avni, Selâhaddin, Nail, İhsan ve Tanin gazetesi sahip ve muharriri olup başka bir maddeden dolayı müebbeden sürgüne mahkûm edilmiş bulunan Hüseyin Cahid Beyle, İttihad ve Terakki Umumî Kâtibi Mithat Şükrü Bey ve kendilerine usulü dairesinde tebligat yapıldığı halde elyevm dâvete henüz icabet etmeyen Rauf, Dr. Adnan ve Rahmi Beylerin cürümleri sabit olduğu takdirde, gerek cürmün yapıldığı tarihe ve gerek yeni Ceza Kanununda buna tesadüf eden 171 inci maddenin ihtiva ettiği ahkâmı cezaiyenin daha ağır olmasına ve muhaffef ceza olması itibariyle, yeni Ceza Kanununun 55 inci maddesi delâletiyle 58. maddesine tevfikan ceza tâyin ve tahdidinin, Dr. Hüseyinzade Ali, Hamdi baba namiyle meşhur Hamdi Bey, posta telgraf sabık müdürü Hilmi, sabık Fatih kâtibi mesulü Vehbi, Bakırköy kâtibi mesulü İbrahim Ethem, Hamal Ferid, sabık umumî merkez âzâlarından Eyüp Sabri, Dr. Resuhi, eski Hariciye Nâzırlarından Ahmed Nesimi, Salâh Cimcoz, Erkânıharp mütekaidi Rıza, kâtibi mesullerden Hüsnü, Ordu Donanma Müdürü Naim Cevad, Tırnakçı Salim, Yakup Cemil'in kardeşi Sait, Ali Osman Kâhya, Salih Reis, komiser Cavid, Düyunu Umumiye Müfettişlerinden Nâzım, Kaymakam mütekaidi Çerkez Bey, Ekmekçiler Şirketi Müdürü İzzet, sabık Üsküdar Belediye Reisi Rafet, Kara Kemal'in odacısı Hasip, Bakırköy kâtibi mesulü Ahmet Muhtar, sabık Bakırköy Kaymakamı Neşet, gözlüklü büyük Mithat, İktisat Bankası Müdürü Mehmed Ali, ser veznedar Rıza, Sadettin Rıza,

Kantariye Şirketi Müdürü Bekir Sıtkı, Millî Ticaret İzmit mümessili İhsan, Millî Mahsulâttan Hasan Fehmi Beylerin keza cürümleri sâbit olduğu takdirde 58 inci madde delâletiyle 45 inci maddenin fıkraî mahsusasına tevfikan cezalarının tahdidi talebiyle dâvâ evrakı yüksek riyasete takdim olundu.»

Müddeiumumînin iddianamesi burada sona eriyordu..

Başkan, iddianamenin okunuşundan sonra huzurda yalnız küçük Talât Beyin kalmasını, diğerlerinin dışarıya çıkarılmalarını, onların da sıraları geldikçe sorgularının yapılacağını bildirdi.

İstiklâl Mahkemesi Reisinin:

— Umumî Harbin başlangıcından sonuna ve Talât Paşa kabinesinin istifasına kadar geçen devrede İttihad ve Terakki Fırkası Genel Merkezindeki vazifelere göre, siyasî hayatınızı anlatınız, sorusunu cevaplandırmaya başladı.

Küçük Talât Bey, İttihadçıların ileri gelenlerindendi. Daha ziyade Fırkanın yayın işleriyle meşgul olduğunu, Yeni Mecmua'yı neşrettiklerini bildirdi.

— Ben, İttihad ve Terakki'nin günlük işleriyle uğraşmazdım, dedi.

Sonra iaşe konusu etrafında izahat verdi. Bu işin, İstanbul'daki küçük kooperatiflerle esnafı himaye için yapıldığını bildirdi. Daha sonra da Levazım Reisi Topal İsmail Hakkı Paşa ile Kara Kemal Beyin aralarının açıldığını açıkladı.

Bu arada kendisine de bazı sorumluluklar düşmesi gerektiğinin hatırlatılması üzerine de ikna edici bir karşılık veremedi.

Başkan. bu zümrenin Millî Mücadele aleyhin-

de olduklarını, fikirlerinin de apaçık bu mücadeleyi sürdürmekten ibaret kaldığını bildirdi.

Başkan, İttihadçıların bütün kirli işlerini açıklayıp bunlara Küçük Talât Beyin karşılık vermesini istiyordu..

— Ya öteki efendilerin bitip tükenmeyen çabaları?.. Hüseyin Cahid Beyin, Tanin'deki makaleleri.. İttihatçıların yaptıkları kongreler, toplantılar, gizli çalışmalar? Bunların hepsini gördünüz.

— Olur.. Olabilir ama onlar, benden uzak bulunuyorlardı. Hattâ bu halimden ötürü Dr. Nâzım, beni miskin olarak vasıflandırırdı.

— Çeteci İpsiz Recep'e, Enver Paşadan bir mektup gelmiş, bu mektubu size vermişler.

— Verdiler ama nasıl geldiğini bilmiyorum. Enver Paşa gibi başkumandanlık yapmış bir adamın böyle bir çeteci ipsize mektup göndermesini küçüklük saydım, yırttım attım.

— Erzurumlu Cafer Beye de bir mektup göndermiş.

— Evet, fakat Cafer cevap vermemişti.

— Hâfız Mehmet, Naim Cevat falan?

— Onlarla alâkam yok..

— Hafız Mehmet'e, İhtilâl Cemiyeti'nin ikinci reisi olduğuna dair vesika verir misiniz?

— Benim haberim yok.

— Bugünlük kâfi..

CAVİD BEYİN DURUŞMASI

Küçük Talât Beyden sonra, İttihad ve Terakki Fırkasının en ilginç simalarından eski Maliye Nâzı-

rı Cavid Bey, süngülü jandarmalar arasında huzura alındı.

İzmir'deki duruşmalar sırasında Cavid Beyin de Atatürk'e karşı tertiplenen suikastla ilgili olduğu ve İstanbul'da bu konuda İttihadçılar tarafından yapılan müteaddit toplantılara katıldığı gibi İttihad ve Terakki Fırkasını yeniden diriltmek için bir de program hazırlamış bulunduğu anlaşılmıştı.

Reis, sorgulara geçti:

— Mütareke esnasında İzzet Paşa Kabinesinde de Maliye Nâzırı olarak bulundunuz. Sonra Ferid Paşa Kabinesi kuruldu. Siz de, ortada kaldınız. Bunlar malûm.. Ondan sonraki hayatınızdan başlayalım.. Anlatınız bakalım?

— Evvelâ; İzzet Paşa Kabinesinden sonra, Ferid Paşa gelmedi, Tevfik Paşa Kabinesi kuruldu. Bunu müteakip de tevkifler başladı. Fakat Tevfik Paşa bu şekilde geniş ölçüde tevkifler yapılmasına razı olmadı. Yalnız mimlenmiş bazı merkezi umumî âzâlarını tevkif ettirdi. Ben de bu sırada İstanbul'da kaldım. Damad Ferid Paşa, Martın beşinde kabinesini teşkil ettikten dört gün sonra yeniden tevkiflere başlandı ve harb esnasında Nâzırlık yapanların hepsinin yakalanacakları şâyi oldu. Bunun üzerine ben de saklandım ve 175 gün kimseye görünmedim, saklı kaldım. Sonra memleketten uzaklaştım.

— Nereye gittiniz?

— İsviçreye ve hep orada kaldım...

— Cavid Bey!.. Memlekette Millî Mücadele başlamış ve herkes vatanî vazifesini ifa ile mükellef bulunurken siz nasıl olur da firar eder gidersiniz?

— Efendim, arzettiğim gibi, İstanbul'da kapalı, saklı bir vaziyette idim. Kimse ile irtibatım, temasım yoktu.

— Gazeteler Millî Mücadelenin başladığını haber vermiyorlar mıydı? Her tabakadan insan vazifelerini yapmak için Anadolu'ya geçmiyorlar mıydı? Siz de herkes gibi geçemez miydiniz?

— Reis Bey... Mücadele henüz başlamıştı. O tarihlerde İstanbul'da Damad Ferid Paşa Hükûmetinin terörü, müthiş tazyiki vardı. Anadolu'ya gidebilen henüz yoktu. Yollar kapalı, herkes sinmiş, kimsenin kimseye hayrı yoktu. Bahusus kapalı kalmış olduğumdan, birşey yapabilecek vaziyette değildim. Nasıl kaçabilirdim?

— Fransızlar falan söylemişlerdir. Hem siz bir ecnebinin evinde saklı idiniz!

— Hayır Reis Bey, ben Hürriyet ve İtilâf Fırkası Reisi Nuri Paşanın evinde saklı idim!

— Amma, Millî Mücadeleyi bildiğiniz halde, Avrupa'ya gittiniz?

— Damad Ferid'in eline düşmemek için başka çare yoktu.

— Tabiî Fransızlar, sizin Cavid Bey olduğunuzu biliyorlardı.

— Hayır.. Bilmiyorlardı.

— O halde Avrupa'daki hayatınızı anlatınız bakalım?

— 1919 Eylülünde İsviçreye gittim. Bütün kış Lozanda kaldım. Cemal Paşanın bir dağ köyünde oturduğunu haber aldım, fakat kendisini görmedim.

— İstanbul'da hiç kimseyle muhabere etmediniz mi?

— Hayır. Çünkü lüzum yoktu.

— 1921 yılında neredeydiniz?

— İsviçrede. O yılı orada geçirdim. Bir defa Damad Şerifa Paşa ile görüştüm. Bir de Malta'dan

kurtulan İsmail Canbulat Bey gelmişti, onunla görüştüm.

— Hüseyin Cahid Beyle?

— Tabiî onu da gördüm. İsviçre'ye gelirken sınıra gittim, onu karşıladım. O sırada İsmail Canbulad Bey, ailesiyle birlikte geldi, bir hafta misafir kaldı. Sonra Cemal Paşa geldi. O da bir hafta kaldı.

— Talât Paşa?

— Onunla Berlin'de buluştuk. Sonra da İsviçre'de.

— Demek İstanbul'dan çekildikten sonra siyasî faaliyette bulunmadınız?

— İttihatçı arkadaşlarınız İstanbul'da bir büro teşkil etmişler. Kongre yapmışlar. Bunları nasıl oluyor da bilmezlikten geliyorsunuz?

— Hiç haberim yok.

— Enver Paşanın Anadolu'ya geçmek istediğinden de haberiniz yok mu?

— Böyle bir şey işittim. Talât Paşaya bir mektup yazdım. Enver Paşa memlekette bir ikilik, bir nifak yaratacak böyle teşebbüslerden vazgeçmelidir, onu menediniz, dedim.

— Vatana ne zaman avdet ettiniz?

— 1921 Temmuzunun ikinci günü...

— Ne ile meşgul oldunuz?

— Düyunu umumiye ile... Daha doğrusu okuyup yazmakla...

— Eski İttihad ve Terakki Fırkasındaki arkadaşlarınızla temas etmediniz mi?

— Cahid ve Kara Kemal Beyler vardı. Cahid Beyle daima temas ederdim. İsmail Canbulat Beyi de görürdüm. Bunlar eski samimî arkadaşlarımdır.

— 1929 yılı ikinci seçim devresinin başlayacağı sıralarda, Cemiyeti Belediye ve Umumî Meclis âzâ-

lıkları seçimi yapılıyordu. İttihad ve Terakki arkadaşları dediğiniz bu efendilerin, bu günlerdeki faaliyetlerinden ne biliyorsunuz? Yâni o yıl, İstanbuldaki evinizde yapılan toplantıları soruyorum, anlatınız?

— Birinci Lozan Konferansından sonraydı, Kara Kemal Bey İzmit.e gitmiş, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmüş.. Biz de konferanstan dönmüştük. Kara Kemal Bey, İzmit'te Mustafa Kemal Paşa ile neler görüştüğünü bana anlattı: Paşa hazretleri, İttihad ve Terakki arkadaşlarının ne yapacaklarını sormuş, o da, bu hususta bir şey söylemiyeceğini, ancak kendi şahsı hakkında hareket edebileceğini, arkadaşları hakkında bir şey söyleyebilmek için, onlarla görüşmesi lâzım geldiğini ve ancak o zaman bir cevap verebileceğini, söylemiş. Yâni «ben arkadaşlar namına, söz söylemeye selâhiyetli değilim, onlarla görüşeyim sonra size haber veririm» demiş...

— Sonra?

— Bunun üzerine, sırf Gazi Paşanın arzusunu yerine getirerek bekledikleri cevabı verebilmek için fikirlerini almak üzere Kara Kemal Bey, eski arkadaşlarını dâvet etti. Bu arada Dr. Nâzım ve Rahmi Beyler de İzmir'den dâvet edildiler.

— Nerede toplanıldı?

— Bendehane'de..

— Tesbit edelim. Nasıl toplandınız? Kimler vardı? Kaç içtima yaptınız? Neler konuştunuz? Hepsini anlatınız.

— İki defa.. Yâni iki gün toplanıldı. İlk gün öğleden evvel ve sonra.. Fakat şimdi, bu toplantıda kimler vardı, isim olarak hatırlıyamıyorum. Meselâ Hüseyin zade Ali Bey, Nail Bey vardı..

— Hamal Ferid Bey var mıydı?

— Hayır... Yoktu.

— Hamdi baba?

— Vardı... Bir göründü, sonra gitti. Çok oturmadı.

— Diğer hatırlıyabildikleriniz?

— Hüseyin Cahid Bey... Dr. Nâzım...

— Rahmi Bey?.. Canbulat, Hafız Mehmed, Azmi Beyler?

— Hayır. Yoklardı...

— Her ne ise, toplandınız. Daha birçokları da vardı. Elbette hatırlıyacaksınız.. Şimdi, neler görüştünüz, bu kadar uzun süren bu toplantılar tabiidir kir, boş geçmedi... Söyleyiniz konuştuklarınızı?

— Arzettiğim gibi, Kemal Bey İzmit'e gitmiş, Gazi Paşa Hazretleriyle görüşmüştü. Evvelâ bu mesele konuşuldu. Bu arada seçimlere iştirak edilip edilmemesi işi bahis mevzuu oldu. Gazi Paşanın suali etrafında.. Siyasetle meşgul olmayacağını söyledi Kara Kemal Bey.. Neticede bir İttihadçı zümresi halinde Gazi Paşaya maruzatta bulunulması doğru olmıyacağı düşünüldü. Millî Mücadelenin başında bulunan büyük şahsiyetin arzularına muvafakat ve hizmetinde bulunmak kararı verildi. Yine Kemal Bey, bunu Gazi Paşaya arzedecekti. «Bunlardan arzu ettikleriniz emrinize müheyyadır» diyecekti.

— Başka ne görüştünüz?

— Program işini...

Reis, dokuz maddelik programı uzattı, Cavid Beye verdi:

— Zaten biliyorsunuz, okudunuz değil mi?

— Evet bunu görüştük!

— Fakat niçin bunu ilk ifadenizde ve İzmir'de tamamen inkâr ettiniz?

— İnkâr değil.. Hatırlıyamadım. Aradan zaman geçmiş..

— Hayır.. Elimize geçmeyeceğini zannettiğiniz için söylemek istemediniz, değil mi?

— Katiyen efendim.. Zaten büyük önemde değildi.. Not şeklinde yapılmıştı..

— Birinci maddeyi kim tesbit etti?

— Müzakere ile oldu. Kimin yazdığını hatırlamıyorum..

Reis birinci maddeyi okudu:

«İttihad ve Terakki bütün hürriyetlere taraftar radikal bir siyasî fırkadır. Hukuku esasiye-i efrada teaddi eden kanunların, hükümleri bu gayeye göre tadil ve islâh olacaktır.» Ve Başkan, şunu sordu:

— Bu madde ekseriyetle mi kabul edildi?

— Tabiî öyle olması lâzımdır.

— Teşkilâtı Esasiye Kanunundan haberiniz yok muydu? O kanun varken, bu nedir? İttihad ve Terakkinin radikal bir fırka olması esasını kabul etmişsiniz. Halbuki eskiden radikal değildi. Bu değişikliğe neden lüzum gördünüz?

— Zaman değişmişti... Hatâlar anlaşılmış, daha iyi ve memleket ihtiyacına daha uygun esaslar üzerine program tanzimi düşünülmüştü.

— Ya bu madde? «Hâkimiyet ve saltanat münhasıran milletindir.» Bu formülü kim yaptı?

— Hepimiz...

— «Münhasıran» dan maksadınız?

— Hiçbir maksadımız yoktu. Daha ziyade mutlakiyet vermek istiyorduk.

— Yok... Hükümdarlık ve Riyaseticumhuru, milletin mânevî şahsına vermek istiyordunuz...

— Hayır, milletinkini millete, hükümdarlığmkini hükümdara vermek idi...

— «Tevâzünü Kuva»'dan maksadınız neydi?

— Bir Devlet Reisi, bir âyan ve meb'usan meclisleri teşkili... Meb'usların da re'iyiâm ile seçilmesi vesaire... Malûm şeyler.

— Bu maddede: «Seçimden sonra bir meclisi müessisan toplayıp Kanunu Esasî yapılmalıdır...» diyorsunuz; izah ediniz...

Reisin bu minval üzere soruları, Cavid Beyi güç durumlara düşürüyordu.

Gizli tertiplerde kendisinin rolü olduğu gittikçe ve daha iyi anlaşılmaya başlamıştı.

Burada Müddeiumumî Necip Ali Bey, müdahale ederek:

— Cavid Beyin ifadelerinden bir şey anlamadım, dedi. Diyorlar ki: Biz orada seçimler etrafında görüştük ve bu program, siyasî fikirlerimizin zübdesi olarak Gazi Paşa'ya arzedilmek üzere yazılmıştı. Birinci maddeyi okursak görürüz ki, kurulacak bir fırkaya esas olmak üzere değil, çoktan kurulmuş bir fırkanın umdesini ifade etmektedir. «İstanbul sularında düşman donanması varken biz Gazi Paşa'ya karşı cephe alamazdık» diyen Cavid Bey'in, görülüyor ki, ifadelerinde samimiyet yoktur. Çünkü o vakit Gazi Paşa Hazretlerinin umdeleri neşredilmişti. Bundaki esas, milletin bütün kuvvetlerini mecliste topluyordu. Cavid Beyle arkadaşlarının fikirleri ise bunun aksidir. O taraf hükûmet merkezi Ankara olacaktır derken, bu taraf İstanbul olmalıdır, diyor. Kanaatim şudur ki: Bu toplantı, 10—15 kişiden ibaret bulunmasına rağmen, bir kongredir.

Cavid Bey cevap verdi:

— Bu bir kelime meselesidir.

Reis sordu:

— Peki öyle ise nedir?

— Bir içtimadır... Sadece bu kadar...

— Yâni bir komite içtimaı?.

— Hayır... Üç beş kişinin arkadaşça içtimaı...

— Bugünkü suikast meselesi olmasaydı, bu sözünüzü kabul edebilirdik Cavid Bey. Fakat bu içtimadan sonra mütemadiyen gizli çalışılmıştır.

— Hayır efendim... Böyle şey olmamıştır... Katiyyen...

— Siz bu toplantıyı Gazi Paşa ile mülâkat neticesi olarak yaptığınızı söylüyorsunuz ama Gazi Paşa böyle demiyor...

— Efendim, Gazi Paşa ile konuşan ben değilim! Kara Kemal Beydir ve hepimizi toplayan da odur.

— Gazi Paşa, bir program yapılmasını mı istemiş?

— Hayır.. Ama fikirlerimizi sormuş... Biz de düşüncemizi bu şekilde tesbit ettik.

— Daha hakikate doğru gelmiyorsunuz, Cavid Bey! Hüseyin Cahid Bey'in makalesinden 5—6 gün evvel Gazi Paşa'nın umdeleri ilân olunmuştu. Biliyorsunuz 9 umdedir. Sizin program da 9 maddedir. Bunların umdelere karşı yazılmış olduğunu kabul etmez misiniz?

— Reis Beyefendi, hangisinin daha evvel yazıldığını nereden bilebiliriz?

— Sizin evdeki toplantılardan başka, Kara Kemal'in yazıhanesinde toplantı yapıldı mı?

— Ben başka bir toplantı bilmiyorum.

— Peki... Neden şizin evde toplanılıyor?

— Daha rahat, daha sakin.

— Yâni gizlice bir komite...

— Ne münasebet... Herkesin gözü önündeki bir ev...

Cavid Beyden sonra Doktor Nâzım, Hüseyin Cahid Beyler sorguya çekildiler. Hüseyin Cahid ve Cavid Beyler bu arada yüzleştirildiler. İfadeleri arasındaki tenakuz bu suretle giderilerek gerçekler tesbit edildi.

Bu iş tamamlandıktan sonra halk dilinde «mimlenmiş» diye vasıflandırılan İttihadçıların sorguları yapıldı.

Müddeiumumînin (Savcının) talepnamesini okumasını müteakip sanıkların savunmalarının dinlenmesine geçildi..

Sanıklar, kendilerini müdafaaya yarayacak hususları uzun uzadıya okudular...

SEKİZİNCİ BÖLÜM

İSTİKLÂL MAHKEMESİNİN KARARI VE ANKARADAKİ İDAMLAR

26 Ağustos 1926 Perşembe günü saat 14'te Ankara İstiklâl Mahkemesi, kararını bildiriyordu...

Mahkeme yine hıncahınçtı.. Salon, kararı merakla bekleyenler tarafından doldurulmuştu.

Sanıkların içeriye alınmalarından sonra aşağıdaki kararın okunmasına başlandı:

«Muhakemeler safhalarını tesbit eden ifadelerle iddia makamının talepnamesi ve maznunların müdafaaları mütalâa ve tetkik olunarak kanaat husulüne kâfi görüldü. Bu takrirlerin neticelerine göre umumî harbi ve umumî harp esnasında devlet işlerini iyi bir şekilde idare edemeyerek, memleketi izmihlâl ve inhizam tehlikesine düşürmek suretiyle iktidar mevkiini terkederek ve kendi kendisini feshe mecbur kalan ve başlarından birçokları memleketi bizzat açtıkları felâket uçurumunda bırakarak kaçan **İttihad ve Terakki Fırkasının yeniden iktidar mevkiine getirilmesi maksadı ile gizli ve suikaste müntehî bir siyasî faaliyet şebekesinin İzmir muhakemelerinde meydana çıkan mevcudiyeti, Ankarada ikmal edilen safhalarile kat'î surette teeyyüt etmiştir.**

Umumî harpte kaçanların, memlekette millî mukavemet ve istidadı sezdikleri dakikadan itibaren, Berlin'de başlayarak Moskova ve Batum'da devam eden faaliyetlerinin, kendi kendisini kurtarmaya çalışan milletin bâizi oldukları felâketi tamir ve telâfisi imkânsız bir hâle getirecek tarzda yeniden memleketin mukadderatını ele almak maksadiyle harekette bulundukları sâbit olmuştur. Dâvâcısı bütün bir millet ve şahidi bütün bir cihan olan umumî harp felâketlerinin, millî zafer şerefine ve hörmetine bütün siyasî mücrimler arasında millet tarafından affedilen mesulleri, umumî harpten sonra yabancı topraklarda anavatan aleyhinde tertip ettikleri entrikalardan dolayı dahi af ve müsamahaya mazhar olmuş ve kayıtsız şartsız vatandaşlık camiası içine kabul edilmiş iken, bunlardan bir kısmının, her türlü hamiyet ve vicdan kaydından âri bir hırsla açtıkları cinayet mecrasına yeni ve gizli istikametler vererek kötü maksatlarına doğru yürümekten fariğ olmadıkları, muhakemenin cereyanı ile açıkça anlaşılmıştır.

Türk milletinin kuvvet ve mukavemet kaynaklarının tükenmez olacağından gafil bulunarak, o zaman millet ve memleketi düşman ayakları altına atıp kaçmaktan başka çare bulamayan İttihat ve Terakki Rüesasının, millî zaferin tabiî neticesi, kendilerinin yeniden iktidar mevkiine gelmeleri olacağı kanaatiyle mütehassis oldukları ve Berlin'de kararlaştırılarak Moskova'da tecrübe edilen Anadoluya ve Anadolu iktidar mevkiine baskın fikirlerinin başlıca rüesasının ortadan çekilişleriyle arızî bekleyişten sonra, Birinci ve İkinci Lozan Konferansları müddeti arasında İstanbulda eski Maliye Nâzırı Cavid Beyin evinde yapılan gizli kongrede eski maksatların

teminine doğru yeni kararlar alındığı tamamen tezahür ve taayyün etmiştir. Zikredilen gizli kongrede Cavid, Kara Kemal, Şükrü ve İsmail Canbulat tarafından isimleri tesbit olunan ve İstanbulda mevcut bulunmayanları muhabere ile dâvet edilen kendi tâbirlerince, «Eski İttihadçılar» ın toplandığı ve Kara Kemalin Gazi Paşa Hazretlerine İzmit'te vâki müracaatı, asıl mevzua vesile ve zemin edinilerek, İttihad ve Terakkinin ilerideki rolü konuşulduğu ve kongre âzâsından bir kısmının vatan, hamiyet ve fazilet duygularının galebesiyle bu mahiyette bir siyasî faaliyeti hoş göremeyip ayrıldıkları ve bir kısmının dâvetlere hiç gitmedikleri ve merhum Ziya Gökalp Beyin de Diyarbakır'dan aldığı davetnameye red cevabı verdiği, diğer bir kısmında toplantıda hazır bulunarak, müzakerelere katıldıkları anlaşılmıştır. Bu toplantılarda, hedefe doğru tesbit edilen merhaleler üç esası ihtiva etmektedir.

1 — Büyük Millet Meclisindeki birinci ve ikinci gurupları birleştirerek, her ikisindeki eski İttihatçıları toplamak ve Rauf Beyin yardımının da inzimamile birleşecek gurupların, idare heyetinde ve vekiller heyetinde nafiz bir vaziyet almaları.

2 — Bu mümkün olmadığı takdirde, eski İttihad ve Terakki namına, 15—20 kişilik bir mebus listesini Müdafaa-i Hukuk Fırkası teşekkülüne şüpheyi dâvet etmeden ve yine Rauf Beyin yardımının inzimamile sokturmak.

3 — Bu da olamadığı takdirde, doğrudan doğruya İttihad ve Terakki Fırkası namı altında zâhiri esasları 9 umdeye meydan okuyan 9 madde halinde tesbit olunan bir fırka teşkili ile ortaya atılmak ve açık mücadeleyi tecrübe etmek.

Bu üç şeklin, ikisinin muhtelif teşebbüslerden sonra muvaffakiyetsizliğe müncer olduğu ve İttihad Terakkiyi ihya fikrinin dahi, Hüseyin Cahid Beyin birçok hararetli makalelerine ve diğerlerinin şifahî propagandalarına rağmen, umumî efkârda hiçbir câyi kabul bulmaması üzerine, geciktirilmesi cihetine gidilerek, dördüncü bir şekil üzerinde durulması kararlaştırılmıştır.

Dördüncü şeklin; blok ve zümre halindeki teşebbüslerin terkile, münferit müracaatlar ve bu müracaatları besleyecek delâlet ve tasavvutlarla kendilerine mensup olan ve daha sonra iltihakları muhakkak bulunanları, Halk Fırkası namzetleri olarak Büyük Millet Meclisine mebus seçtirmek ve bir kere seçildikten sonra, ikinci bir fırka teşkili suretile, Halk Fırkasını parçalamak projesini ihtiva eylediği ve bu gibi namzetlerin tervici hususunda Rauf Beyin azâmî bir tesirle müzaharette bulunduğu sabit olmuştur.

O zamanlar, bu gizli heyetin, henüz tohumu halinde bulunan mefsuh ve mülga Terakkiperver Fırkasının meclis içindeki müstakbel unsurları, bu hud'a ve desiselerle temin edildikten sonra, fırka ve ayrılık tâbirleri ağıza alınmadan, muhtelif telkinlere başlanmış olduğu ve meclis dışında Cavid, Cahid, Kara Kemal, Dr. Nazım, Rahmi, Nail, Hilmi ve meclis içinde: Rauf, Şükrü, İsmail Canbulat Beylerin âzâmî hararetle faaliyete geçerek, Halk Fırkası çoğunluğunu, teşkili düşünülen fırkaya imale suretile memleket idaresini ellerine almağa doğru yürürken ve bu esnada Rauf, Cahid ve Cavid Beylerin İstanbul matbuatının bir kısmını dahi maksatlarına vasıta olarak kullanmaya muvaffak oldukları da anlaşılmaktadır.

Kararın bundan sonraki esasa ilişkin kısımlarında sanıklardan Cavid, Doktor Nazım, Nail ve Hilmi Beylerin idamlarına hükmedildiği bildiriliyordu..

SANIKLARIN SON GECESİ VE İNFAZLAR

Mahkûmlar, son müdafalarından sonra yine dekendileri için bir umut kapısının açık bulunduğu vehmi içindeydiler. Cavid Bey, hakkında verilen hükmün idam olduğunu önceden duymuştu. Hapishanedeki hücresinden alındığı zaman:

«Müdafaam, Mahkeme Heyeti üzerinde bir tesir husule getirmedi. Bunu anlamış bulunuyorum. Ne yapmalı ki, şüphelerden tamamen kurtulmuş olayım?» diyordu.

Jandarma Yüzbaşısı ise onu avutmağa çalışıyordu:

— Üzülmeyin.. Karar henüz verilmiş değil. Müddeiumumî şiddetli davranabilir. Herhalde müdafaanız dikkate alınır..

Cavid Bey, şöyle demişti:

— Hayır... Hiç ummuyorum... Ümidim kalmadı.. Muhakkak idam edecekler.. Hallerinden belli.. Bitti artık.. Doktor Nazım Beyin bir zayıf ümidi vardı: Mahkeme Heyetinde samimî dostu ve yakın akrabası Tevfik Rüştü Beyin şefaati...

— O, masum olduğumu biliyor.. Fakat acaba anlatabilecek mi? Ya çekinirse?. Ya cesaret edemezse?

Amma, zannetmem, herhalde birşeyler yapar...» diyordu.

Nail Bey, sâkin, düşünceli, sessizdi.

Hilmi Bey, yolda giderlerken, iki gün sonraki zafer bayramı için yapılmakta olan takları görünce, birdenbire şaşırmış, yanındaki jandarmaya:

— Ne o?.. Hemen mi asacaklar? Bu sehpalar bizim için mi? Daha karar verilmedi.. Bu nedir böyle? diye sormuştu.

Hapishaneye vardıkları zaman, dördü de yemek yemedi. Durmadan sigara, su içiyorlar, hücrelerinde bir aşağı bir yukarı gidip geliyorlar, ikide birde «Bir şey ister misiniz?» diyen gardiyanlara, cevap veremiyorlar, hafif bir baş işaretiyle hayır, demek istiyorlardı.

Sadece Nail Bey, bir aralık, son olarak mahkeme âzâsından birini görmek imkânı olup olmadığını sormuş, kimi görmek istediği sorulunca da:

— Vazgeçtim!.. Görüp de ne olacak?.. Demişti. Karanlık bastığı halde lâmbasını yaktırmak istemeyen Doktor Nazım Bey, gardiyanların rica ve ısrarları üzerine:

— Peki... Yakın amma, yanmasa ne olur? Yoksa, intihar ederim falan diye mi korkuyorsunuz?. Günahkâr değilim ki, öyle şeyler yapayım... Merak etmeyin, adaletin hükmünü, metanetle bekleyeceğim...» diyerek, gülümsemişti.

Nihayet beklenen saat geldi.. Her vakit bu gibi işler gece yarısından sonra sabaha karşı yapılırken, yeni Ceza Kanununun «Resmî bayram günlerinde idam hükümlerinin infaz edilmesini» meneden maddesine uyulmak mecburiyetinde kalınarak, bu işin

zafer bayramı arefesinden evvel bitirilmesi zarureti duyulmuş olduğundan, acele edilmiş ve tam saat 22'de hazırlık tamamlanmış, Cavid Bey hücresinden alınarak, hapishane müdürünün odasına götürülmüştü.

Odada müdür ile, İstiklâl Mahkemesi müddeiumumi müşaviri, jandarma kumandanı ve bir imam vardı. Müşavir bey, Cavid Beye yaklaşarak, hükmün hülâsasını, ağır ağır okurken, Cavid Bey sarardıkça sararıyor, titriyor gözlerini yumuyordu.

— İdam! kelimesini, işitince, sarsıldı:

— Yaaaa?.. Demek, böyle?.. Yazıklar olsun!.. diyebildi.

İmamın dinî telkinlerini sessizce dinleyip, dediklerini yaparak, sırtına geçirilen beyaz gömleği görmemek ister gibi, başını kaldırıp, gözlerini duvara dikti ve açılan kapıdan, her zamanki gibi sert adımlarla çıktı.

Dışarıda, hapishanenin önüne dizilmiş sehpalara kadar yaklaşmak istercesine kaynaşan kalabalığı güç halle zapteden süngülü jandarmaların açabildikleri sahada bir lâhze duraklıyarak, koluna girenlere kendini terk eden Cavid Bey, götürüldüğü hapishanenin Yenişehire nazır cephesinin solundaki sehpaya yaklaştığı vakit, inanılmayacak derecede sükûn bulmuş, telâşsız ve metin görünüyordu.

Kendisine yaklaşıp da, son bir dileği olup olmadığını soran memurun, hüviyetini merak edip, adlî tabip olduğunu anlayınca, son derece yumuşak bir sesle :

— Sizden bir ricam var, Doktor Bey!.. Hüseyin Cahid Bey buradadır. Lûtfen kendisini görünüz. Selâmımı söyleyiniz. Çocuklarımın ve refikamın gözlerinden öpsün.. Gazi Paşa Hazretlerine de selâm ve hürmetlerimi söyleyin!.. Heyeti hâkimeye veda edemedim... Allahaısmarladık..» dedikten sonra, sehpanın altındaki masanın üstüne çıkmış, sandalyenin önünde durmuş ve birdenbire sesini yükselterek:

— Allahın lâneti zalimin üstündedir. Zulümdür bu zulüm!.. diye bağırmış ve başı ucunda bekleyen cellâda dönerek:

— Haydi, vazifenizi görünüz!.. Sandalyeye oturayım mı? Yoksa ayakta, böyle mi?» Diye sormuş, ayakta kalması söylenince de, boynunu uzatarak, ipin geçirilmesini istemiştir.

Ondan sonra, ayni şekilde hücresinden alınıp, hapishane müdürünün odasında hüküm tebliğ ve dinî merasim yapılarak sehpaya getirilen Doktor Nazım Bey titreye titreye masaya çıkmış ve ip boynuna geçirilirken de son sözü:

— Yoook... Vallahi yok... Bu meselede hiçbir alâkam yok, taksirim yok.. masumum!..» olmuştur.

Nail Bey, hüküm tebliğ olunurken mahzun bir eda ile, başını sallıyarak, ikide bir de:

— Evet... Adilânedir. Tamam.. Adilânedir..» Diye diye hâtıra defterine oğluna hitaben şunları yazmıştır :

«Annenin ve kardeşlerinin gözlerinden öperim. Amcanız size baba olacaktır. Bu mesele ile hiçbir alâkam yoktur. Yalnız, mahkeme reisi Ali Beyi tev-

bih etmeyiniz! Doktor Fikret Beyin bir sözü, beni idam ettiriyor.»

Nail Bey, hâtıra defterinin mutlaka oğluna verilmesini tekrar, tekrar rica ettikten sonra :

— Reis ve Kılıç Ali Beylere mahsus selâm eylerim. Hakikaten adaletin hükmünü yerine getirdiler. Var olsunlar!.. Kendilerine darılacak halim yok..» diyerek sehpanın önüne gelip, masanın üstüne çıkınca :

— Millet sağ olsun! Vatan pâyidar olsun!» diye bağırmış, cellâta da :

— Yalnız şu düğümü arkaya getir!.. Nasıl olsa, boğacak değil mi?.. Arkadan olsun.. demiş ve sandalyeye oturmuştu. Cellâdın, ayağa kalkmasını söylemesi üzerine, birdenbire gülmeğe başlayarak :

— Ne bileyim ben?.. Her zaman sandalye görünce otururduk. Meğer bu başka sandalyaymiş.. Daha evvel idam edilmediğim için, teşrifatını bilmiyorum... Kusura bakmayın.. Yalnız düğümü arkaya al cellât başı!» demiş ve asılmıştır.

Hilmi Bey, hükmü şaşılacak bir soğukkanlılıkla dinlemiş, hiç sesini çıkarmadan, etrafına dalgın dalgın bakınarak, dışarıya çıkmış, sehpaya yaklaşınca, masanın önünde durarak :

— Müsaade ederseniz, bir iki söz söyliyeceğim. Merak etmeyin menfî değil... Veda sözü...» demiş, fakat bir türlü derlenip toparlanamayıp da çabuk olması ihtar edilince :

— Peki, peki!... Derhal! Buyurun... Vazifenizi yapınız. Sizi bekletmem... Size de, beni bu âkıbete

sürükleyenlere de hakkımı helâl ediyorum... Allahaısmarladık! diye boynunu cellâda vermiş ve asılmıştır. Fakat o anda birdenbire bütün meydanı kaplayan müthiş bir çıklık ortasında sehpa ile birlikte yere yuvarlandığı görülmüştür.

Sağdan soldan duyulan:

— Eceli gelmemiş!...

— Allahın işine bak!.. Sesleri ortasında yüzü koyun yere serilmiş olan Hilmi Beyin yanına koşan cellât ile yardımcıları, hemen yüzündeki kanları silerek, başka bir gömlek giydirip, düzelttikleri sehpaya, tekrar asmışlardı.

Cesetler, öğleye kadar teşhir edilmeyerek, saat 7.30 da sehpadan indirilip gömülmeye götürüldüler...

İZMİR'DE İSTİKLAL MAHKEMESİ

SUİKASTIN ELEBAŞLARIN -
DAN ZİYA HURŞİD

İSTİKLAL MAHKEMESİ REİSİ
ALİ BEY (ÇETİNKAYA)

SUİKAST TERTİPÇİLERİN - DEN ESKİ MAARİF NAZIRI ŞÜKRÜ BEY

SUİKAST İŞİNİN TERTİPÇİ-
LERİNDEN ABİDİN BEY

İSTİKLAL MAHKEMESİ İŞİNE ADI KARIŞANLARDAN İSMET PAŞA

SUİKASTIN EN TEHLİKELİ TİPİ GÜRCÜ YUSUF

NACİYE NİMET VAPURLA
İZMİR'E GETİRİLİYOR

(ORTADA) SARI EFE EDİP. ELİNDE HASIR· ŞAPKALI) AYICI ARİF. (SAĞ BAŞTA KADININ YANINDA : ORDU MEBUSU FAİK)

ASILANLARDAN ADLİYE VEKİLİ HACI MEHMET EFENDİ

SUİKASTIN TERTİPÇİLERİNDEN CAVİD BEY (ESKİ MALİYE NAZIRI)

MEBUSLARDAN KARA VASIF BEY DURUŞMA SIRASINDA.

SUİKASTÇILARDAN SABİT BEY

SUİKAST OLAYINA ADI KARIŞANLARDAN CAFER TAYYAR PAŞA

TAVUK KÜMESİNDE İNTİ - HAR EDEN KARA KEMAL'İN CESEDİ

BURSA MEBUSU NECATİ BEY
DURUŞMA SIRASINDA

SUİKASTİN NEDENİ ?..
SUİKASTI KİMLER HAZIRLADI? KİMLER TUTUKLANDI?..
KAZIM KARABEKİR'İN TUTUKLANIP İZMİR 'E GÖTÜRÜLÜŞÜ.
İNÖNÜ'NÜN ADI OLAYLARA NEDEN KARIŞTI?..
MAHKEMEDE ENTERESAN AÇIKLAMALAR.
MAHKEMENİN KARARLARI...
İDAM EDİLENLERİN SON SÖZLERİ.
ORİJİNAL RESİMLER VE OLAYLARIN GERÇEK YÜZÜ...

